

ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ім. ІВАНА ФРАНКА
ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

*ПРОБЛЕМИ
ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ І ЗАХИСТУ
ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ*

Матеріали І регіональної
наукової конференції (лютий 1995 року)

КОД. ЗК. 8 980 1 85924

Львів
1995р.

У збірнику представлено стислий виклад доповідей і повідомлень, які були виголошені на організованій юридичним факультетом Львівського державного університету регіональній науковій конференції "Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні" 9-10 лютого 1995 року. У роботі конференції взяли участь викладачі і аспіранти львівських вузів (державного університету, медичного інституту, комерційної академії), а також ряду навчальних закладів інших міст регіону, зокрема Прикарпатського, Чернівецького, Волинського державних університетів, Хмельницького юридичного коледжу, Коломийського фінансово-виробничого коледжу.

Конференція стала свідченням широких можливостей співпраці юридичного факультету ЛДУ як базової навчальної та дослідницької установи у сфері правознавства в західному регіоні України з іншими навчальними закладами цього профілю. На думку її учасників, такі конференції мають проводитись і надалі.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Любомир Бориславський — кандидат юрид.наук, доцент;

Олег Вівчаренко — продекан юридичного факультету Прикарпатського державного університету;

Володимир Луць — член-кореспондент Академії правових наук України;

Василь Нор — академік Академії вищої школи України, доктор юрид.наук, професор;

Пилип Пилипенко — кандидат юридичних наук, доцент;

Петро Рабінович — член-кореспондент Академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор (голова);

Галина Ткач — кандидат юрид.наук, доцент (відповід. секретар);

Борис Тищик — кандидат юридичних наук, професор.

В.І. Чушенко

ДО ПИТАННЯ ПРО ФОРМУ ПРАВЛІННЯ СУЧАСНОЇ
УКРАЇНИ.

Для того аби держава як юридичне уособлення нації, як основна форма організації її народу оптимально виконувала властиві їй функції вона мусить в процесі свого державотворення набути належну форму правління, тобто адекватно до покладених на неї завдань організувати центральну владу. Проект Конституції України, рівно ж і проект Конституційного Закону України Президента "Про державну владу і місцеве самоврядування в Україні" виходять з положення, що державна влада в країні будується на засадах її розподілу на законодавчу, виконавчу і судову. Звичайно, сприйняття цієї концепції впливає на форму правління держави, що складається в Україні.

Чи виправданим є застосування доктрини поділу влад на наших теренах? Для відповіді на поставлене питання, як на мене, слід виходити з таких чинників: творче врахування світового досвіду (теорії і практики державотворення), історичних традицій українського народу, реалій сьогодення України.

Доктрина поділу влад, як основної умови досягнення політичної свободи особи, виникає у XVIII сторіччі на європейському континенті як протипага безмежній владі античних держав.

Виникає питання, чи ідеї доктрини поділу влад були притаманні теорії і практиці українського державотворення. Історія конституціоналізму України дає позитивну відповідь на поставлене питання. Уважний аналіз Конституції Пилипа Орлика 1710р. приводить до висновку, що держава засновується на принципі поділу: владі глава держави і виконавча влада уособлюється обраним Гетьманом (а, отже, можемо говорити про традиції президентської республіки) і гетьманським урядом; прообраз зачатків парламенту бачимо в загальній (генеральній) Раді.

Причому Орлик як відомий український державний діяч вперше в історії виділяє в якості окремої гілки влад судову владу. Джон Локк (1632-1704) розрізняв законодавчу, виконавчу і федеративну владу. Під федеративною він розумів право оголошення війни, заключення миру і трактатів, тобто питання, які за своєю сутністю відносяться до законодавчої чи виконавчої владу. Про окрему судову владу Локк не веде мови. А Монтеस्क'є випускає працю "Дух законів" уже в 1743 році, де йдеться поряд з законодавчою і виконавчою і про судову владу. Оскільки Конституція Пилипа Орлика була написана у 1710 році, ім'я цього українського діяча повинно бути включено до числа розробників доктрини поділу влад.

Основний Закон "Самостійної України" Співки народу українського 1905 р., написаний під впливом ідей Михайла Драгоманова, Конституція Української Народної Республіки 1918 р. виходять при побудові державного механізму із концепції розподілу влади.

Навіть цей короткий історичний огляд українського конституціоналізму підтверджує, що Україна не тільки сприйняла, а й була активним учасником вироблення теорії поділу влад як однієї із важливих засад її державотворення.

Формулюючи теорію поділу влад Монтеск'є виходив з положення, що влада за своєю сутністю є єдиною і неподільною. Отже при її "поділі" мова йшла про виділення трьох основних функцій єдиної влади і про розмежування компетенції трьох груп органів, які здійснюють неподільну владу. Тобто кожна із трьох "влад" за змістом є ніщо інше як певна функціонально-компетейна цілісність трьох груп державних органів, які здійснюють єдину державну владу. Ні Монтеск'є, ні інші вчені не говорили про абсолютне відособлення трьох влад. Останні координують свої дії, співпрацюють для досягнення спільної мети, взаємостримуючи одна одну при потребі. Доктрина поділу влад як абстракція існує лише в теоретичному її формулюванні. Застосування теорії в життя, як підтверджує світова практика, означало наповнення кожної із влад конкретними функціями і повноваженнями. Конституції, конституційне законодавство країни, які виходили із концепції поділу влад, закріплюючи самостійність кожної гілки влади, одночасно вміщували норми про співпрацю її з іншими гілками влади. Причому конституційні положення про взаємостримання влад за своїм змістом є нормами співпраці гілок влади. І на думку Монтеск'є взаємостримання трьох влад логічно передбачає їх взаємонагляд і контроль. Незалежність (самостійність) влад виключає лише пряму функціонально-компетейну підміну їх одна одною. Різноманітність форм реалізації доктрини поділу влад свідчить як про врахування національно-державних традицій, так і політико-утилітарних міркувань, породжених життям, практикою тієї чи іншої країни. Власне в такій площині, як на мене, слід аналізувати проектозакон Президента України про державну владу і самоврядування. Оцінюючи проект закону в цілому відзначимо, що в ньому кожна із гілок влади наділяється функціями і повноваженнями, які говорять про їх самостійність в державному механізмі. Водночас вміщуються положення щодо співпраці окремих підрозділів влади, їх взаємодії, важелі можливого взаємовпливу.

В теперішній час, вирішуючи питання щодо формулювання повноважень кожної із гілок влади не можна не враховувати суспільно-політичної ситуації в країні. Свого часу вчені-конституціоналісти відзначали, що в парламенті повинні сходитися головні політичні напрямки, що встигли набути силу, авторитету в народі, а тому мають значення і для держави. Чи можемо ми сьогодні говорити, що в суспільстві є сталі, з чітко визначеними програмами політичні формування, які б підтримувалися

більшістю чи переважною більшістю. Власне такі партії, асоціації, об'єднання могли б бути ядром формування головних соціально-політичних платформ як необхідної умови комплектування сталого за своїм складом, професійного парламенту. Впроваджувати представницьку форму правління, підкреслював проф. Б.Чичерін, навмання, покладаючись на благорозумність неорганізованого суспільства, яке знаходиться в стані бродіння, це верх політичної легкодумності. Звідси випливає висновок, що чим менше єдності, злагоди в суспільстві, тим зосереднішою має бути влада. Виходячи з викладених міркувань, враховуючи складність соціально-економічних перетворень, які необхідно здійснити в країні, виправданими є прагнення сформувати сильну виконавчу владу в державі на чолі з всенародно обраним Президентом України. Таким за змістом є проектозакон про державну владу і місцеве самоврядування. Без сумніву він потребує певного доопрацювання, уточнення окремих положень і формулювань, однак в цілому його концепцію слід схвалити. Повертаючись до зарубіжного досвіду нагадаємо, що немало країн Європи на початку двадцятого століття, переживаючи період багатопартійної роздрібненості, обирали різномірні за складом парламенти. А це заважало верховним представницьким установам утворити гомогенну парламентарну більшість, яка б сформувала сильний уряд. І як результат такого суспільно-політичного розвитку - поява елементів кризи демократії і парламентаризму. Як бачимо аналогічне становище складається нині в Україні, і ми повинні зробити належні висновки із глибокого досвіду зарубіжного світу аби не повторити його на наших теренах. Правда, ще вчора переживши період тотолітаризму ми не гарантовані від його рецидивів сьогодні. А тому мають бути сформульовані дійові правові важелі можливого впливу інших влад щодо виконавчої гілки влади. І таку роль найефективніше виконуватимуть органи народного представництва. Передусім народне представництво є органом громадської думки, відображає справжній стан суспільства, ступінь його політичної зрілості. За посередництвом народного представництва створюються можливості спрямовувати тиск "знизу" через інституціоналізовані політико-правові канали, що стабілізуюче впливає на розвиток суспільства. А це немало для нашого сьогодення. Законопроект, як на мене, теж враховує ці обставини. Також з метою реального взаємостримання влад, як на наш погляд, право ініціювати проведення всеукраїнського референдуму повинно бути зафіксовано не лише за Президентом, а й за Верховною Радою. Важелі взаємовпливу законодавчої та виконавчої влад впливають і із охарактеризованих вище національно-державних традицій України, адже Гетьман мав вирішувати важливі публічні справи порадившись з Генеральною Радою.

Вищевикладене, як на мене, підтверджує, що проектозаконодавство окреслює президентсько-парламентарну форму правління держави, а вона, до речі, допоможе знаходженню компромісу різних політичних сил, що сприятиме консолідації суспільства. А одне й друге - важливий фактор успішного державотворення, яке, в свою чергу, є гарантією зміцнення суверенітету України.

ОСНОВНІ ПРАВА ЛЮДИНИ: СТАДІЇ ТА ЮРИДИЧНІ ЗАСОБИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ У ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ.

Однією з найважливіших ділянок законодавства України є ті його інститути, котрі безпосередньо торкаються основних прав людини. Визначальним соціально-змістовним орієнтиром реформування цих інститутів є Міжнародна Хартія прав людини, фундаментом якої слугує, як відомо, Загальна декларація прав людини. Пріоритетність саме такої орієнтації Українська держава офіційно виголосила у серії політичних документів та юридичних актів, починаючи з Декларації про державний суверенітет України.

Практична реалізація цього напрямку державної політики у сфері прав людини має своєю неодмінною передумовою науково обгрунтоване проектування механізму та стадій їх юридичного забезпечення. Таке проектування (яке має бути здійснене спочатку на концептуальному, тобто загальнотеоретичному рівні, а потім і на практико-прикладному, "операційному", тобто юридично-галузевому рівні) слід розпочати, як видається, з визначення стадій державно-юридичного забезпечення прав людини: адже саме змістом (функціональним призначенням) діяльності зумовлюватимуться особливості того інструментарію, за допомогою якого вона буде здійснюватись.

Серед таких стадій (розглядуваних у загальноконцептуальному аспекті) можна розрізнити наступні:

1. Державне визнання прав людини (шляхом їх проголошення, закріплення у Конституції та інших законах, участі у прийнятті та ратифікації відповідних міжнародних актів і таке ін.).

2. Етапізація здійснення прав людини. Йдеться про необхідність виділити серед них, по-перше, такі, для здійснення котрих у суспільстві, у державі вже існують усі необхідні загальносоціальні умови й засоби (передовсім економічні, матеріальні) або ж здійснення яких не вимагає відчутних матеріальних витрат. До цієї групи найчастіше належать права особистісні ("громадянські") і політичні. До другої групи належатимуть такі права людини, здійснення котрих вимагає значних соціальних витрат, насамперед матеріальних. Це звичайно права життєві (вітальні), економічні, культурні. Якщо у розпорядженні суспільства, держави існують засоби, необхідні для того, аби забезпечити реальність здійснення певного права, що належить до другої групи, кожним громадянином, тоді воно може бути "обладнане" й юридичними гарантіями, а отже, може набути статусу повноцінного суб'єктивного юридичного права. У тих же випадках, коли згадані засоби поки що відсутні і мають постати, нагромадитись лише у перспективі, тоді відповідне право людини може бути "названо", виголошено

державою лише як намір, мета, прагнення, що спрямовуватиме державну діяльність на організацію, на стимулювання поступового формування відповідних умов. Будь-які спроби гарантувати юридичними засобами соціально (матеріально) не забезпечене право виявляються марними, є своєрідним державно-юридичним лицемірством, яке здатне продукувати юридичні ілюзії, правовий скептицизм та нігілізм, дискредитувати конституційне та інше законодавство. (Доречі, про те, що права людини мусять забезпечуватись державою "поступово", в "максимальних межах наявних ресурсів" йдеться у ст.2.1. Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права).

3. Інституціоналізація здійснення прав людини. Йдеться про утворення або визначення тих державних органів, інших державних організацій, посадових осіб, на котрих спеціально покладається сприяння здійсненню (забезпечення), охорона та захист прав людини. Один напрямок тут - це розширення юридичних та "загальносоціальних" можливостей традиційних, вже існуючих структур (зокрема, судових, прокурорських, інспекційно-контрольних), а другий - розпрацювання нових інститутів: Президент як гарант прав людини, Конституційний суд, парламентський уповноважений з прав людини та ін.

4. Інтерпретація та конкретизація юридичних актів щодо прав людини. Необхідність вдатися до цих "операцій" об'єктивно зумовлюється залежністю розуміння загальнолюдських "стандартів" (текстів, у яких названо основні права людини) принаймні від а) рівня розвитку як людства в цілому, так і його окремих осередків, частин; б) конкретно-історичних умов, в яких сформувалися і діють суб'єкти інтерпретації та реалізації прав людини; в) специфічних групових інтересів тієї частини соціально-неоднорідного суспільства (а іншого нині ніде й не існує), представником і виразником якої об'єктивно (свідомо чи несвідомо) виступає інтерпретатор відповідного міжнародного "стандарту" або закону держави.

Інтерпретація та конкретизація законодавства з питань прав людини необхідна, зокрема, задля уніфікації його розуміння у державно-юридичному регулюванні, без якої неможливо забезпечити рівність перед державним законом усіх, на кого він поширюється. Надзвичайно важливого значення набувають ці операції й у визначенні меж (обмежовуванні) прав людини: такі межі "задаються" і можливостями, накопиченими суспільством на даний момент його розвитку, і біологічними "параметрами" людини, і правами інших суб'єктів суспільного життя - як індивідуальних, так і колективних (остання обставина прямо застережена у ч.2 ст.29 Загальної декларації прав людини).

5. Процедуризація здійснення прав людини. Після "називання" у законі прав людини виникає, часто-густо, необхідність відповісти на питання: як їх реалізувати - якими діями, в якій послідовності, в якій формі, в якому порядку та ін. Без процесуального забезпечення такі права ризикують

залишитись нездійсненими, навіть якщо для їх реалізації вже існують у суспільстві необхідні умови й засоби.

У тих випадках, коли право людини може бути здійснене лише власними діями уповноваженого суб'єкта (скажімо, право на сповідання релігії), тоді необхідності в юридичній процедуризації не виникає. У тих же випадках, коли суб'єктивне юридичне право (а отже, й відповідне право людини) не може бути здійснене без певних дій інших суб'єктів (наприклад, право на пенсійне забезпечення), процедуризація є конче потрібною. Юридичні "параметри" процедури зумовлюються насамперед сферою правового регулювання, галузевою приналежністю відповідного суб'єктивного права і виражаються в особливостях методу впливу на поведінку уповноважених та зобов'язаних осіб (способи встановлення юридичних прав та обов'язків; ступінь визначеності, конкретності, формалізованості останніх; діяльнісні, матеріальні, часові та інші "фізичні" показники процедурних дій; засоби забезпечення процедурних прав і обов'язків тощо).

6. Встановлення й реалізація юридичних засобів охорони та захисту прав людини. Засоби охорони спрямовуються на запобігання, зокрема, на перешкоджання чи унеможливлення, порушень таких прав. (Прикладом такого гарантуючого засобу може бути встановлена з 1993 року попередня державна реєстрація у Міністерстві юстиції України усіх відомчих нормативних актів, що торкаються прав громадян; без реєстрації такі акти вважаються нечинними і не повинні застосовуватись). Але ці засоби стають ефективними лише тоді, коли вони сполучаються із засобами захисту, тобто юридичними інструментами поновлення, "реставрації" порушених прав та притягнення до відповідальності осіб, винних у цих порушеннях. Без такого "оснащення" засобів охорони вони у багатьох випадках не спрацьовують, не застосовуються, а отже, не досягають своєї мети. (Так, мабуть, саме через це у 1993 році було опубліковано понад 200 відомчих нормативних актів або їх проектів, які взагалі не представлялись на державну реєстрацію, хоча й торкалися прав громадян; до персональної відповідальності за це ніхто не притягувався).

Незастосовуваність засобів охорони прав людини - одна з основних проблем у справі юридичного гарантування таких прав в Україні. Відсутність у багатьох законах вказівки на санкції саме за невиконання (ухилення від виконання) службових обов'язків по застосуванню юридичних засобів охорони прав людини (або нежиття таких санкцій навіть тоді, коли їх передбачено у законі і виникли підстави для їх застосування) - це головні причини безрезультативності багатьох таких засобів. Останні тоді перетворюються на декларативно-пропагандистські акції, які позбавлені гарантованого юридичного ефекту, а тому, знову ж таки, здатні дискредитувати закон.

ДО ПИТАННЯ ПРО КОДИФІКАЦІЮ ДОГОВІРНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

1. В умовах переходу економіки України на ринкові засади особливо зростає роль договору як універсальної та найбільш доцільної правової форми опосередкування товарно-грошових відносин. Тому приведення норм інституту договірної права у відповідність із сучасними вимогами економічного життя постає як одне з першочергових і невідкладних завдань правотворчості.

2. Спроби кодифікації цивільного законодавства і в його складі норм договірної права, пов'язані з такими пам'ятками права України, як "Права, за якими судиться малоросійський народ" (1743р.), "Зібрання малоросійських прав" (1807р.), "Звід місцевих законів західних губерній" (1837р.) та деякими іншими, з огляду на колоніальне становище України у складі Російської імперії, не були закріплені законодавчо.

3. Перший Цивільний кодекс в Україні був затверджений постановою ЦВК УРСР від 16 грудня 1922р. і набрав чинності з 1 лютого 1923р. Цивільний кодекс 1922р. (надалі скорочено - ЦК) був побудований за пандектною системою. У розділі "Право зобов'язань" були поміщені деякі загальні положення, що стосуються договірних зобов'язань (порядок укладення, способи забезпечення виконання договорів, підстави і наслідки визнання їх недійсними тощо), а також норми про окремі види договорів (наймання майна, купівлю-продаж, міну, позику, підряд, поруку, комісію, договори про товариства, страхування і деякі інші). Як відзначав проф.М.В.Гордон, розподіл матеріалів про договори в Цивільному кодексі 1922р. проводився за ознаками, які характеризують правові наслідки укладення окремих договорів. Цієї ж системи дотримується і нині чинний Цивільний кодекс 1963р. У ньому норми про договори розміщені у різних розділах і главах: зокрема, в главі 3 розділу I серед угод названо договори; у розділі III вони є серед загальних положень про зобов'язання (глави 14-19); окремим видам договірних зобов'язань присвячені глави 20-38 цього розділу; про авторські договори йшлося в розділі IV; ліцензійні договори згадуються в розділі VI, а зовнішньо-торговельні угоди (договори) - в розділі VIII тощо. Така структура і зміст інституту договірної права мають свою певну логіку та обґрунтування, але їх не можна визнати досконалими.

4. З часу прийняття другого в історії України Цивільного кодексу минуло більше 30 років. За цей час відбулись великі зміни в політичному та економічному житті нашого народу. Україна проголосила свою державну незалежність і перехід до ринкової економіки. Чимало положень ЦК 1963р., особливо таких, що стосуються діяльності господарських (комерційних) організацій, вже не відповідає новим умовам. Правове забезпечення ринкових відносин здійснюється нині головним чином шляхом прийняття

Верховною Радою окремих законів і Кабінетом Міністрів - постанов у питаннях реформування економіки (про власність, підприємництво, оренду, заставу, страхування, аудиторську діяльність, приватизацію державних підприємств, цінні папери і біржу тощо). Проте нові нормативні акти стосуються лише окремих сторін економічного життя, в них є чимало неузгодженостей, вони часто змінюються або доповнюються, а головне - нерідко бракує чіткого механізму впровадження їх норм у практику. Продовжують діяти і нормативні акти колишнього Союзу РСР у питаннях, не врегульованих законодавством України. Все це зумовлює необхідність проведення нової кодифікації цивільного законодавства і в його складі договірних прав України з огляду на її інтеграцію у світову економічну систему.

Враховуючи певний світовий досвід, Верховна Рада України включила у план законотворчих робіт підготовку проектів двох кодексів - Цивільного і Господарського (Торговельного). Над розробкою проекту нового Цивільного кодексу працює робоча група з провідних вчених-цивілістів з юридичних вузів та наукових закладів нашої республіки. Розробкою проекту Господарського (Торговельного) кодексу займається колектив Донецького інституту економіко-правових досліджень АН України із залученням спеціалістів інших наукових установ та учбових закладів. Оскільки в основу розробки названих двох проектів покладені різні концепції правового регулювання відносин ринкової економіки, дуже важливою є проблема розмежування і водночас взаємоузгодження сфер дії цих двох кодексів.

5. Що ж до структури нового Цивільного кодексу України і місця в ньому норм договірних прав можна висловитись за те, щоб загальні положення про договори помістити в главі "Правочини (угоди)", або прийнятими відразу за нею, бо договори - це найпоширеніший вид угод. Тоді логічно було б бачити серед інститутів права інтелектуальної власності (які слідує відразу за розділами "Право власності", "Володіння та інші речові права") й норми про авторські, ліцензійні та інші договори про використання творчих результатів. Таке розташування загальних положень про договори не порушило б структури загальних положень про зобов'язання, бо договір - це одна із основних підстав для виникнення, зміни і припинення зобов'язань. Тим більше, що зміна осіб в зобов'язанні (уступка вимоги і перевід боргу), а також спеціальні способи забезпечення зобов'язань (застава, порука, завдаток, гарантія тощо) здійснюються в договірній формі.

6. Що ж до окремих видів договорів, то їхня правова регламентація повинна подаватися у наступних главах розділу "Зобов'язальне право". При цьому зберігається науково і практично вивірена система розташування окремих договірних інститутів залежно від того основного правового результату, якого домагаються учасники договору. Повнішого регламентування заслуговують ті інститути договірних прав, які раніше віддавались на відкуп загальносоюзному законодавству (поставка, контракція, підряд на капітальне будівництво, страхування тощо).

Отже, зберігається певна наступність у розвитку договірного права, вдосконалюються існуючі і закріплюються нові його інститути, спрямовані на розвиток ринкових відносин. Звичайно, Цивільний кодекс не може дати повної, вичерпної регламентації усіх договірних правовідносин. Тому не виключається прийняття спеціальних нормативних актів (положень, правил, типових договорів тощо), які стосуватимуться окремих видів або певної групи цивільно-правових договорів. Що ж до господарських договорів, тобто договорів у різних сферах підприємницької діяльності, то їх особливості можна відобразити у Торговельному (Господарському) кодексі, який має бути спеціальним щодо Цивільного кодексу правовим актом. В ньому, крім особливостей укладення господарських договорів, зокрема договорів, які укладаються на біржах, аукціонах, конкурсах тощо, слід закріпити положення, які б визначали правовий статус суб'єктів господарювання, порядок їх виникнення та реєстрації, принципи оподаткування ринкових структур, порядок вирішення господарських спорів і т.ін. Отже, Торговельний (Господарський) кодекс повинен стати кодексом вільного підприємництва у незалежній Україні.

С.М.Кравченко

СУДОВИЙ ЗАХИСТ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ ГРОМАДЯН: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

Вперше право людини на сприятливе навколишнє середовище як окреме право людини широко обговорювалося на Стокгольмській конференції ООН по навколишньому середовищу (1992р.) і було закріплено в принципі I, прийнятій на конференції Декларації в такій редакції: "Людина має основне право на свободу, рівність і сприятливі умови життя в навколишньому середовищі, якість якого дозволяє вести гідне і квітуче життя, і несе головну відповідальність за охорону і покращення навколишнього середовища на благо теперішнього і майбутніх поколінь.

В Декларації прямо не закріплено право людини на сприятливе навколишнє середовище. Воно відображено опосередковано, через право на сприятливі умови життя в навколишньому середовищі.

З тексту Декларації випливає, що право на життя в сприятливому навколишньому середовищі є таким же фундаментальним правом людини як право на свободу і рівність. Сприятливе навколишнє середовище відповідно до тексту Декларації це таке, яке дозволяє вести гідне і квітуче життя.

В Стокгольмській Декларації право на сприятливе навколишнє середовище пов'язано з відповідальністю людини за охорону і покращення навколишнього середовища на благо теперішнього і майбутніх поколінь.

В Декларації передбачений перелік заходів по охороні навколишнього середовища і раціональному використанню природних ресурсів, які рекомендовано проводити державам і міжнародним організаціям і які по-суті є гарантіями цього права.

Концептуальні ідеї Стокгольмської Декларації про право на сприятливе навколишнє середовище знайшли своє відображення і розвиток в міжнародних актах, вплинули на розвиток національного законодавства. Вони в тій чи іншій мірі відображені в Заключному Акті Наради по питаннях безпеки і співробітництва в Європі (1975р.), в Конвенції про заборону військового та будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище (1976р.), Конвенції про транскордонне забруднення повітря на великі відстані (1979р.), в резолюції Генеральної Асамблеї ООН "Про історичну відповідальність держав за збереження природи Землі для теперішнього і майбутніх поколінь" та інших міжнародно-правових актах.

В доповіді Міжнародній комісії ООН по навколишньому середовищу і розвитку "Наше спільне майбутнє", яка схвалена Генеральною Асамблеєю ООН в 1987 році, концепція права людини на життя в сприятливому навколишньому середовищі є одним з основних положень.

Ця концепція знаходить свій розвиток в міжнародних документах, прийнятих Конференцією ООН по навколишньому середовищу і розвитку, яка відбулася в червні 1992р. у Ріо-де-Жанейро. На ній було прийнято всесвітній план дій - Порядок денний на XXI сторіччя, Декларацію, яка є по-суті Кодексом поведінки держав по відношенню до навколишнього середовища, закріплює 27 принципів міжнародного "зеленого етикету", та ряд інших документів.

Принцип I Декларації Ріо закріплює право громадян на здорове і плідне життя в гармонії з природою. Сучасний розвиток, у відповідності з Декларацією, не повинен здійснюватись на шкоду інтересам розвитку і охорони навколишнього середовища на благо теперішнього і майбутніх поколінь.

Порядок денний на XXI сторіччя містить ряд заходів, які рекомендовано здійснювати державам і міжнародним організаціям, і які по-суті є гарантіями права на здорове і плідне життя в гармонії з природою.

Під впливом розвитку Концепції права людини на сприятливе навколишнє середовище в міжнародному праві в проєкті Конституції України та в діючому Законі України про охорону навколишнього природного середовища закріплено право громадян України на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище.

В Законі про охорону навколишнього природного середовища закріплено також інші екологічні права громадян, серед них:

- право на участь в обговоренні проєктів законодавчих актів, матеріалів щодо розміщення, будівництва і реконструкції об'єктів, які

можуть негативно впливати на стан навколишнього природного середовища та внесення пропозицій до державних і господарський органів, установ та організацій з цих питань;

- об'єднання в громадські природоохоронні формування;
- одержання у встановленому порядку повної і достовірної інформації про стан навколишнього природного середовища та його вплив на здоров'я населення;
- участь у проведенні громадської екологічної експертизи;
- подання до суду позовів до державних органів, підприємств, установ, організацій і громадян про відшкодування шкоди, заподіяної їх здоров'ю та майну внаслідок негативного впливу на навколишнє природне середовище.

Судова практика захисту екологічних прав громадян в Україні поки що відсутня. Це обумовлено рядом причин. По-перше, низьким рівнем еколого-правової свідомості населення: громадяни не знають або не усвідомлюють права на звернення до суду, зокрема, на відшкодування шкоди, заподіяної їх здоров'ю чи майну внаслідок забруднення навколишнього природного середовища.

По-друге, досить складно довести причинний зв'язок між фактом неправомірного забруднення довкілля і заподіянням шкоди конкретній особі, оскільки у фоновому забрудненні частіше всього винні декілька підприємств і необхідно виділити реальний вплив кожного з них. Необхідно проведення складної еколого-методичної експертизи.

По-третє, відсутні спеціальні методики обчислення шкоди, заподіяної здоров'ю людей, заподіяної внаслідок екологічного правопорушення.

По-четверте, громадяни потребують кваліфікованої юридичної допомоги у захисті своїх екологічних прав, а діючі юридичні консультації чи приватні юридичні фірми їй не надають. Необхідним є створення спеціалізованих адвокатських фірм.

Першим в Україні і в країнах СНД є Центр громадської екологічної адвокатури, що його створено у жовтні 1994р. на базі благодійного фонду "Екоправо-Львів" спільно з Американською асоціацією юристів. Працівники Центру надають безплатні юридичні консультації, проводять захист екологічних прав громадян в адміністративному порядку і представляє інтереси клієнтів в суді.

СЕКЦІЯ ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИХ, КОНСТИТУЦІЙНИХ ТА ІСТОРИКО-ПРАВОВИХ НАУК

Л.В.Бориславський

ДЕЯКІ МІРКУВАННЯ З ПРИВОДУ ДЕРЖАВОТВОРЧОГО ПРОЦЕСУ.

Державне будівництво в Україні відбувається не на пустому місці, але сучасні державотворці в черговий раз вирішують складну проблему організації державної влади і всього суспільного і державного життя України. Державотворча ситуація ця для України не нова. Ніде в світі реформатори не були так міцно зв'язані по руках в процесі творення нової держави старими бюрократичними інститутами і традиціями як в Україні. Нинішнє становлення української державності відбувається значно важче ніж це державотворцям уявлялося на початку. Напевно, це буде досить довгий і складний перехідний період в історії державотворення України.

Перш ніж вести мову про поняття державотворення як процесу важливо чітко визначитись в термінах. В правовій літературі використовуються різні терміни, такі як державність, державотворчість, державознавство, державотворення, становлення держави і т.д. Вважаю, що коли ведуть мову про процес становлення і формування держави, то більш логічно вживати термін "державотворчий процес (державотворення)".

При дослідженні поняття державотворення як інституту правової науки, я виходжу з того, що питання про державу є предметом вивчення філософії, політології, юриспруденції та інших наук. Кожна з них вивчає державу в т.ч. процес державотворення під своїм кутом зору. Державотворення як правова наука включає в себе вивчення установчої діяльності уповноважених органів, службових осіб і громадян по самовизначенню, формуванню і розвитку держави та її механізму. Якщо політична наука - це наука про державознавство, то вивчення установчої діяльності в процесі будівництва держави це - державотворення. В основі вчення про державотворення лежить процес установчої діяльності уповноважених органів і осіб, а не чисто політичні відносини. Слід сказати, що проблема державотворення як процес не була предметом спеціального комплексного дослідження, хоч багато питань було предметом комплексного дослідження ряду правових і політичних наук. Тому виникає питання, що слід включати в поняття державотворення. Вважаю, що при визначенні державотворення потрібно виходити із поняття "держави". Про те для нас визначальним є не самі ознаки держави, а порядок набуття політичною

організацією громадян ознак держави. Це означає, що предмет державотворення включає в себе порядок або процедуру установчої діяльності уповноважених органів і осіб по самовизначенню, формуванню і розвитку ознак держави. У зв'язку із запропонованим питанням предмету державотворення, вважаю за необхідне зробити наступне зауваження. Перш за все формування дефініції державотворення як реального явища, а з другої - оптимально сформулювати в ньому складові елементи, визначити їх природу, тенденції розвитку. Тим самим створимо сприятливі умови для дальшого дослідження проблеми вдосконалення процесу державотворення і практики його реалізації.

Спробуємо дати поняття процесу державотворення. Під ним слід розуміти врегульовану нормами права установчу діяльність уповноважених органів держави, службових осіб та громадян України по самовизначенню, формуванню і розвитку елементів держави, її механізму. За своїм змістом це не тільки система передбачених законом дій і рішень уповноважених органів і осіб, але й відповідна процедура.

Само собою зрозуміло, що поняття державотворення це багатогранна діяльність уповноважених органів і службових осіб та громадян України, яка включає в себе і інші види діяльності такої організації громадян як держава і тому може вживатись в широкому аспекті. Державотворча діяльність здійснюється виключно уповноваженими на то органами та іншими суб'єктами. Конкретний склад і об'єм повноважень учасників процесу державотворення регулюється законом, в якому закріплено, хто може бути суб'єктом будівництва держави, що вправі він робити і яким чином здійснювати свої державотворні повноваження.

Важливим елементом державотворення є його суб'єкт - учасники процесу, їх поведінка і права. Як вже було сказано раніше процес державотворення в Україні характеризується багатосуб'єктністю. З однієї сторони, творцем будівництва України як держави виступає українська нація, яка реалізує своє невід'ємне право на самовизначення, а з другої - населення, яке проживає на території України.

Ще один елемент процесу державотворення, який заслуговує на увагу - це об'єкт, з приводу якого учасники вступають в державотворчі відносини. Мова йде про державу. Не вдаючись до ідеологічних міркувань щодо вибору державності, зазначу, що нас цікавить сам процес державотворення. При цьому виходимо із розуміння, що держава - це організація політичної влади домінуючої частини населення у соціально-неоднорідному (зокрема, класовому суспільстві, яка здійснює керівництво суспільством в інтересах цієї його частини, а також управління загально-суспільними справами. Рабінович П.М., Луць Л.А., Шмельова Г. та ін.).

Процес державотворення, як ми вже бачимо, складніший і багатоступеневий процес. Він проходить декілька стадій. Вважаю, що можна виділити три найбільш процедурно визначені стадії: установчу, стадію

формування і стадію розвитку держави. В середині кожної стадії можна виділити етапи, періоди.

Не менш важливе значення має питання про принципи державотворення. Можна виділити систему принципів такі як: демократичність, народність, громадськість, гуманістичність, законність, безпосередність, публічність, стадійність, поважання і гарантованість прав і законних інтересів людини та інші.

Безспірно формування правової держави в Україні почалося, але зробити і пройти треба ще дуже багато, бо проголосивши її і практично створити її зовсім не так просто. Головне не змінити обраний демократичний шлях - будівництво правової держави, який передбачає вирішення ряду взаємозв'язаних завдань: вдосконалення законодавства та механізму правозастосування, піднесення культури суспільства та його членів, правового виховання громадян і т.д. До невідкладних - реформування конституційного законодавства. В цьому напрямку дещо зроблено, внесено зміни і доповнення до Конституції України, але вони були вимушеними і мало ефективними і тому в цілому не сприяли реалізації державотворчого потенціалу Конституції і тим більше процесу державотворення. Тому єдиний шлях - прийняття нової Конституції України, яка би закріпила проголошений процес державотворення правової держави в Україні.

М.М. Антонович

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ МІЖНАРОДНИХ НОРМ З ПРАВ ЛЮДИНИ В ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

Імплементация міжнародного права і, зокрема, міжнародно-правових норм з прав людини в національному праві України регулюється Декларацією про державний суверенітет України, Законом "Про дію міжнародних договорів на території України" від 10 грудня 1991р. та Законом "Про міжнародні договори України" від 22 грудня 1993р. Згідно статті 17 Закону "Про міжнародні договори України", "1. Укладені і належним чином ратифіковані міжнародні договори України становлять невід'ємну частину національного законодавства. 2. Якщо міжнародним договором України, укладення якого відбулось у формі закону, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені законодавством України, то застосовуються правила міжнародного договору України".

Однак, як вважає О.Єгоров, прийнявши закон про дію міжнародних договорів на території України, ми не вирішили проблеми національно-правової імплементації, а навпаки, загострили її. Спрощений підхід до способів реалізації міжнародно-правових норм, який дістав вияв здебільшого у відсилці до тих або інших актів, фактично звів найідеальнішу практику прийняття нових норм національного права відповідно до укладених договорів (Єгоров О. Про співвідношення норм міжнародного і національного

права//Право України. - 1993. - № 3. - С.37-38). Не можна повністю погодитись з таким твердженням. Адже Комісія Верховної Ради України з питань прав людини, національних меншин і міжнародних відносин, зокрема її підкомісія з питань прав людини аналізує чинне законодавство України з питань прав людини з точки зору суворості відповідності його до норм міжнародного права, а також аналізує нові законопроекти, які виносяться на розгляд Верховної Ради з точки зору забезпечення в них загальноновизнаних прав людини.

У листопаді 1993р. Українською Правничою Фундацією було створено Український Центр Прав Людини, метою та основними завданнями котрого є утвердження принципу пріоритету прав людини на території України відповідно до міжнародно-правових угод та ін. В багатьох містах України створені спілки захисту прав людини, метою яких є допомога особам, позбавленим права на соціальний захист, рівний захист перед законом, що суперечить Конституції України, Загальній декларації прав людини та іншим загальноновизнаним національним і міжнародним правовим нормам.

За час, що минув після проголошення Декларації про державний суверенітет України, в якій Україна проголосила перевагу загальнолюдських цінностей над класовими, пріоритет загальноновизнаних норм міжнародного права перед нормами внутрішньодержавного права, Україна ратифікувала багато міжнародних угод з прав людини, факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадські і політичні права 1966р., згідно якого наша держава визнала компетенцію Комітету з прав людини приймати і розглядати повідомлення від підпадаючих під його юрисдикцію осіб, які твердять, що вони є жертвами порушень державою якогось із прав, викладених у Пакті про громадські та політичні права.

Проаналізуємо, яким чином міжнародно-правові норми з питань захисту прав громадян імплементовані в законодавстві України. Згідно статті 15 Загальної декларації прав людини, "1.Кожна людина має право на громадянство. 2.Ніхто не може бути безпідставно позбавлений громадянства або права змінити своє громадянство". Закон України "Про громадянство України" підтверджує цю міжнародну норму: "Право на громадянство є невід'ємним правом людини. Ніхто не може бути позбавлений громадянства або права змінити громадянство". Отже, прийнявши у жовтні 1991р. Закон "Про громадянство України" та затвердивши на його основі "Положення про порядок розгляду питань, зв'язаних з громадянством України", Україна тим самим заклала правовий фундамент громадянства.

Закон визначає демократичні та справедливі, такі що відповідають міжнародним нормам підстави належності осіб до громадянства України, умови прийняття до громадянства України іноземних осіб і осіб без громадянства. Показником відповідності міжнародним нормам є й вільний вихід особи з українського громадянства, перешкодою чого є тільки наявність у особи невиконаних зобов'язань перед державою або майнових зобов'язань, з якими пов'язані істотні інтереси громадян чи державних організацій,

кооперативних та громадських об'єднань. Не допускається також вихід з громадянства України осіб, яких притягнуто до кримінальної відповідальності як обвинувачених. Це стосується і тих осіб, у справах яких є вирок суду, що набрав законної сили і підлягає виконанню.

Відповідність Закону "Про громадянство України" принципам міжнародного права в цій сфері засвідчує і передбачений у ньому спрощений порядок надання громадянства України жінкам, які одружені з громадянами України, що відповідає Конвенції про громадянство одруженої жінки від 29 січня 1957р.

У статті 4 Закону передбачено, що "якщо міжнародним договором України встановлено інші правила, ніж ті, що містяться у цьому Законі, застосовуються правила міжнародного договору". При підготовці таких документів, як зазначає П.Чалий, відповідним державним структурам слід брати до уваги рекомендації Гаазької Конвенції 1930р. "Про деякі питання щодо конфліктів між Законами про громадянство". В ній передбачено, що кожна держава визнає у відповідності зі своїми законами, хто є її громадянином. Ці закони визнаються іншими державами, оскільки вони сумісні з міжнародними звичаями і загальноприйнятими принципами відносно громадянства. Один з таких принципів, що міститься у статті 2 зазначеної конвенції, полягає у тому, що всі питання щодо громадянства конкретної особи будь-якої держави вирішуються у відповідності з законодавством цієї держави (Чалий П. Громадянство України. Законодавство та практика його реалізації) (Політика і час. - 1993. - № 9. - С.43-44).

Існує точка зору, згідно якої Закон України "Про громадянство" відповідає міжнародно-правовим принципам більше, ніж специфічним реаліям перехідного періоду сьогодення України. Але ж закони для того і творяться, аби прискорити завершення цього перехідного періоду, ввійти у міжнародне співтовариство правових держав.

С.П.Коваленко

ДО ПРОБЛЕМИ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ПРАВА ЛЮДИНИ НА СВОБОДУ СОВІСТІ (СВОБОДУ ВІРОВИЗНАННЯ).

В умовах формування нових засад демократичного суспільства в Україні особливої актуальності набувають питання, що стосуються забезпечення та захисту прав людини. Серед них важливе місце належить проблемі свободи совісті. Та справа в тому, що сьогодні як у науковій літературі, так і на практиці поняття свободи совісті та поняття свободи віровизнання трактуються неоднозначно.

Не розглядаючи тут, за браком місця, тривалий процес становлення і розвитку уявлень щодо свободи совісті на попередніх етапах історії людства,

відзначимо, що розроблені ще у XIX столітті в західному релігієзнавстві та правових вченнях ідеї та концептуальні уявлення щодо проблем свободи совісті та свободи віросповідання характеризуються до певної міри їх ототожненням, співпадінням. В них обґрунтовується необхідність існування в державі різноманітних віросповідань, певних можливостей для різних конфесій. Така традиція в трактуванні понять свободи совісті та свободи віросповідань в цілому зберігається й сьогодні. Наприклад, у курсі “Публічне право Франції” свобода совісті визначається як надання урядом своїм громадянам свободи “Вірити і думати так, як вони того бажають”. При цьому індивід повинен мати можливість вільно виявляти свої релігійні переконання.

Як тотожні поняття розглядають свободу совісті та віросповідувань і англійські юристи, що трактують їх як право сповідувати без обмежень з боку держави будь-яку релігію, а належність до тієї чи іншої общини не тягне за собою будь-яких обмежень у правах. В одному з офіційних довідників вказано, що “кожна людина, яка проживає в Англії, має право на релігійну свободу”.

Загалом правова та релігієзнавна громадсько-політична думка Заходу ґрунтується на визнанні наступного принципу: правові норми, що регулюють реалізацію права на свободу совісті, повинні одночасно забезпечити захист від втручання держави та її органів у сферу особистої свободи; свобода совісті як демократичне право включає в себе визнання свободи віросповідання і свободи релігій.

У цьому плані зазначимо, що, трактуючи свободу совісті як свободу віросповідань, близько третини сучасних буржуазних держав декларують її в своїх конституціях.

Поряд з цим, у конституціях 43 держав на сьогодні визнається привілейоване становище якоїсь однієї із конфесійних організацій, а деяким релігіям надається загальнодержавний “офіційний” статус. Перше місце серед державних релігій займає іслам (17 країн Близького і Середнього Сходу, Південно-Східної Азії та Африки); римокатолицька церква панує в 14 державах Європи і Латинської Америки; євангелістсько-лютеранське віросповідання є державною релігією в Данії, Ісландії, Норвегії, Швеції.

Таким чином, нині уже традиційно поняття свободи совісті використовується, з одного боку, при характеристиці становища релігії, церкви, стану забезпечення свободи віросповідання, а з другого - тлумачиться як право на заперечення релігії, на атеїстичну пропаганду.

Свобода совісті - право особливого роду, бо зпоміж інших особистих прав громадян воно виділяється своєю специфічністю.

У найширшому, загальнофілософському плані свобода совісті трактується деякими авторами як можливість та моральна здатність людини, колективу, суспільства в цілому організувати свою життєдіяльність у відповідності з пізнаною необхідністю, закономірностями об'єктивного світу, істинними критеріями моральності, імперативами людяності.

Що ж стосується інтерпретації поняття свободи совісті через сукупність демократичних прав і свобод, то у такому аспекті воно трактується як забезпечення в суспільстві таких демократичних прав і свобод, які реально гарантують особі вільний вибір між релігійним та атеїстичним світоглядом і можливість виявляти свої переконання в суспільстві.

Важливо зазначити і наступне: при з'ясуванні змісту поняття свободи совісті мова повинна йти про свободу світовідчуття, про можливість вибору атеїстичного або будь-якого релігійного світогляду, але вибору, який не ущемлює прав будь-кого, співвідноситься з загальновизнаними нормами, не завдає шкоди іншим людям і всьому людству. Людство пройшло шлях духовного розвитку в даній сфері від визнання просто допустимості вибору між різними релігіями і віруваннями до визнання права на свободу совісті і необхідності свідомого вибору при визначенні своїх світоглядних позицій.

Свобода совісті - одна з фундаментальних загальнолюдських цінностей. Тому її потрібно розглядати не просто як визнану в цивілізованому суспільстві можливість кожної людини сповідувати власні переконання, але й як право їх проповідувати, пропонувати для обговорення іншим людям. Свобода совісті, отже, передбачає і свободу слова, і свободу діяльності світських та церковних організацій в усіх творчих проявах людського духу. Більше того, мова тут іде про такі права, які можуть бути формально не закріплені в Конституціях держав, тобто так звані загальносоціальні права.

Якщо продовжити аналіз поняття свободи совісті в його конституційно-правовому аспекті, то необхідно відмітити, що свобода совісті - це не тільки свобода релігії, але й свобода атеїзму.

В нашому суспільстві з відомих причин атеїзм перетворився свого часу на різновид державної ідеології - державний атеїзм. Це знайшло вираз і в тому, що атеїсти та віруючі не мали рівних можливостей для пропаганди свого світогляду, доступу до засобів масової інформації. Діяльність релігійних спільнот обставлялася масою обмежень. Просування по службі передбачали прихильність до атеїстичної позиції. Таким чином, атеїзм перетворився в обов'язковий світогляд, "вибір" його став примусовим в силу певних обставин. Якщо розуміти свободу совісті як вільну, не вимушену зовнішніми причинами перевагу визначених поглядів, цінностей і вільне дотримання їх, то ясно, що при даній ситуації не можна було говорити про справжню свободу атеїзму як про вільну перевагу атеїстичних поглядів і цінностей, як про вибір зі знанням справи. В сучасних умовах, мабуть, було б доцільно дещо змінити погляди на атеїзм, тобто відмовитись від ототожнення наукового атеїзму з антирелігійною боротьбою. Атеїзм не є обов'язок ведення боротьби з релігією. Атеїзм, що виступав у якості державного, переніс на собі всі негативні наслідки, що дістались усій офіційній ідеологічній системі. Змінити таке положення можливо тільки при відмові від будь-якого державного опікування над атеїзмом, при створенні рівних пропагандистських та соціальних можливостей для атеїстів та віруючих.

ДО ПРОБЛЕМИ РОЗМЕЖУВАННЯ СФЕР ПУБЛІЧНОГО І ПРИВАТНОГО ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИНАХ

В умовах перегляду правової доктрини і проголошеної в Україні стратегії на побудову правової держави ми повертаємось до старої і перевіреної багатовіковим досвідом ідеї поділу права на приватне і публічне. На мою думку, ця ідея є особливо цінною з точки зору встановлення основних принципів і засад правового регулювання суспільних відносин. Вона визначає необхідність застосування певних методів регулювання і захисту суспільних відносин в залежності від системи таких факторів, як:

- специфіка сфер суспільного життя;
- характер відносин;
- статус суб'єктів цих відносин;
- суб'єктів, чиї відносини захищаються.

У сфері економічних відносин діють суб'єкти з різним статусом, відбувається стикування різних методів правового регулювання як приватного, так і публічного права.

Приватно-правове регулювання застосовується для захисту і зрівноваження інтересів суб'єктів підприємницької діяльності, які перебувають у рівноправному положенні, знаходяться, так би мовити, у горизонтальних зв'язках. Такі відносини регулює цивільне, господарське право. Вирішення спірних питань, які виникають по них, здійснюється в судовому порядку за спеціально встановленою процедурою, яка повинна забезпечити об'єктивність і нейтральність арбітра у відкритому змагальному процесі між сторонами. (Згідно чинного українського законодавства - це арбітражний процес).

Публічно-правове регулювання застосовується для захисту загальнодержавних економічних інтересів та захисту від адміністративних і кримінальних деліктів. Головним регулятором у даному випадку виступають норми фінансового, зокрема - податкового; кримінального; адміністративного та деяких інших галузей права. Тут має місце нерівність правового статусу суб'єктів. Держава знаходиться в становищі "авторитету", наділена владними повноваженнями. Державні органи приймають імперативні рішення, які підлягають беззаперечному і примусовому виконанню, які можуть бути оскаржені, головним чином, в адміністративному порядку (останній найчастіше має багатоступеневий характер).

Тому дуже важливим є чітке розмежування сфер приватного і публічного правового регулювання в економічних відносинах. Таке розмежування не сумісне з випадками, коли регулюючі та захисні механізми публічного права втручаються у господарські відносини суб'єктів

підприємницької діяльності (тобто у сферу приватного права) на стороні одного з них. Адже внаслідок цього фактично відбувається підміна диспозитивного регулювання - імперативним, судових органів - адміністративними установами.

На жаль, сучасне українське законодавство, всупереч декларованому державою переходу до ринкових відносин, допускає такі ситуації. Ось деякі приклади, що ілюструють це.

Дekret Кабінету Міністрів України від 21.01.1993р. № 8-93 "Про стягнення не внесених у строк податків і неподаткових платежів" (п.п. 6 п. 1 Ст. 7) дозволяє податковим інспекціям звертати стягнення по недоїмках на суми, які належать одержати недоїмнику від його дебіторів. Звернення стягнення здійснюється на розрахункові рахунки дебіторів у безспірному порядку, шляхом подання податковою інспекцією у банк дебітора платіжного доручення-розпорядження, обов'язкового до приймання і виконання банківськими установами. Умови і порядок здійснення вказаного звернення встановлено інструкцією "Про особливості застосування Декрету Кабінету Міністрів України від 21.01.93р. № 8-93", затвердженою Наказом Міністерства Фінансів України від 2.11.93р. № 84 та зареєстрованою Міністерством юстиції України 15.11.93р. № 169; та Наказом Міністерства фінансів України від 14.07.1994р. № 61 "Про внесення змін і доповнень до інструкції про особливості застосування Декрету Кабінету Міністрів України від 21.01.93р. № 8-93 "Про стягнення не внесених у строк податків і неподаткових платежів", зареєстрованим Міністерством юстиції України 22.07.94р. № 166/375.

Вказаними актами встановлено: "Підставою для звернення стягнення на рахунки дебіторів недоїмника є бухгалтерська звітність недоїмника, що впливає з бухгалтерських записів і визнається ним правильною". При цьому податкова інспекція не зобов'язана перевіряти обґрунтованість і законність поданих даних. І навіть при наявності спірних ситуацій між суб'єктами підприємницької діяльності (один з яких є недоїмником по податках), тобто господарських спорів, стягнення все одно проводиться. Цими ж підзаконними нормативними актами передбачено, що претензії дебіторів, з яких стягнуто суми недоїмки, можуть вирішуватись з недоїмником без участі податкової інспекції в спеціально уповноважених органах (арбітражних судах). І законом не встановлена відповідальність ні податкової інспекції, ні боржника держбюджету за проведення стягнення, яке арбітражним судом визнано безпідставним. У кращому випадку недоїмником будуть повернуті неправомірно стягнуті податковою інспекцією суми.

Таким чином, відбувається заінтересоване владне втручання держави (в особі податкової інспекції), на стороні її боржника, у господарські відносини між рівноправними суб'єктами підприємницької діяльності, нею ж нав'язується безспірна відповідальність однієї з сторін за борги другої.

Так, спираючись на вищевказані нормативно-правові акти, Державна податкова інспекція по м.Дрогобич, інкасовим дорученням-розпорядженням № 21 від 27.01.95р. на суму 201 170 600 100 крб., заблокувала на невизначений час (до повного стягнення) розрахунковий рахунок Львівського обласного державного підприємства "Агрореммашпостач" (далі ЛОДП "Агрореммашпостач"), посилаючись на його дебіторську заборгованість перед Відкритим акціонерним товариством "Нафтопереробний комплекс "Галичина" м.Дрогобич (далі ВАТ "Галичина"), яке є недоїмником по податках до бюджету. На скаргу ЛОДП "Агрореммашпостач", подану в державну податкову інспекцію по Львівській області, в якій скаржник посилається на порушення ВАТ "Галичина" умов господарського договору, податкова інспекція відповідає відмовою і пропонує ЛОДП "Агрореммашпостач" вирішувати спірні питання з ВАТ "Галичина" через арбітражний суд. При цьому ЛОДП "Агрореммашпостач", внаслідок блокування його розрахункового рахунку платіжним дорученням-розпорядженням податкової інспекції, не мало можливості навіть заплатити державне мито в арбітражний суд для вирішення останнім спірного питання.

Ще парадоксальніша ситуація склалась в результаті виконання доручення-розпорядження Державної податкової інспекції по м.Харків № 335 від 1.03.95р. на суму 779 841 920 крб. про безспірне стягнення з того ж ЛОДП "Агрореммашпостач", як дебітора Акціонерного товариства "Левада" м.Харків (далі АТ "Левада"), яке має недоїмки по податках до бюджету. Ще до цього (у 1994 році) АТ "Левадою" на вказану суму було пред'явлено до ЛОДП "Агрореммашпостач" дві претензії на суми 43 212 160 крб. і 736 629 760 крб. і відповідні позови в Арбітражний суд Львівської області. Справа на суму 43 212 160 крб. розглянута арбітражним судом і Харківському АТ "Левада" в позові відмовлено. Справа ж щодо стягнення суми 736 629 760 крб. не розглянута, оскільки мали місце процесуальні порушення щодо оформлення позовної заяви зі сторони АТ "Левада", у зв'язку з чим матеріали залишені Львівським арбітражним судом без розгляду до усунення порушень. По суті позовних вимог та їх обґрунтуванню обидві заяви аналогічні, відрізняються тільки сумою і найменуванням продукції. Обидві суми були стягнуті згаданим платіжним дорученням-розпорядженням Державної податкової інспекції по м.Харків з розрахункового рахунку ЛОДП "Агрореммашпостач". З наведеного видно, що АТ "Левада", отримавши відмову в арбітражному суді, який покликаний вирішувати господарські спори, все ж представило відповідача як дебітора і знайшло своєрідну підтримку в податковій інспекції.

У такий спосіб створено можливість для недобросовісних дій суб'єктів господарської діяльності.

Такі випадки з практики сучасного господарського життя свідчать про те, що українське законодавство допускає порушення з боку держави принципу розмежування публічного і приватного регулювання, а державними органами (в даному випадку податковими інспекціями) це порушення доводиться до логічного кінця. Все це аж ніяк не сприяє становленню правової держави і ринкових економічних відносин в Україні.

ДЕЯКІ АКСІОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЮРИДИЧНИХ НОРМ (загальнотеоретичний аспект).

Правова система сучасної України, як відомо, переживає сьогодні не кращі часи. Така ситуація зумовлюється, зокрема, необхідністю прийняття великої кількості нормативно—правових актів, які відповідали б умовам переходу до ринкової економіки, і неможливістю видання у короткий час досконалих законів, правовим нігілізмом на всіх рівнях, швидкими змінами у суспільних відносинах тощо. Не на останньому місці серед причин є і така, як неналежне використання уповноважуючих, невиконання зобов'язуючих і недотримання забороняючих державно—владних велінь суб'єктами правовідносин, тобто проблема неналежної реалізації юридичних норм.

Вирішенню даної проблеми, видається, може сприяти поглиблений аналіз вихідних основ правореалізації, зокрема властивих їй аксіологічних засад. При реалізації юридичних норм відбувається втілення у реальність мети, закладеної законодавцем у цій норм і певних суб'єктивних цілей правореалізуючої особи у тій ситуації, яка регламентована цією нормою. При цьому суб'єкт змушений узгоджувати свої потреби та інтереси з інтересами та принципами більшості членів суспільства, закріпленими у правових нормах, що досягається значною мірою саме через оціночну діяльність, яка включає у себе дооціночне й оціночне пізнання.

При наявності потреб у набутті прав та повноважень у суспільних відносинах, регульованих правовими приписами, суб'єкти пізнають зміст приписів відповідних нормативних актів. Після цього встановлюється значимість таких приписів стосовно тих або інших потреб та інтересів оцінюючого суб'єкта на основі певної шкали елементів оціночного критерію; вибираються пріоритети і формується установка на реалізацію нормативних приписів. Ця установка втілюється у конкретних правореалізаційних діях (що і є формою виразу правореалізаційних оцінок) відповідного суб'єкта.

Візьмемо для прикладу право громадян України на участь у виборах депутатів до законодавчого органу держави. Конституція України (ст.46), Закон "Про вибори народних депутатів України" від 18 листопада 1993р. (ст.2, 42) надають громадянам України право обирати народних депутатів. У більшості випадків громадяни, навіть не будучи знайомими правовими актами, знають про свої виборчі права. Критерієм оцінювання зазначеної уповноважуючої норми виступають їхні потреби брати участь у політичному житті суспільства, зацікавленість у формуванні належного вищого органу державної влади, у забезпеченні представництва у ньому своїх інтересів. Відповідно право на участь у виборах буде визнано громадянами як корисне і отримує у них позитивну оцінку, яка проявлятиметься у схвальних відгуках та підтримці. Однак такої оцінки для суспільства ще недостатньо; вона

повинна доповнюватись і активною участю громадян у виборах. Адже якщо понад 50% виборців, навіть схвалюючи надане їм право, не скористуються ним, то вибори будуть визнані такими, що не відбулись. Тому у даному випадку, встановлюючи значимість правової норми для себе, громадяни повинні одночасно встановлювати і її значимість та значимість наданих нею повноважень для інших осіб, соціальних спільностей, суспільства.

Критерієм оцінювання при реалізації права обирати повинні виступати не тільки особисті інтереси особи як суб'єкта оцінювання, а й інтереси всього суспільства, зумовлені відповідними політичними, економічними та соціальними умовами.

Об'єктом оцінювання (оціночної діяльності) при правореалізації виступають: нормативно—правові акти; регульовані ними відносини; потреби суб'єкта оцінювання, його правовий статус; можливі наслідки втілення у життя вимог правових норм чи їх порушення тощо.

У ролі суб'єктів оцінювання при правореалізації виступають різноманітні учасники правових відносин — громадяни, службові особи, громадські об'єднання, державні органи тощо.

Основними елементами оціночного критерію при правореалізації є аксіологічні орієнтації та установки суб'єктів оцінювання та інших учасників суспільного життя, зокрема, держави; правові установки суб'єктів оцінювання, обумовлені їхньою правосвідомістю, загальним ставленням до права у суспільстві; психологічні якості суб'єктів оцінювання.

Наведені аксіологічні засади правореалізації дозволяють визначити ряд основних передумов формування істинних правореалізаційних оцінок, а отже, факторів належної реалізації приписів юридичних норм. До таких передумов належать:

— правильність пізнання змісту уповноважуючих, зобов'язуючих та забороняючих норм, а також суспільних відносин, регульованих ними;

— належне уявлення особистих, групових та суспільних інтересів у відповідних відносинах;

— точне визначення значимості досліджуваних юридичних приписів для інтересів суб'єкта оцінювання;

— вибір в якості головного елемента оціночного критерію правової установки на неухильне дотримання вимог закону та аксіологічних орієнтацій, що панують у суспільстві.

Таким чином, вивчення основних закономірностей оцінювання при правореалізації є однією з умов її успішності, оскільки воно: розкриває інтелектуально—вольові якості суб'єктів правореалізації, що визначають діяльність останніх; з'ясовує причини неналежної правореалізації; характеризує елементи, необхідні для формування належних правових установок суб'єкта правореалізації, тощо.

ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ: СУТЬ, ОСНОВНІ ЧИННИКИ І РІВНІ

На сучасному етапі державотворення зростає інтерес до проблем політичної діяльності, її впливу на всі сфери суспільного життя. Це зумовлено рядом причин, зокрема активним включенням у політику значної кількості громадян, зростаюю їх увагою до питань розбудови української держави. Все це активізує потребу дослідження проблеми політичної діяльності.

У політологічній літературі намітились різні підходи до з'ясування суті і змісту політичної діяльності. Аналіз існуючих точок зору на це питання дозволяє виявити в них істотне, загальне. Політична діяльність розглядається як сукупність дій окремих індивідів, великих суспільних груп і організацій (класів, націй, партій, громадських об'єднань тощо), спрямованих на реалізацію їх політичних інтересів, насамперед завоювання, реалізацію і утримання влади.

Політична діяльність, на відміну від інших видів людської діяльності, характеризується рядом особливостей. Це, зокрема, її зв'язок з політичною владою. Цікавою у цьому відношенні видається думка професора М.Сазонова з приводу того, що політична влада не мета, а лише засіб здійснення політичної діяльності, метод примусу. Істинну ж мету політичної діяльності, вбачає він у ефективному регулюванні і управлінні соціальною дійсністю по виробництву матеріальних і духовних цінностей.

Соціальною передумовою політичної діяльності, в кінцевому рахунку, є глибинні економічні інтереси. Зауважимо, що марксизм проповідував прямолінійну детермінацію цих явищ. Сьогодні наукою доведено значний статус автономності політичної діяльності, а на деяких етапах і визначальності. Політичні інтереси, політико—правова культура, традиції, ціннісні орієнтації, нормативно—правові акти тощо є системоорганізуючими, спрямовуючими чинниками політичної діяльності, визначають її цілі, зміст, наслідки і поширеність на життя суспільства, суспільних угруповань і окремих індивідів.

Політична діяльність інтегрує різні сфери людської діяльності, але не зводиться до жодної з них, вона має свою якісну визначеність і багатогранність. Її специфіка полягає ще й у тому, що вибір методів і засобів пов'язаний з певними моральними і етичними уявленнями.

У вітчизняній і зарубіжній літературі у сукупності чинників, що визначають політичну діяльність, виділяють дві основні групи: 1) зовнішні, до яких належать інститути політичної системи, національні і соціальні групи, різні громадсько—політичні об'єднання під впливом яких відбувається процес залучення людини до політичної діяльності, а також культурне, освітнє, нормативно—правове середовище, в якому розгортається політична

діяльність; 2) внутрішні (суб'єктивні), що характеризують механізм включення людини до політичної діяльності, її політичний вибір, аналіз і прийняття політичних рішень. Останні охоплюють внутрішній світ людини, її потреби, інтереси, мотиви і цілі, індивідуальні психологічні особливості. Саме таке розуміння детермінант політичної діяльності уможливило розгляд взаємообумовленості економічних, соціальних, психологічних аспектів її розвитку.

Політичне життя України сьогодні характеризується складними і суперечливими процесами становлення власної незалежної держави, а це обумовлює складність взаємовідносин особистості і держави, функцій людини як суб'єкта і об'єкта політики. Політична діяльність проходить в умовах становлення багатопартійності і певної невизначеності ідейних позицій партій, що ускладнює політичний вибір громадян. Кризовий стан суспільства призводить до поглиблення соціальної нерівності, негативно впливає на політичну активність громадян.

Юридична неурегульованість суспільного життя унеможливило якісну реалізацію своїх інтересів членами громадського суспільства. Виходячи з цього, можна констатувати, що серед різноманітних об'єктивних умов і факторів політичної діяльності певна їх частина має деструктивний характер.

Аналізуючи суб'єктивні детермінанти політичної діяльності, необхідно, насамперед, зазначити, що участь у політичній діяльності формується під впливом потреб реалізації особистих інтересів і змушує людину включатися у політичну діяльність. Так створюються загальні основи взаємодії людини з політичними партіями, рухами і громадськими об'єднаннями. Отже, потреби і інтереси визначають спрямованість політичної діяльності і фактичну поведінку особи. Сьогодні найбільш масовими інституційними формами участі громадян у політичному житті суспільства є вибори органів представницької демократії, участь у референдумах, інших масових політичних заходах.

Необхідно підкреслити, що потреби самі по собі безпосередньо не зв'язані з політичною поведінкою особи, вона керується певними політичними мотивами. Політичні мотиви — це глибинні внутрішні спонукальні фактори, які впливають із потреб суб'єкта і спонукають його до дії. До політичних мотивів, які мають суб'єктивно—об'єктивну природу, відносяться установки та ідеали. У політичних мотивах конкретизуються політичні інтереси. Акт спонукування суб'єкта до здійснення тих чи інших політичних дій є складним процесом, вимагає аналізу і оцінки альтернатив, вибору і прийняття політичного рішення.

У структурі детермінант політичної діяльності важливу роль відіграють цілі. Якщо потреби є джерелом діяльності, інтереси — її "мотором", то ціль визначає характер і спосіб діяльності. Ціль — це форма випереджаючого відображення, ґрунтується на наявності тенденцій реальних можливостей у політичній діяльності, є її безпосереднім стимулом. Політична діяльність

передбачає визначення стратегічних і поточних цілей розвитку суспільства. Для цього необхідно враховувати, аналізувати, порівнювати весь спектр різноманітних суспільних інтересів, виділяти серед них пріоритетні на кожному етапі розвитку суспільства. Найбільш оптимально розв'язати це завдання можуть демократично сформовані законодавчі і виконавчі органи держави шляхом вироблення раціональної внутрішньої і зовнішньої політики.

Реалізація політичних цілей здійснюється специфічними політичними методами, тобто сукупністю підходів, прийомів, способів, правил, які використовуються у практичній діяльності. Політичні методи — це засіб переконання, врахування громадської думки, різних соціальних, національних, соціально—демографічних груп населення.

Важливим методом політичного керівництва є системний, комплексний підхід у процесі підготовки і прийняття політичного рішення. Він передбачає теоретико—пізнавальну діяльність, постановку конкретних цілей і завдань, організаційну кадрову роботу, політичний вплив.

В умовах політизації суспільства, підвищеної соціальної активності зростає роль методу конструктивного діалогу у політичній діяльності, порівняння різних точок зору, різних підходів. Метод конструктивного діалогу не самоціль, а засіб залучення громадян до політичного життя.

Не можна здійснювати політичну діяльність без знання об'єктивних тенденцій, без вивчення суперечностей і конфліктів у їх розвитку. Ця обставина висуває на перший план у політичній діяльності метод прогнозування. І нарешті, дуже важливим у політичній діяльності є досягнення оптимального співвідношення між методами, цілями і засобами їх здійснення. Повинен бути рішуче відкинтий принцип “Всі засоби добрі, якщо вони ведуть до досягнення поставленої мети”. На нашу думку, гуманізм формули про співвідношення цілей і засобів впливає з ідеї єдності цих двох важливих ланок людської діяльності. Їх не можна роз'єднувати: лише при умові, що цілі, засоби вилетені в один і той же людський пристрій, час, коли одні і ті ж люди, виступаючи як засіб, є одночасно і метою, можна говорити про гуманістичну міру їх співвідношення, що закладено у кантівському категоричному імперативі: поступай так, щоб ти завжди відносився до людства і у своїй особі., і в особі усякого іншого як до мети і ніколи не відносився би до нього тільки як до засобу. Провідною характеристикою політичної діяльності є її спрямованість. Через цю властивість проявляються цілі і мотиви політичної діяльності. У залежності від спрямованості політичної діяльності можна виділити чітко виражені рівні. Розрізняють наступні рівні включеності особи в сферу політичної діяльності: а) політична участь; б) політична активність різного рівня; в) політичне лідерство; г) політичне відчуження. Кожному із названих рівнів відповідають специфічні форми політичної діяльності.

Таким чином, політична діяльність — багатогранне, суперечливе явище, відображає всю різноманітність дій людей у сфері політики, має складну структуру, сприяє процесу становлення людини, її політичній соціалізації.

ПОЛІТИКО—ПРАВОВА СУТНІСТЬ ДЕРЖАВНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ УКРАЇНИ

Поняття “Суверенітет” з’явився в період становлення націй в епоху буржуазних революцій. Вперше “суверенітет” як наукове поняття і політико—правовий принцип використав у другій половині XVI ст. відомий французький політичний діяч і юрист Жан Боден (1530—1596р.р.) для обґрунтування верховенства і повновладдя національної централізованої держави. Його концепція згодом одержала свій розвиток у працях Т.Гобса (1588—1679р.р.), Дж.Локка (1632—1704р.р.), Жан—Жака Руссо (1712—1778) та ін. Історичний розвиток теорії суверенітету досліджував наш український вчений академік Микола Палієнко (1869—1937р.р.), який у 1903р. опублікував фундаментальну працю¹.

Різні вчені давали різні визначення державного суверенітету, однак суть їх зводилася до верховенства, єдності та самостійності державної влади, в рамках окремої країни, її незалежності від будь—якої іншої влади всередині держави, а також на міжнародній арені, повнота законодавчої, виконавчої та судової влади держави на її території, заперечення іноземного впливу на свої внутрішні справи та зовнішньо—політичну позицію, за винятком випадків добровільного (на засадах юридично закріпленої згоди) обмеження сфери реалізації суверенітету, але не самого суверенітету.

Суверенітет як політико—правовий принцип властивий будь—якій державі незалежно від її політичної і соціально—економічної природи. Він не має класової сутності й ідеологічного забарвлення. На зміст державного суверенітету не впливають ні територіальні розміри, ні кількість населення, ні етнопонаціональна структура країни. Державний суверенітет законодавчо закріплюється політико—правовим актом, або основним законом держави і реалізується в регламентованій правовою системою діяльності законодавчих, виконавчих і судових органів.

Верховенство державної влади всередині держави є джерелом її зовнішньополітичної незалежності. В міжнародних відносинах кожна держава має рівні права й обов’язки. Тому будь—який суб’єкт міжнародного права покликаний діяти на засадах визнання суверенітету своїх партнерів, що викликає необхідність системи обов’язкових для виконання міжнародних угод.

Декларація про державний суверенітет України, прийнята Верховною Радою Української РСР 16 липня 1990 року визначає “державний суверенітет України як верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах”².

В основі державного суверенітету лежить національний і народний суверенітет, тобто в умовах демократичних країн в основі державної влади

лежить повновладдя нації (національний суверенітет), повновладдя народу (народний суверенітет).

Національний суверенітет — це реальна спроможність нації забезпечувати самовизначення аж до створення самостійної держави, це сукупність прав нації на вільний вибір соціально—економічного і політичного ладу на цілісну національну територію, економічну незалежність, на розвиток мови і культури, на повагу національної честі і гідності.

Таким чином, національний суверенітет — це повновладдя нації, володіння реальною можливістю цілком і повністю розпоряджатися власною долею.

Об'єктивною передумовою суверенітету нації, її повновладдя є національні інтереси, цілі і завдання, що стоять перед нею в конкретній історичній ситуації. Досягнення суверенітету можливо лише внаслідок боротьби нації за своє політичне і соціально—економічне визволення. В суверенітеті нація знаходить правовий захист, свободу національного розвитку, національну незалежність і рівноправність з іншими націями. Протиправна і неприпустима будь—яка національна дискримінація або намагання однієї нації підкорити іншу.

Народний суверенітет — суть його у повновладді одно чи багатонаціонального народу, яке закріплене державно—правовими актами (конституцією та іншими законами). Народний суверенітет забезпечується реальною участю народних мас і окремих осіб (незалежно від їх соціальної приналежності, етнічного походження, релігійних переконань, політичних симпатій тощо (в управлінні політичними, соціально—економічними процесами і державною діяльністю. В Україні народний суверенітет здійснюється через систему представницьких органів (парламент, Ради народних депутатів), загальнонародним обраним президентом. Окрім державних представницьких органів, народний суверенітет реалізується в діяльності політичних партій, суспільних організацій, рухів тощо. Виявом прямого народовладдя є закріплене конституцією загальне виборче право, участь народу у виробленні та прийнятті державних рішень шляхом загальнонародного голосування — референдуму.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Палиенко Н.И. "Суверенитет. Историческое развитие идеи суверенитета и её правовое значение", Ярославль, 1903, 567с.
2. Декларація про Державний суверенітет України. Прийнята Верховною Радою Української РСР 16 липня 1990р. Відом. Верховної Ради Української РСР, 1990, № 31, ст.430.

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ (до постановки проблеми)

З розвалом СРСР, особливо після прийняття Акту проголошення незалежності України, у вітчизняній державно—правовій науці об'єктивно посилюється та набуває неповоротного характеру процес повернення в належний науковий обіг групи політико—правових термінів, які з ідеологічних причин не вживались (замовчувались чи були заборонені — в залежності від степені засильства тоталітаризму в суспільстві) або не правильно трактувались (спеціально перекручувались) попереднім режимом. В політичне, соціально—культурне життя пострадянського українського суспільства, в його науковий обіг повертаються в загальновизнаному демократичним світом розумінні “права держава”, “право нації на самовизначення”, “парламент і парламентаризм”, “конституція і конституціоналізм”, “місцеве самоврядування” та інші поняття, які виступають невід'ємними складовими загального процесу переходу суспільства від тоталітаризму до демократії.

Перебіг даного процесу, як і сам перехід (повернення) українського суспільства до демократії, до панування загальновизнаних в суспільному житті людських цінностей, явище складне і багатопланове. Його складність посилюється фактами як довготривалого панування в Україні тоталітарного більшовицького режиму (режиму фактичного нищення національно—культурних проявів у різних сферах суспільного життя), так і засильям в колишньому радянському державному праві різного роду ідеологічних тверджень (штампів). І саме тому, не дивлячись на те, що в останні роки майже не зустрічається викладів на взірць “...система управління країною, що відповідає інтересам буржуазії ... називається парламентаризмом”, чи “конституціоналізм — реакційна буржуазна течія в політиці і юридичній науці, що визнає конституційну монархію найкращою формою правління”, при визначенні цілої низьки вищезгаданих понять, викладу їхньої сутності в сучасній українській конституційно—правовій науці як правило відсутня однозначність.

Відомо, що поява і формування конституціоналізму як ідейно—політичної доктрини, ідейно—політичного руху і державно—правової практики історично пов'язано з епохою переходу до нового ладу — капіталізму; що для різноманітних соціально—політичних течій (особливо в період становлення конституціоналізму) попри всю їхню різноманітність спільним у розумінні сутності конституціоналізму був, насамперед, факт наявності - самої конституції, її активного впливу на політичне життя держави і суспільства (наявність конституційного визнання прав і свобод громадян, конституційна регламентація державного ладу, політичного режиму тощо).

В останніх роботах, які торкаються проблематики конституціоналізму вітчизняних та зарубіжних авторів з країн так званого ближнього зарубіжжя (а саме там ситуація пов'язана із становленням національного конституційного права має багато подібного з сучасною українською дійсністю) подяються різні варіанти понять "конституціоналізму" серед яких насамперед привертають увагу висловлювання В.Кампо, В.Малашенка, І.Степанова.

З початком реальної праці над становленням принципово нової Конституції України, насамперед як Основного Закону "самостійної української держави", розпочався процес "становлення новітнього українського конституціоналізму". Ряд авторів, говорячи про сучасний український конституціоналізм, шляхи його формування, визначають бажані його майбутні параметри (властивості) (наприклад: С.Головатий - "демократичний конституціоналізм").

Яскравою характеристикою складного процесу становлення сучасного українського конституціоналізму виступає палітра українських конституційних проектів 1992-95рр. Серед останніх, насамперед, привертають увагу проект Конституції України, винесений на всенародне обговорення Верховною Радою України 1 липня 1992 року, його друга редакція (26 жовтня 1993 року), проекти Конгресу Українських Націоналістів, Християнсько-Демократичної Партії України, Української Республіканської Партії, ряд авторських проектів (зокрема - проект Всеволода Речинського, м.Харків).

Визначаючи сучасний український конституціоналізм як систему уявлень про загальноцивілізовані політико-правові цінності сучасного державоорганізованого українського суспільства в органічній єдності з теорією і практикою здійснення керівництва державою на основі і у відповідності з Конституцією України, комплексно проаналізувавши проекти Концепцій конституцій та проекти самих Основних Законів України 1992-1995 років разом із аналізом конституційно-правової спадщини українського народу (мова йде в першу чергу про період першої чверті ХХ-го століття - Конституції і конституційні акти Української Народної Республіки, Західно-Української Народної Республіки, Української Держави, авторські конституційні проекти Михайла Грушевського, Отто Ейхельмана, Станіслава Дністрянського, Степана Барана, тощо), - сьогодні певним чином можна знайти відповідь на запитання щодо сутності сучасного українського конституціоналізму, тягlosti державотворчих традицій українського народу (в тому рахунку і конституційно-правових) та спрогнозувати можливі перспективи (шляхи) розвитку конституціоналізму на Україні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Государственное право буржуазных и освободившихся стран. М.: Высшая школа, 1986, с.163.
2. Словник іншомовних слів., К.: Головна редакція УРЕ. 1974, с.354.
3. Див.: История буржуазного конституционализма XVII-XVIII вв., М.: 1983, с.3-4.
4. Див.: Конституції країн парламентської демократії., К.: НМК ВО, 1992, с.9.
5. Див.: *Мелашенко В.Ф.* Основи конституційного права України., К.: Вентурі, 1995, с.192-193.
6. Див.: *Степанов И.М.* Грани российского конституционализма (XX век), В зб.- Конституционный строй России., М.: 1992, с.30.
7. Акт проголошення незалежності України. Відомості Верховної Ради України, 1991, № 38, ст.52.
8. Юзьков Л. Конституційний процес в Україні; основні віхи і процедура завершення., В зб.- Проблеми реформування державної влади: конституційні й управлінські аспекти. Тези доповідей і наукових повідомлень науково-практичної конференції (Київ, 10-11 березня 1995 року), Київ, 1995, с.29.
9. Головатий С. Конституційний договір у механізмі конституційного процесу в Україні., В зб.- Проблеми реформування державної влади: конституційні і управлінські аспекти. Тези доповідей і наукових повідомлень науково-практичної конференції (Київ, 10-11 березня 1995 року), Київ, 1995, с.29.

Р.С.Таратула

ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ В УКРАЇНІ

Прагнення України стати членом Європейської спільноти зумовлює необхідність встановлення відповідного режиму державування, що відповідав би основним параметрам режимів країн західної демократії. Такий режим називається конституціоналізмом.

Конституціоналізм - це правний режим, при якому забезпечується дотримання правил поведінки усталених конституцією, що зумовлює впорядковану роботу механізму державної влади та впевненість особи у захищеності та реальності своїх прав.

Становлення конституціоналізму в Україні - це частина більш загального процесу модернізації нашого суспільства. Модернізацію при цьому слід розуміти як цивілізаційний процес переходу від традиційного

(відсталого) до сучасного суспільства, при якому сучасність ідентифікується із типами політичної, соціальної та економічної систем, що розвинулися в Західній Європі та Північній Америці, у період від 15 по 19 сторіччя.

Конституціоналізм - це лад у суспільстві, що характеризується стабільністю, надійністю та передбачуваністю, а для цього він повинен довести свою оптимальність.

Писана конституція, як нормативний акт може стати еталоном режиму конституціоналізму, якщо її положення враховуючи реальні політичні, соціально-економічні та культурно-психологічні умови встановлюватимуть правила, дотримання яких сприятиме виживанню суспільства та його поступу.

Створення конституції не можна розглядати лише як процедуру розробки і прийняття її тексту. Конституція повинна стати вислідом процесу вдосконалення всіх сторін державного життя шляхом соціальної інженерії. Конституція повинна врахувати досвід та закріпити всі позитивні результати цього процесу.

Для становлення конституціоналізму в Україні особливо важливими є адекватні інституційні зміни у системі органів державної влади, а також відповідна поведінка суб'єктів політико-правової діяльності.

Повновладдя Верховної Ради, як єдиного легітимного органу найвищої державної влади в Україні було необхідним етапом політико-державної емансипації після періоду диктатури Комуністичної партії.

На даний час особливо актуальним є обмеження повноважень найвищого органу представницької влади з метою утвердження виконавчої влади, яка уособлює волю нації. Така необхідність, зокрема викликана тим, що виконавча влада, яка асоціюється з інститутом Президента, за своєю природою є більш спроможною до проведення економічних реформ в Україні, а також забезпечення єдності суспільства.

Можна сказати, що основним питанням нашої доби є забезпечення переходу від парламентаризму до конституціоналізму. Процес цей детермінований необхідністю ефективності державної влади. Результати цього процесу збалансування влад можуть бути зафіксовані у Малій Конституції України - свого роду конституційній угоді між гілками влади.

Вдосконалення механізмів захисту прав особи - ще одна група інституційних змін потрібних для становлення конституціоналізму. Йдеться перш за все про реформування судової системи (створення адміністративних судів, апеляційної інстанції, участь у судовому розгляді присяглих засідників тощо), а також утворення нових інститутів, основним призначенням яких був би захист прав особи, наприклад інституту Уповноваженого по правах людини.

Діяльність організованих політичних сил може сприяти становленню конституціоналізму, якщо вона здійснюватиметься із дотриманням принципу

поваги до законів чи правил та почуттям компромісу. Що стосується громадян України, то крім лояльності до законів просто необхідне активне відстоювання ними своїх прав, боротьба за права із використанням не лише юридичних але і політичних методів. Це допоможе встановити "зворотній зв'язок" в системі правління та працюватиме на вдосконалення конституційного ладу в державі.

Г.Й.Ткач

НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ АДМІНІСТРАТИВНОГО ТА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА В УКРАЇНІ

В умовах побудови правової держави і проведення у зв'язку з цим правової реформи на перший план виступають проблеми задоволення інтересів, прав і свобод громадян. Ці проблеми повинні вирішуватись з допомогою багаточисленних правових засобів. Важливе місце серед них займає адміністративне право, яке покликане регулювати діяльність органів державної адміністрації, поведінку службовців її апарату. Із галузі права, яке забезпечувало примусову управлінську волю держави, воно повинно перетворитись у засіб юридичного закріплення механізму виконавчої влади, яка діє в інтересах особи і суспільства. Для здійснення цієї мети необхідно прийняти ряд законодавчих актів. Хотілося би зупинитись лише на окремій групі таких актів, які забезпечували б процесуальну регламентацію управлінської та адміністративно-юрисдикційної діяльності.

У зв'язку з цим особливу увагу хотілось би звернути на доцільність запровадження та правового забезпечення інституту адміністративної юстиції у вигляді окремої системи адміністративних судів, які служили б захисту законних прав та інтересів особи у взаємовідносинах її з державною адміністрацією, здійснювали б контроль за законністю прийнятих нею актів.

Виходячи з вищесказаного, розвиток адміністративного та адміністративно-процесуального законодавства бачиться в таких напрямках.

Найперше потребує перегляду і концептуально нового підходу Кодекс України про адміністративні правопорушення, завданням якого є охорона соціально-економічних, політичних та особистих прав і свобод громадян, суспільного ладу України, всіх форм власності, а також прав і законних інтересів підприємств, установ та організацій, кооперативних, акціонерних та приватних (або інших недержавних підприємств (об'єднань)), встановленого порядку управління, державного і громадського порядку; зміцнення законності, запобігання протиправним діям, виховання поваги і неухильного додержання Конституції України і законів; поваги до честі і гідності інших громадян, до правил співжиття.

Була проведена певна робота над підготовкою проекту нового Кодексу. На відміну від діючого в ньому пропонувалось помістити лише матеріальні

норми, які б встановлювали склади адміністративних проступків. Такий підхід може бути виправданий, якщо враховувати надто широку сферу регулювання цього Кодексу. Проте і в такому випадку його об'єм буде надто великий і в перспективі далі розширюватиметься за рахунок нових складів правопорушень та санкцій за них, передбачених законами, що в значній кількості приймаються останнім часом. Тому, щоб уникнути таких наслідків і надати Кодексу більшої стабільності, можливо по іншому підійти до концепції Кодексу. Зокрема, закріпити в ньому загальні поняття проступку, санкції та її видів, умов застосування, суб'єктів відповідальності, окремі склади проступків. Мета такого закону - створити дефініції, які потім застосувати в конкретному спеціальному законодавстві. Для зручності в користуванні це законодавство слід було б систематизувати за галузями.

Наступним у цьому блоку законодавчих актів мав би бути Кодекс провадження в справах про адміністративні проступки, який процесуально забезпечував би механізм реалізації норм попереднього закону. Оскільки в ході цього провадження застосовуються заходи адміністративного примусу - це обумовлює високий рівень його формалізації; чітке визначення принципів, стадій та всіх процедур, які повинні вчинятись на кожній з них; прав та обов'язків учасників, гарантій їх здійснення і виконання обов'язків, форм діяльності. Така детальна регламентація буде запорукою службової дисципліни і законності, а також правовою підставою для оскарження будь-якого порушення встановленого порядку.

Важливе концептуальне питання, на яке хотілось би звернути увагу при розробці цього Кодексу - це органи, які будуть розглядати справи про адміністративні проступки і накладати стягнення. Це чи не найважливіше питання, яке непросто вирішити на практиці. Дозволю собі висловити думку щодо можливого варіанту, враховуючи реальну ситуацію, а також досвід зарубіжних країн. В першій інстанції справи розглядаються адміністративними комісіями району, в другій інстанції - адміністративними комісіями обласного рівня (склад - спеціалісти-юристи). Суд розглядає справи про окремі види проступків і виступає інстанцією, до якої можна оскаржити рішення, винесене другою інстанцією. Щодо великої кількості галузевих органів, уповноважених розглядати справи про адміністративні проступки, то їх необхідно звести до обґрунтованого мінімуму, створити при їх адміністраціях відповідні колегії у складі кількох чоловік для здійснення адміністративної юрисдикції.

Як відомо, у нині діючому Кодексі про адміністративні правопорушення міститься окремий розділ, присвячений виконанню постанов про накладення адміністративних стягнень, які є одним із видів адміністративного примусу. В цілому ж система заходів адміністративного примусу, які застосовуються різними суб'єктами, досить широка. І з подальшим розвитком законодавства спостерігається тенденція до її ще більшого урізноманітнення. Отже, видається за доцільне виробити єдиний уніфікований підхід до правового регулювання цієї важливої ділянки

супільних відносин, які безпосередньо пов'язані з правами особи та її захистом. Цю проблему можна вирішити, прийнявши Кодекс або закон про виконавче адміністративне провадження. В ньому, окрім понятійних положень, чітко встановити визначення строків у випадку зупинення виконання постанови, відтермінування виконання постанови і відрахування при цьому спливу строку давності; правових наслідків невиконання накладеного адміністративного стягнення.

Сфера регулювання цього акту повинна виходити за межі забезпечення адміністративної відповідальності, запобігання вчинення адміністративних проступків чи злочинів, а також поширюватись на забезпечення виконання адміністративних актів позитивної управлінської діяльності. Отже, такими трьома законодавчими актами могла б забезпечуватись так звана адміністративно-юрисдикційна діяльність.

Другий блок законів, про які йтиме мова, повинні забезпечувати функціонування інституту адміністративної юстиції. Першочерговою розробки в цьому блоку потребує Адміністративно-процедурний Закон. Предметом його регулювання мала би стати зовнішня управлінська діяльність державних органів і установ, спрямована на розгляд умов, підготовки і видання адміністративного акту, тобто ті процедури, які визначають порядок даного виду управлінської діяльності, надаючи йому стійкого і чіткого характеру. Послідовні управлінські процедури покликані створювати умови, які б сприяли своєчасному виявленню проблеми, що потребує вирішення, гарантували повноту, всебічність і об'єктивність аналізу інформації, необхідної для прийняття управлінського рішення, рівно ж прийняття рішень загального характеру (нормативних, директивних), так і рішень по індивідуальних справах. В Законі доцільно закріпити визначення адміністративної процедури, адміністративного (управлінського) акту, права учасників в адміністративній процедурі та ін. З допомогою такого Закону можна було б попереджувати вихід невиважених, необгрунтованих або незаконних актів.

Наступним у цьому блоку може бути Адміністративний Кодекс, який регулював би порядок розгляду адміністративних спорів в інстанційному порядку, міжкомпетейційних спорів між органами державної адміністрації і органами територіального самоврядування, між цими органами і судами, порядок розгляду справ, пов'язаних із оскарженням адміністративних актів до адміністративного суду у випадку їх незаконності. Найперш, Закон чітко повинен визначити, який орган є вищестоящим по відношенню до органу, акт або дії якого оскаржуються, тобто в яку інстанцію слід звернутись зацікавленій особі; хто може бути стороною; всі процедурні дії, які вчиняються на стадіях розгляду справи; документи, якими вони оформляються і вимоги до них. Особливої уваги потребує регламентація оскарження прийнятих рішень, повноваження касаційного органу, який приймає скаргу; підстав відновлення провадження по справі.

В цьому законі повинен також міститись розділ, присвячений порядку оскарження до адміністративного суду. Найперше визначені умови звертання до суду, строки подачі скарги, її розгляду або відхилення повноваження суду при прийнятті рішення, зміст судового рішення. Особливо слід звернути увагу на рішення суду у тих випадках, коли йдеться про акти які адміністрація видає, користуючись правом власного розсуду. Суд лише дає оцінку виходу за законні межі власного розсуду адміністрації.

Предметом регулювання даного Закону могли б бути також питання видачі органами державної адміністрації довідок на вимогу зацікавленої особи; порядок подачі скарг і пропозицій громадян, виходячи із права на це, передбаченого Конституцією України. Дати визначення скарги, що може бути її предметом, до чієї компетенції належить розгляд скарг, що стосуються функцій і діяльності органів, чіткий порядок розгляду і прийняття рішень.

В такий самий спосіб треба врегулювати порядок розгляду пропозицій, закріпити також певні гарантії автора пропозиції, зокрема: 1. подати у встановлений строк повідомлення про можливий спосіб розгляду пропозиції, якщо вона не може бути розглянута відразу; 2. у випадку незадоволення результатом розгляду пропозицій, право подати скаргу у встановленому порядку.

Доцільно було б передбачити можливість участі в розгляді скарг і пропозицій представників преси і громадських організацій; здійснення контролю за розглядом скарг і пропозицій.

Важливе місце серед законів цього блоку займає Закон про адміністративний суд. Цей закон повинен визначити систему адміністративних судів в Україні, їх правивий статус, перелік справ, підвідомчих кожній ланці судів та інші питання.

З.С.Гладун

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ПОЛОЖЕННЯ ПРО МІНІСТЕРСТВО ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ

Визначення центрального органу державної виконавчої влади, чітке окреслення його, завдань та відмежування їх від завдань інших органів, наділення його відповідними повноваженнями є одним з найважливіших завдань для належної організації державного управління в будь-якій галузі відносин. Кабінет Міністрів України постановою № 469 - від 12 серпня 1992р. затвердив Положення про Міністерство охорони здоров'я, відповідно до якого воно є спеціально уповноваженим органом державної виконавчої влади на яке накладається реалізація державної політики в галузі охорони здоров'я, організація висококваліфікованої медичної допомоги населенню.

Як орган державної виконавчої влади Міністерство охорони здоров'я у своїй діяльності керується Конституцією і законами України, постановами Верховної Ради України, указами і розпорядженнями Президента України, постановами і розпорядженнями Кабінету Міністрів України, а також положенням про нього. У межах своєї компетенції Міністерство організовує виконання актів законодавства України і здійснює систематичний контроль за їх виконанням.

Адміністративно-правовий аналіз положення про Міністерство охорони здоров'я включає в себе виявлення мети, його завдань і повноважень і встановлення їх повноти і відповідності один одному. Метою діяльності цього центрального органу виконавчої влади є здійснення державного управління в галузі охорони здоров'я, організаційне забезпечення функціонування служби охорони здоров'я. Відповідно до положення, основним завданням Міністерства охорони здоров'я є розробка пріоритетних напрямків діяльності національної служби охорони здоров'я, забезпечення гарантованого рівня кваліфікованої медичної допомоги населенню закладами охорони здоров'я усіх форм власності, здійснення заходів, спрямованих на розвиток профілактичного напрямку в охороні здоров'я населення, формування здорового способу життя, забезпечення надання державними закладами охорони здоров'я загальнодоступної, переважно безплатної, висококваліфікованої медичної допомоги населенню, координація розвитку мережі закладів охорони здоров'я. В цій частині положення про Міністерство викладені загальні норми, які майже не викликають заперечень, за винятком того, що у ньому відсутнє надзвичайно важливе положення про те, що вказане Міністерство очолює відповідну систему охорони здоров'я України і здійснює державне керівництво нею.

Однак друга частина цього положення, де закріплені власне повноваження Міністерства, викликає серйозні застереження. Їх надзвичайно широкий перелік і об'єм свідчить про бажання цього органу перебрати на себе практично всі керівні та розподільчі повноваження колишнього Міністерства охорони здоров'я СРСР, ліквідованого в грудні 1992р., в зв'язку з розпадом СРСР, що йде врозріз з формуванням ринкових засад в цій галузі відносин. Відповідно до положення Міністерство й надалі буде затверджувати перелік (номенклатуру) закладів охорони здоров'я, медичних і фармацевтичних спеціальностей, здійснювати фінансування закладів охорони здоров'я, погоджувати плани капітального будівництва, збирати інформацію про діяльність закладів охорони здоров'я і стан здоров'я різного підпорядкування та інше. Нове положення значно розширює повноваження Міністерства, а їх аналіз вказує на своєрідне продовження минулої адміністративно-командної політики, але вже в нових умовах.

Адміністративно-правовий аналіз положення про Міністерство охорони здоров'я дає підстави вважати його правовим актом перехідного періоду, який відтворює і значно розширює владні повноваження Міністерства, що не вповні відповідає умовам формування ринкових відносин і виступає їх

своєрідним гальмом. Видається, що це внутрішнє протиріччя, закладене в даний правовий акт, призведе до його недовговічності і до необхідності його заміни.

Н. Янюк

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ДЕРЖАВНОГО СЛУЖБОВЦЯ

Прийнятий в грудні 1993 року Закон України "Про державну службу" - це перша спроба врегулювати суспільні відносини, які охоплюють діяльність держави щодо створення правових, організаційних, економічних та соціальних умов реалізації громадянами України права на державну службу. Чинний Закон охоплює не весь інститут державної служби в Україні, а лише діяльність державних службовців, які працюють в державних органах та її апараті. Згідно з поняттям, даним в Законі, можна виділити такі моменти: по-перше, бути державним службовцем - це означає займати посаду в державних органах та її апараті; по-друге, це професійна діяльність, тобто повсякденне виконання покладених на нього повноважень, їх практична реалізація; і третій момент - це одержання заробітної плати за виконувану роботу за рахунок державних коштів.

Даний Закон, можливо, було б доцільно назвати - Закон "Про державну службу в державних органах та її апараті", оскільки правове регулювання поширюється тільки на частину державних службовців. Внаслідок чого виникає питання, чим регулюється положення так званої цивільної служби (службовців державних, навчальних, наукових, культурних, медичних установ тощо), чому Закон їх не відносить до державних службовців?

В чинному Законі відсутня видова класифікація державних службовців, не виділено адміністративної служби (служба в державних органах і її апараті, в органах місцевого самоврядування), спеціалізована служба (службовці органів суду, прокуратури, дипломатичної служби, митного контролю, служби безпеки, внутрішніх справ), відсутній поділ на види і відповідно до способу заміщення посад. Саме з класифікацією державних службовців пов'язаний їх правовий статус, тобто певний об'єм прав і обов'язків державних службовців та гарантії їх діяльності.

Державні службовці наділені всіма правами і несуть обов'язки, закріплені в Конституції України. Крім цього, вони є учасниками специфічного правовідношення, оскільки, з одної сторони, вони вступають у трудові правовідносини, що пов'язані з особистим професійним становищем, трудовими правами і обов'язками, і з самим процесом праці, а з іншої сторони - у адміністративно-правові відносини, що виникають між особою і державою в цілому, яка наділяє цю особу правами діяти від імені держави, тобто, мова йдеться про службові права і обов'язки. Службові

права і обов'язки виникають тільки у осіб, які перебувають на державній службі, і пов'язані із здійсненням їх службової діяльності.

Обсяг службових прав і обов'язків державних службовців визначається характером посади, яку займає службовець.

Службові права і обов'язки можна поділити на загальні і спеціальні. Загальні обов'язки визначаються становищем державного службовця у суспільстві як певної категорії працівників, яка діє від імені держави. Спеціальні обов'язки державних службовців залежать від сфери даного органу у системі державного апарату. Обов'язки державних службовців обумовлюють і певні права. Права теж поділяються на загальні і спеціальні. Загальні права це ті права, які, власне, створюють і забезпечують умови, сприятливі для здійснення державними службовцями їх діяльності. Спеціальні права регламентуються відповідними правовими актами.

Третій розділ Закону "Про державну службу" дає перелік основних обов'язків і права державного службовця. Оскільки в Законі відсутня видова класифікація державних службовців, то і правовий статус, закріплено без урахування певних особливостей, що пов'язані з займаною службовцем посадою.

В.А.Онишкевич

ДЕЯКІ МІРКУВАННЯ З ПРИВОДУ МИТНОЇ ПОЛІТИКИ

Результатом самовизначення української нації на політичній карті світу з'явилася незалежна держава Україна. Серед першочергових завдань перед молодого країною постали проблеми визначення і встановлення державного кордону, забезпечення його надійної охорони як з політичної, так і економічної сторони. Відомо, що державність ґрунтується на державних інституціях, однією з яких є митниця. Держава справедливо поклала завдання забезпечення своїх економічних інтересів на митну систему, де сьогодні працює приблизно 15 тис. чоловік. Завдання ці відображені у Митному кодексі України, цілому ряді Законів і Постановах Верховної Ради, Указах і Розпорядженнях Президента, декретах, постановах і розпорядженнях Кабінету Міністрів України з прикордонно-митних питань.

Митна політика і митне законодавство невід'ємно впливають на політичний імідж держави. Чотири записі трьох років термін існування митної системи України переконливо підтверджує тезу про те, що розвинута торгівля, міцні господарські взаємовідносини дають не тільки економічний вигравш, але і створюють тривалий базис для поліпшення політичного клімату як в середині країни так і за її межами. Тому не випадково, що національне митне законодавство все більше набуває міжнародноправового значення.

В найбільш узагальнюючій формі зв'язок митних заходів з зовнішніми відносинами України відстежується в тому, що митна політика - це система

заходів, направлених на забезпечення економічної охорони державних кордонів, виконання зовнішньо-економічної проблеми у міжнародному спілкуванні шляхом митного регулювання у співвідношенні національного закону і міжнародного договору.

Сучасна система митних органів нашої країни на підставі існуючого законодавства дозволяє застосовувати специфічні засоби щодо втілення в життя митної політики. До них можна віднести: митний контроль, систему дозволів ввозу і вивозу товарів, предметів, цінностей, митні тарифи і ставки мита, оперативна робота по виявленню контрабанди та порушень митних правил, комплексний контроль разом з Національним банком за валютними операціями тощо.

Всі вони взаємопов'язані не тільки по змісту, але і по засобам виконання, що свідчить про багатофункціональність митної установи.

Мова йдеться про те, що митні органи України виконуючи значний круг операцій, проводять свою роботу у тісному контакті з прикордонними військами України, транспортними організаціями, різного роду відомчими органами, наприклад: Урядовою комісією експортного контролю, Торгово-промисловою палатою, медичними, карантинними та ветеринарними службами, податковими інспекціями, іншими фінансовими установами і т.п.

Проте, специфіка митного оформлення така, що "прямого виходу" на осіб (вантаж), слідуючих за митний кордон України вищеназвані установи не мають, і тільки митні органи займаються цим колом питань в повному обсязі в якості єдиного і виступаючого від всіх суміжних відомств офіційного представника влади.

Можна зробити висновок, що таким чином в митних органах персоналізується юрисдикція держави, яка ґрунтується на її сувереннім праві дозволяти, обмежувати або взагалі заборонити до вивозу—ввозу через кордон нашої держави ті чи інші предмети, цінності і т.п.

З огляду на особливе положення митних органів України, які виступають на митному кордоні від імені держави в цілому, український законодавець забезпечує за ними право крористування символами державної влади, її зовнішніми атрибутами.

Вже відзначалося вище, що встановлюючи той, чи інший митний режим, держава крім своїх інтересів повинна уважливо підходити до врахування норм міжнародного права, національного права інших держав, правил міжнародного співробітництва і торгівлі тощо.

Україна одною з перших країн бывшего СРСР приєдналася до відомих і важливих міжнародних конвенцій та угод (Віденська, Женевська, Брюссельська) щодо митних і торгівельних пільг між суб'єктами національного права держав - учасників конвенцій та власного національного законодавства.

Така позиція не пройшла не помітною для світового співтовариства. Яскравим прикладом цього є факт прийняття нашої країни в 1992 році до Ради Митного Співробітництва (РМС) яка існує з 1950 року (штаб-квартира в Брюсселі). РМС - єдина організація, яка займається виключно проблемами взаємодії національних митних органів та розвитку митного законодавства різних країн в напрямку загальної уніфікації митних процедур та сприяння міжнародній торгівлі.

Плідна робота ведеться і в напрямку приєднання до діяльності Комітету Європейського економічного співробітництва, створена робоча група для вивчення питань, маючи за основу принципи, закладені Генеральною угодою з тарифів та торгівлі (ГАТТ). Основу взаємовідносин країн-учасниць ГАТТ складають принципи найбільшого сприяння і скасування кількісних обмежень. По суті ГАТТ виконує своєрідну роль "Конституції світової торгівлі".

Намічається позитивна тенденція щодо налагодження міжнародних контактів з митними і прикордонними службами суміжних країн, укладання міжурядових угод з митних питань.

Крім того, особливого значення для розбудови митної політики України вбачаю намір розробки національної версії Товарної номенклатури ЗЕД на базі Гармонізованої системи опису і кодування товарів, національного Митного Тарифу на базі 6-ти значної модифікації товарної номенклатури ЗЕД; положення про визначення митної вартості товарів тощо.

В найближчий час буде здійснена систематизація та кодифікація всіх нормативних документів щодо питань митної справи.

Всі ці та інші заходи, безумовно сприятимуть захисту державно-політичних, економічних і національно-культурних інтересів країни, створять бажану геополітичну ситуацію навколо України, зміцнять добросусідські відносини із суміжними країнами, підіймуть міжнародний авторитет нашої держави.

1. Статистичний довідник К.1995.

А.В.Кольбенко

МИТНІ ВІДНОСИНИ У ЗАПОРІЗЬКИХ КОЗАКІВ

Запорозжці жили на роздоріжжі між Україною, Литвою, Польщею і Росією з одного боку та Кримом і Туреччиною з іншого. Вони також володіли кращою частиною "великого водного північного шляху із варяг у Цареград", тому майже вся торгівля Польщі, Литви, України і Південної Росії XVI-XVIII ст.ст. була в руках запорозьких козаків, або велася за їх посередництвом.

Торгівлю в Запоріжжі можна було поділити на два види - морську і сухопутну. Торгівля водним шляхом запорожці проводили переважно з турками і татарами, а також іншими східними народами, наприклад, вірменами. Морська торгівля зосереджувалася на Дніпрі, а також на Чорному, Азовському і Мармуровому морях. Головними центрами торгівлі були Січ, Очаків, Царгород.

У січову бухту Запоріжжя кораблі з Туреччини прибували безмитно. За договором 1649 року турецького султана “з військом запорізьким і народом руським” козаки отримали дозвіл на вільне плавання Чорним та Мармуровим морем з усіма їх портами, містами і островами. Вони також могли в будь-який час входити в турецькі порти, скільки завгодно там знаходитися, могли вільно спілкуватися з купцями інших міст з питань продажу, купівлі і обміну, а також мали право будувати в різних портах і містах власні торговельні склади. За цим договором козаки звільнялися на сто років від усякого мита і податків. Тільки після певного часу козаки зобов'язувалися платити “невеликий тягар податків” та й то не більший за той, що сплачували чи повинні були сплачувати турецькі піддані.

У майже всіх торговельних стосунках запорізьких козаків із сусідами незамінну роль відігравали чумаки. Щовесни запорожці нетерпляче виглядали чумаків. Біля самих кордонів запорізьких вільностей чумаків зустрічала особлива козацька команда і допомагала їм переправлятися через ріки, насамперед через Дніпро, якщо чумаки йшли з України, чи через Буг, якщо вони рухалися з областей південно—західної Польщі. Переправившись через Буг, вони сплачували певне мито - “мостове”, приходили в Гард (на річці Буг), брали тут, для безпеки в дорозі і орієнтації, конвой та рухалися далі вглиб запорізьких вільностей. Причому вони знову платили “мостове” за переправу паронами і за переїзди мостами.

Головними джерелами прибутків Війська Запорізького низового були: продаж вина, подимний податок, царське хлібне і грошове жалування, а також зовнішня і внутрішня торгівля та платня від перевозів.

Щоб брати мито з купців, на всіх запорізьких базарах були особливі начальники - військові кантаржії, які стежили за правильністю мір та ваг, призначали ціну на привезені товари і збирали мито з купців у військову скарбницю.

Важливим джерелом прибутків запорізьких козаків було також “мостове”, тобто платня з проїзжих купців, торговців, промисловиків і чумаків за перевіз через річки запорізьких вільностей. “Мостове” збиралось з купецтва не менше половини митного збору, під виглядом плати за перевіз військовими човнами на морі, а на суші через ріки. Збиралась також плата за забезпечення безпеки в дорозі, тобто конвоювання з метою охорони.

У межах запорізьких вільностей особливо відомими були такі перевози: Мишуринорізький, Кодацький, Микитинський, Кам'янський,

Кизикерменський через річку Дніпро, а також Бугогардівський через Буг.

Запорізькі козаки брали від кожного воза й від кожної тварини за перевіз через річку плату і ділили ці прибутки між старшиною і всім військом запорізьким. Платня у різний час і від різних возів бралася різна: з порожнього воза на Микинській заставі по копійці, з вантажного від 2 до 10 копійок, крім того, за конвой до Микитинського окремо 8 карбованців, до Кодаку 12 карбованців та певну плату конвойному.

Для збору мита на переправах існувала окрема старшина, що складалася з шафарів, підшафаріїв, писарів і підписаріїв.

Запорізькі козаки намагалися влаштувати перевози і за межами своїх кордонів, наприклад у володіннях кримського хана - на річках Білозерці, Рогачику, Каїрках, на Дніпрі біля Кизикермена - і збирати за них "мостове". Кримські хани часом давали на це свій дозвіл, і запорожці користувалися митом з перевозів за межами власних вольностей. Про значення оплати мита за перевози говорять деякі документальні факти, наприклад у 1774 році перевіз у Гарді з червня до січня було зібрано 850 карбованців, хоч і він вважався найменшим, бо при ньому навіть не було окремого шафаря. На Мишуринорізькій (чи не найбільшій переправі) у деякі роки збирали 12 тис. карбованців щорічного мита.

М.В.Саласька

КОДИФІКАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВА В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVIII ст.

У сучасний період значно зростає інтерес до права, його історії. Це пояснюється тим, що право є одним з найважливіших знарядь забезпечення соціальної справедливості, прав та інтересів людини. Водночас право є частиною культури народу.

На підставі рішення Переяславської ради від 18 січня 1654р. і Березневих статей того ж року значна частина України - Лівобережжя і Київ з околицями увійшли до складу Росії на правах автономії. Зокрема, на територію України не було поширено діяння російського права, там залишалися чинними так звані попередні права, тобто звичаєве право, польсько-литовське законодавство і магдебурзьке право.

Різні правові норми, які діяли в Україні, часто суперечили одна одній. Норми місцевого звичаєвого права могли суперечити нормам Литовського статуту 1588р., а ті магдебурзькому праву, що виникло ще в XIII ст. і діяло в українських так званих привілейованих містах. Це, в свою чергу, давало судовим органам України можливість по одних і тих же справах вносити різні рішення в залежності від того, на яке джерело вони побажали

послатись. Усе це вело до різного роду зловживань в українських судах. До того ж царизм переслідував мету поширити на Україну загальноросійське законодавство і цим сприяти якнайшвидшій ліквідації автономії України.

Це і послужило причиною видання царського указу від 28 серпня 1728р. про скликання кодфікаційної комісії в складі спочатку 12, а пізніше 18 чоловік на чолі з генеральним суддею І.Борозною, а після його смерті - генеральним обозним Я.Лизогубом.

Робота по складанню проекту кодексу продовжувалася 15 років і в 1743р. був створений обширний збірник під назвою "Права, за якими судиться малоросійський народ". Щоправда, проект кодексу не був офіційно затверджений. Основною причиною такого ставлення центрального уряду до складеного кодексу слід вважати те, що його зміст не відповідав політиці російського уряду щодо України.

Кодекс мав чітку структуру і складався з 30 розділів, які ділилися на 531 артикул і 1716 пунктів. До нього було прикладено "Інструкцію кодифікаційній комісії" та "Степенний малоросійського військового звання порядок після гетьмана", тобто перелік службових військових і цивільних чинів Гетьманщини. Кодекс має пояснення цитат, що наводяться у тексті, алфавітний реєстр, тобто покажчик заголовки із зазначенням розділів і поданням короткого змісту артикулів. За формою і внутрішньою структурою він відрізнявся від усіх джерел, якими користувалася комісія, а також від Соборного уложення 1649р. та інших діючих тоді пам'яток права Росії. Обробку різноманітних за походженням, змістом, мовою і характером збірників, тлумачення і формування основних юридичних понять свідчить про добру правову підготовку членів кодифікаційної комісії, їх ерудицію і загальний високий рівень розвитку юриспруденції в Україні.

Текст кодексу вперше опубліковано у 1879р. за редакцією професора Київського університету О.Кістяківського. Проте це єдине друковане видання вже давно стало бібліографічною рідкістю. Тому є гостра потреба перевидати з відповідними коментаріями цю видатну пам'ятку українського права.

Кодекс 1743р. знає інститути власності і володіння, сервітуту і заставне право. Він розрізняв право власності на рухоме майно, на спадкове і набуте майно. Незвичайно розвинутий характер мало в кодексі зобов'язальне право. Розрізнялися зобов'язання з договорів і зобов'язання з заподіяння шкоди. Детально регламентувалися договори купівлі-продажу, міни, позички, особистого і майнового найму, поклажі, поруки, зберігання.

Важливою рисою кримінального права був його приватно-правовий характер. Переслідування злочину, навіть тяжкого, було в основному приватним. Суд робив кару злочинця залежною від волі потерпілого, а при відсутності останнього - від вимог його родичів. Але з бігом часу щораз сильніше проявляється ініціатива самих судів у розслідуванні злочинів. У кримінальному праві гетьманської доби з'являються цілком нові поняття,

зв'язані з ускладненням суспільних відносин і розвитком правових ідей: з'яється поняття замаху на злочин, що відрізняється від поняття доконаного злочину; розрізнення головного злочинця і співучасників, які в певних випадках несли меншу кару; наявність обставин, що виключають або знижують кару навіть при доконаному злочині; поняття рецидиву злочину і т.д.

В Україні існували такі види покарань: смертна кара, яка мала кваліфіковані і прості види, калічицькі і болісні кари, тюремне ув'язнення, позбавлення честі, вигнання, відсторонення від посади, майнові покарання, примусове одруження та ін. З метою залякування кари, як правило, виконувалися публічно.

Для розгляду справ склалася своя судова система. Найвищим судом був Генеральний суд, підпорядкований безпосередньо гетьманові. Основну кількість справ вирішували полкові, сотенні і сільські суди. Гетьман рідко виступав у ролі судді, але йому належало право помилування і затвердження всіх смертних вироків. Для міських жителів у непривілейованих містах, які не мали магдебурзького права діяв ратушний суд, а в привілейованих - магістратовий. Всі названі судові органи формально були виборними. Виборів суддів як таких, однак, не було, оскільки судові функції поєднувалися з адміністративними.

Цінність "Прав, за якими судиться малоросійський народ" полягає в тому, що норми зміщені в них реально діяли в житті, ними на практиці керувалися судові установи. Але в процесі становлення єдиної правової системи Російської імперії в першій половині XIX ст. було остаточно покінчено з автономією найважливіших інститутів українського права Гетьманщини.

В.С.Кульчицький

ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ ЗАКАРПАТТЯ У СКЛАДІ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ

Закарпаття, споконвічну українську землю, за Сен-Жерменським (1919) і Тріанонським (1920) договорами одержала Чехословаччина, в якій проживало понад 13 млн.чоловік, у тому числі чехів і словаків - 8760937, німців - 3123568, угорців - 745431, українців - 461849, євреїв - 180835, поляків - 75853, румунів - 13974, південних слов'ян - 2108 та 9789 чол. інших національностей. На відміну від насильницької анексії інших західноукраїнських земель, приєднання Закарпаття до Чехословаччини вважалося добровільним. Внаслідок угоди між чеськими лідерами, підписаної у м.Скрентоні (США) ще в листопаді 1918р. емігранти з Закарпаття погодилися на включення своєї батьківщини до складу нової чеської держави за умови надання їй автономії.

І хоч Чехословаччина дійсно не проводила щодо своїх національних меншостей відкритої політики дискримінації та асиміляції, як Польща і Румунія, це не означає, що взаємини між центральним урядом і населенням Закарпаття були безконфліктними.

Чехословацька влада почала насаджувати старі порядки. Насамперед, у серпні 1919р. було створено Цивільне управління Підкарпатської Русі (офіційна назва Закарпаття до 1928р.) на чолі з адміністратором. Цивільному управлінню були підлеглі жупанські управління, які, в свою чергу, контролювали діяльність окружних управлінь, а останні - роботу нотарських, тобто сільських управлінь.

Проте наростання революційного руху примусило чехословацький уряд видати 16 листопада 1919р. Генеральний статут про організацію та адміністрацію Підкарпатської Русі, за яким уся повнота влади передавалася адміністратору, який призначався чехословацьким урядом. На правах дорадчого органу створювалася Автономна директорія з 5 членів, призначеним урядом. На випадок конфлікту між директорією і адміністратором арбітром мав бути президент республіки або особа, ним призначена. Обіцялося обрати сейм Підкарпатської Русі, але це ніколи не було виконано.

Згідно з конструкцією Чехословацької республіки від 29 лютого 1920р. Закарпаття проголошувалось за своїм правовим становищем автономною територією з правом мати свій крайовий сейм. Але вибори до сейму так і не були проведені, а 26 квітня 1920р. чеський уряд видав розпорядження Про зміну Генерального статуту Підкарпатської Русі, за яким все управління зосереджувалося в руках губернатора і віце-губернатора, яких призначав президент республіки. Губернатором призначено Г.Жатковича, який 1921р. зрікся губернаторства. Другим губернатором став А.Бексид. Проте фактична влада була в руках віце-губернатора (чех А.Розсипал).

Щоб ліквідувати особливість статусу Закарпаття, в липні 1927р. був прийнятий закон Про організацію політичного управління. За цим законом, що набрав чинності з 1 липня 1928 року, територія Чехословаччини була поділена на чотири адміністративні одиниці - краї (Чехія, Моравія і Сілезія, Словаччина, Підкарпатський край). Вся повнота влади в краю перебувала в руках крайового президента, якого призначав президент республіки. Територія Закарпаття була поділена на 12 округів з окружними представництвами, голови яких наділялися широкими повноваженнями і були фактично представниками уряду на місцях.

Від середини 1930-х рр. під впливом націоналістичного руху закарпатці почали вимагати здійснення автономії. Але пропозиції прогресивних діячів Закарпаття врегулювати адміністративне становище краю керівні кола Чехословаччини ігнорували, незважаючи на трудність міжнародної ситуації. Лише після Мюнхенської угоди, підписаної 29 вересня 1938р. главами урядів Англії, Франції, Німеччини та Італії, Прага дозволила створити

автономний уряд, прем'єр—міністром якого став діяч москвофільської орієнтації А.Бродій (у 1945р. засуджений радянською владою на смерть). Оскільки русофіли А.Бродій і міністр без портфеля С.Фенцик дискредитували себе як агенти Угорщини і Польщі, 26 жовтня 1938р. уряд Карпвтської України очолив греко-католицький священник А.Волошин (1874-1946).

Тим часом уряд Чехословаччини змушений був дати згоду на розв'язання спірних питань про угорську національну меншість арбітражною комісією у складі міністрів закордонних справ Німеччини та Італії (Й.Ріббентроп і Г.Чіано), яка 2 листопада 1938р. у Відні ухвалила найбагатшу частину Закарпаття з містами Ужгород, Мукачеве, Берегове приєднати до Угорщини. Столицю Карпатської України було перенесено з Ужгорода до Хусту.

Існування Карпатської України, незважаючи на її коротривалість, вважалось першим кроком на шляху створення самостійної соборної України. 12 лютого 1939р. відбулися вибори до сейму Карпатської України, який проголосив 15 березня 1939р. її спмостійність, прийняв конституцію і обрав А.Волошина президентом. Але за день до цієї історичної події регент Угорщини М.Хорті з санкції А.Гітлера видав наказ угорській армії окупувати всю територію Закарпаття.

Протягом декількох днів, незважаючи на запеклий опір Карпатської Січі, регулярна угорська армія силою зброї підкорила весь край. Водночас вранці 15 березня 1939р. німецькі війська вступили в Прагу, а 16 березня Гітлер видав розпорядження про створення Протекторату Чехії і Моравії (Словаччина стала маріонетковою окремою державою). Чехословаччина як самостійна, суверенна держава, перестала існувати. Для її народів, у тому числі й для закарпатських українців, настали важкі роки фашистської окупації. Панівні кола Угорщини проводили політику мадяризації українського населення, придушуючи рух за демократизацію життя в країні, за справедливе розв'язання національного питання. Територію Закарпаття поділено на три адміністративні експозитури (Ужанську, Березьку, Марамороську з центрами в Ужгороді, Кошиці і Хусті) та 12 жуп, які очолювалися регентськими комісарами.

Л.Т.Присташ

ОКУПАЦІЯ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ ПОЛЬЩЕЮ ПІСЛЯ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У квітні 1920р. почалася польсько-радянська війна. Наступного місяця польські війська захопили Київ, але успіхи їх були короткочасними. Наприкінці липня 1920р. радянські війська, переслідуючи польські збройні сили на Східному фронті, вступили на територію західноукраїнських земель, де у 16 повітах і деяких селах ще чотирьох повітів була проголошена

Галицька СРР. У Тернополі почав діяти тимчасовий центральний орган державної влади і управління - Галицький революційний комітет. У повітах, містах і селах створювались місцеві ревкоми (перші призначалися Галревкомом, інші формально обиралися населенням). Проте Галицька республіка проіснувала в 1920р. недовго (52 дні) і полякам знову вдалося загарбати західноукраїнські землі. Не маючи сил продовжувати війну, Польща почала переговори про укладення мирного договору.

У серпні 1920р. у Барановичах, а відтак у Мінську відбулися перші зустрічі між радянською і польською делегаціями. На початку вересня 1920р. переговори були перенесені в Риґу, де 12 жовтня був підписаний договір про перемир'я і прелімінарні, тобто попередні умови миру між радянською Росією (формально вона виступала також від імені України і Білорусії) та Польщею. За прелімінарним договором до Польщі, крім Галичини відходила і західна Волинь, що раніше перебувала в складі царської Росії. Територія ця дістала в історичній літературі назву Західної України.

18 березня 1921р. у Ризі був укладений остаточний мирний договір, що налічував 26 статей і мав 10 додатків, які уточнювали окремі статті договору. 30 квітня 1921р. в Мінську відбувся обмін ратифікаційними грамотами і договір вступив у силу.

Договором встановлювалася остаточна лінія державного кордону, вирішувалось питання про оптацію, тобто вільне обрання громадянства, а також конкретизувалися постанови щодо повернення Польщі культурних цінностей, архівів, бібліотек та іншого майна, вивезеного з Польщі в Росію, починаючи з 1 січня 1772р. Договір передбачав, що не пізніше шести тижнів після його ратифікації сторони почнуть переговори про торговельний договір, а також про підписання консульської, поштово-телеграфної, залізничної та інших конвенцій, що регулювали б економічні і культурні зв'язки між обома державами. Між сторонами негайно встановлювалися нормальні дипломатичні відносини. Але насправді польський уряд деякий час під різними приводами ухилявся від обміну дипломатичними представництвами.

У договір була включена стаття, яка зобов'язувала польський уряд гарантувати права національних меншин і забезпечити їм вільний розвиток культури, мови і виконання релігійних обрядів. Але на практиці ця стаття польським урядом не виконувалась. Щоправда, польський сейм 26 вересня 1922р. з метою обману світової громадськості ухвалив закон про так звану воєводську автономію, за яким у Львівському, Станіславському (тепер Івано—Франківська область) і Тернопільському воєводствах (Польща тоді поділялася на 16 воєводств) створювалися воєводські сейми та їх виконавчі органи - воєводські комітети. До компетенції сеймиків належали питання релігії, початкової і середньої освіти, охорони здоров'я, будівництво шляхів, сприяння промисловості і торгівлі та ін. Прийняті сеймиками воєводські закони в переважній більшості вимагали санкції президента держави. Воєвода як представник уряду міг припинити виконання рішення сейму,

що не вимагали санкції президента, а також будь—яких рішень воєводського комітету. Стаття 21 закону забороняла державним органам проводити на території вказаних воєводств колонізаторську політику, а стаття 24 обіцяла заснування українського університету. Статті цього закону намічалось реалізувати не пізніше як за два роки після опублікування, але насправді його ніколи не було втілено в життя. Більше того, в березні 1923 року Рада послів у Парижі на вимогу польського уряду узаконила анексію Західної України Польщею, яка до того вважалась формально лише військовим окупантом Західної України.

Незважаючи на жорстокий терор окупантів, західні українці не мирилися з насильним загарбанням Західної України і перетворенням її в колонію Польщі. Протягом усього періоду іноземної окупації точилась боротьба за соціальне і національне визволення. З розпадом Польської держави восени 1939р. Західна Україна увійшла до складу УРСР.

Б.Й.Тищик

РОЛЬ М.ГРУШЕВСЬКОГО У СТВОРЕННІ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ 1918р.

Як відомо 9 (22) січня 1918р. Центральна Рада прийняла історичний Четвертий універсал, яким проголосила незалежну, вільну й демократичну державу під назвою Українська Народна Республіка. Велика роль як у процесі фактичного утворення Української держави, так і її конституційному оформленні, державному будівництві, творенні правової основи належить М.Грушевському. Зокрема, це стосується проблеми розробки і прийняття Основного закону молодого держави - конституції.

Підготовка до вироблення Української конституції велась, по суті, увесь час. Її підготовкою служили законодавчі акти Центральної Ради, які стосувались економічних, політичних і інших проблем. Це, зокрема, Четвертий універсал, це закон про утворення тимчасового Генерального суду (грудень 1917р.), рішення про державний герб (ІІІ. 1918р.) та інші. Автором або співавтором багатьох конституційних законів УНР був М.Грушевський.

Навесні 1917р. Центральна Рада прийняла рішення про створення конституційної комісії - спочатку для розробки "автономного статуту України", а потім - розробки проекту Основного закону. Головою її обрано М.Грушевського. Однак даних про персональний склад комісії, на жаль, не виявлено.

М.Грушевський не випадково очолив цю комісію. Він добре знав конституційне законодавство й практику його застосування у Російській імперії та Австро-Угорщині, де працював у Львівському університеті з 1894 по 1905рр. (до речі так і не прийнявши австрійського громадянства). Він

також, як і інші члени комісії, докладно ознайомилися з конституціями як великих світових держав: США (1787р.), Франції (1875р.), Німеччини (1871р.), так і найближніх сусідів України - конституційним законодавством у Польщі, Угорщині, Чехії і ін.

У липні 1917р. Центральна Рада прийняла резолюцію про скликання т.зв. "територіального з'їзду" для затвердження "автономного статуту України". Проте коли Україна стала незалежною державою - конституційна комісія стала підготовляти вже не "автономний статут", а проект конституції. 12 листопада 1917р. VII сесія Центральної Ради заслухала доповідь М.Грушевського про проект конституції, яка мала бути затверджена Установчими зборами і закріпити в Україні "свободу, порядок і добробут на тепер і на будучі часи".

Однак, історія повернулася інакше. Установчі збори так і не були скликані. Конституція, правда, все таки була обговорена і схвалена. Це зробила Центральна Рада на своєму засіданні 29 квітня 1918р.

Слід сказати, що розробка конституції України не була легкою справою. У більшості європейських держав, у США - діяли конституції, прийняті у XIX, а у США - XVIII ст. Багато з них вже не відповідали новим соціальним відносинам, економічному й політичному становищу, яке склалося у цих країнах на початку XX ст., особливо у зв'язку з закінченням I-ї світової війни. Розпалися великі імперії, виникло ряд незалежних держав, кожна з яких приступила до розробки свого Основного закону. Але українська конституція була однією з найперших, найновіших, найдемократичніших у Європі. І велика заслуга у цьому особисто М.Грушевського.

Перший же погляд на конституцію переконує у тому, що вона позбавлена будь-якого ідеологічного чи пропагандистського забарвлення. Вражає те, що у вирі політичних пристрастей, воєнної завірюхи народився такий глибоко демократичний, абсолютно політично нейтральний документ, де лише перша стаття "прив'язувала" його до тодішніх реалій: "Відновивши своє державне право як Українська Народна Республіка, Україна для кращої оборони свого краю, для повнішого забезпечення прав і охорони вільностей, культури і добробуту своїх громадян, проголосила себе і нині єсть Державою суверенною, самостійною і ні від кого не залежною".

Всього ж конституція нараховує 83 статті, об'єднаних у 7 розділів. Їх назви: загальні постанови; права громадян України; органи власті УНР; Всенародні збори УНР; Суд УНР; Національні союзи; про часове припинення громадських свобод. Конституція чітко визначала соціально-політичну організацію українського суспільства. "Всяка власть в Україні походить від народу", оскільки "суверенне право в Україні належить народові", - говорилося в конституції. Верховним законодавчим органом були Всенародні збори, які повинні обиратися громадянами на основі загального, рівного, прямого, таємного, пропорціонального виборчого права. Виконавча влада

належала Раді Народних Міністрів, а судова - Генеральному суду. Місцеве самоврядування мали здійснювати виборні Ради, національні союзи і управи громад, волостей і земель.

Одне з чільних місць посідають у конституції права і свободи громадян. Вони абсолютно рівні в своїх правах, бо "уродження, віра, національність, освіта, майно... не дають ніяких привілеїв". Перелік прав і свобод людини майже нічим не відрізняється від того, що й сьогодні ми плануємо включити до нової Конституції сучасної України.

Як бачимо, Конституція УНР - це детально і кваліфіковано розроблений правовий документ, велика заслуга в чому належить особисто президенту держави, видатному вченому і державному діячеві Михайлові Грушевському.

О.А.Вівчаренко

РОЛЬ М.ГРУШЕВСЬКОГО У НОРМОТВОРЧІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

Як тільки до Києва дійшла звістка про повалення самодержавства, члени керівної ради Товариства українських поступовців прийняли рішення про створення організації, яка об'єднувала всі національно настроєні сили. Ухвалено було назвати її Центральною Радою.

Оцінюючи згодом цей раніший період діяльності Ради, Грушевський вказував на очевидну організаційну ваду - формування її спочатку тільки з представників київських організацій і тим самим обмеження її діяльності фактично одним містом. Тому в Педагогічному музеї, що став офіційною резиденцією Ради, інтенсивно велася підготовка до скликання Українського національного конгресу. На ньому зібралось близько 1 тис. делегатів з усієї України, які ухвалили документи, де визначалися головні цілі (широка національно-територіальна автономія України та інших територій у складі федеративної демократичної Російської республіки; забезпечення економічних, політичних, культурних та інших прав національних меншостей, що проживали в Україні). Делегати фактично визнали верховну владу Тимчасового уряду та майбутніх Всеросійських Установчих Зборів, скликання яких було заплановано на осінь поточного року. Учасники з'їзду обрали близько 300 осіб до нового складу Центральної Ради, в тому числі 21- до Виконавчого Комітету. Головою їх знову став М.Грушевський.

1 червня 1917р. почався новий етап в політичній історії Центральної Ради. Того ж дня Тимчасовий уряд офіційно дав негативну відповідь на вимоги Ради, надіслані протягом квітня-травня. Ситуація різко загострилася і в цій обстановці 23 червня і було обнародовано текст Першого Універсалу. Цей документ, названий "До українського народу в Україні й поза Україною суцього" проголосив суверенність українського народу на своїй землі. Було сформовано крайовий уряд - Генеральний Секретаріат на чолі з

В.Винниченком. 27 червня уряд був затверджений Центральною Радою як "найвищий орган українського народу, його найвищою владою". Через день у складі самої Ради виник ще один орган - так звана Мала Рада із 40 осіб, на яку було покладено вирішення найважливіших справ між пленумами "великої" Ради.

Для узгодження російсько-українських відносин до Києва 11 липня 1917р. приїхала делегація Тимчасового уряду, очолювана О.Керенським, яка вела переговори з М.Грушевським, В.Винниченком і С.Петлюрою. В результаті переговорів Центральна Рада і Генеральний Секретаріат ставали крайовими органами влади і до скликання Всеросійських Установчих Зборів не повинні були вживати ніяких заходів для здійснення автономії України.

Ці рішення проголошено Другим Універсалом 16 липня 1917р. Водночас у відповідних комісіях Малої Ради йшла підготовка документу який ухвалений Малою Радою 29 липня під назвою "Статут Вищого Управління Україною". Він був прообразом конституції, оскільки визначав функції вищих органів державного управління краю, рамки їхньої компетенції, порядок роботи й взаємовідносин з центральними органами в Петрограді, процедури формування і розпуску Генерального Секретаріату, правила внутрішнього розпорядку його роботи тощо.

Після того як більшовики захопили владу в Росії Центральна Рада своїм Третім Універсалом від 20 листопада 1917р. проголосила утворення Української Народної Республіки в складі невідомо якої Російської Республіки (Центральна Рада не визнавала більшовицької влади, а демократична Росія вже перестала існувати). Встановлювалися кордони нового державного об'єднання, визначалися найголовніші демократичні принципи його функціонування: забезпечення свободи, друку, совісті, зборів, спілок, страйків. Повідомлялось також про запровадження 8-годинного робочого дня, національно-персональної автономії для національних меншостей, про формування нової судової системи, про скасування смертної кари та про амнісію для всіх політичних в'язнів. У галузі земельних відносин оголошувалося про скасування приватної власності на землю, яка ставала власністю всього народу і надавалася без викупу. Третій Універсал оголосив загальні принципи передбачених змін, які згодом за активною участю М.Грушевського закріплено окремими законами УНР.

Своєю демократичною політикою Центральна Рада привернула увагу інших держав, які намагалися встановити офіційні стосунки з Генеральним Секретаріатом. Але 17 грудня 1917р. більшовицький уряд надіслав Центральній Раді ультиматум, який з одночасним формальним визнанням права українського народу на самовизначення втручався у внутрішні справи України. Український уряд, за згодою Малої Ради 18 грудня 1917р. відкинув ультиматум. З цього і почалася українсько-більшовицька війна. В цій ситуації єдиним порятунком був мир з Центральними державами, їх допомога у війні. Однак для повноправних переговорів треба було оголосити

самостійність і незалежність України Юридично це оформлено Четвертим Універсалом Центральної Ради від 22 січня 1918р. Цей Універсал перейменував Генеральний Секретаріат на Раду Народних Міністрів і призначив на 2 лютого 1918р. скликання Українських Народних Зборів. Наприкінці січня 1918р. в Києві Центральна Рада прийняла закон про націоналізацію землі та про 8-годинний робочий день. Пізніше в Житомирі Мала Рада ухвалила ряд законів, зокрема про грошову систему, про державний герб, про громадянство та про адміністративний поділ України.

Проте після підписання Брестського договору в лютому 1918р. німецько-австрійські війська, звільняючи окуповані більшовиками землі, активно втручалися в українські внутрішні справи. 29 квітня 1918р. відбулася остання сесія Центральної Ради, яка затвердила конституцію і обрала М.Грушевського президентом УНР. Тоді ж за допомогою німців стався гетьманський переворот і Центральна Рада на чолі з М.Грушевським припинила своє існування.

Е.М.Орач

ПРИРОДНИЧЕ ПРАВО В СЕРЕДНІ ВІКИ

Із загиблого античного світу ідея природничого права переходить в розумовий світ середньовіччя. Але в цю епоху вона вперше набуває войовничого характеру, бо нею користуються представники різних політичних течій в боротьбі проти того чи іншого державного устрою. Так вона відіграє велику роль в боротьбі церковної і світської властей за владу, в боротьбі зміцнілої монархії з становими домаганнями.

У своїх визначеннях природничого права середньовічні юристи, особливо романисти, ідуть за римськими юристами. Але теологізована думка середньовіччя шукає джерело природничого права в трансцендентальному началі. Якщо древні мислителі часто зливали природу і божество, розум природи і божества, то в середні віки відокремлюють природу як творіння, від Бога як творця. Відповідно до цього джерело (по крайній мірі безпосереднє) природничого права або безпосередньо оголошуються Богом в откровенному законі, в правилах релігії, або закладені ним в душі людини, її розумі. В цьому можна переконатися, розглянувши вчення Ф.Аквінського про закони, їх види та субординацію.

Ф.Аквінський ділить закони, які управляють світом і суспільним порядком на чотири категорії: 1) вічний закон (вічний божий розум), 2) природничий закон, 3) людський закон, 4) божий закон. На його думку, всі ці закони пов'язані між собою нитками субординації. Але піраміду законів увінчує вічний закон - універсальні норми, загальні принципи божого розуму, який керує Всесвітом. Вічний закон міститься в Бозі, тотожний йому; він існує сам по собі і від нього похідні всі інші види закону. Перш за все природничий закон, який є не що інше, як відображення вічного закону в

людському розумі, у свідомості мислячих істот. Не ціпаючи теоретичного розуму, таке відображення торкається лише практичного розуму. Оскільки першоосновою практичного розуму є добро, то до природничого закону відноситься все те, що торкається добра. Добро, стверджує Ф.Аквінський, властиве самій природі людини, тому практичний розум вважає природничим законом все те, до чого людина має природний нахил.

Із сказаного випливає, що закон природничий призначений для земних цілей людини, як розумної істоти, яка приймає участь в моральному порядку Всесвіту, є відображенням вічного закону, тобто божественного розуму в явищах природи і душі людини у формі самоочевидних істин і встановлених нахилів.

Конкретизацією природничого закону служить людський закон. Для добродесного життя, за вченням Ф.Аквінського, недостатньо одних природних нахилів людини. Необхідні засоби, які силою і страхом змушували б порочних людей утримуватися від зла, перешкождали б їм порушувати спокій інших. Необхідний людський закон, який впливає з природничого закону, але містить також і елементи, які, хоч і не суперечать природничому закону, але цілком залежні від людського розсуду. Так, наприклад, вимога покарання за вбивство міститься в природничому законі, але характер покарання встановлюється нормами позитивного права.

Як і римські юристи, Ф.Аквінський розрізняє "загальнонародне право (*ius gentium*) і позитивне (людське) право. На відміну від закону природничого, людський закон - це імператив із змінним змістом. Норми людського закону можуть бути в різних країнах доволі подібними. Те, в чому вони виявляються однаковими, утворює "право народів". Специфічне в них інтегрується в право громадян кожної окремої держави. Неважко помітити, що ці міркування Ф.Аквінського повторюють відомі конструкції римських юристів.

За вченням Ф.Аквінського, людський закон не повинен суперечити природничому. З цієї причини не були законами приписи, які йшли в розріз з потребами самозбереження, сімейного життя і виховання, пошуку істини (Бога) та гідного людей спілкування. Крім цього, необхідність відповідності людського закону природничому означало, що правителі не повинні розпускати суспільство, забороняти життя, шлюб та дітонародження.

Все це свідчить про те, що Ф.Аквінський, в певній мірі, утверджує права і свободи людини, проводить захист прав і свобод особи від свавілля влади. Однак ці права і свободи в концепції Ф.Аквінського виявилися небагатими, що не суперечило устоям феодалізму. В доктрині Ф.Аквінського обмеження людського закону природничим лише відображало ту особливість феодальних відносин у співставленні з рабовласницькими, що кріпосний не вважався такою власністю свого пана, яким був раб. Що торкається визначення феодальних повинностей, то тут ніяке свавілля феодала не могло суперечити приписам природничого закону.

Досить практично Ф.Аквінський ставить питання і про можливі протиріччя закону людського іншим видам законів. Як бути, якщо правитель приписує таке, що суперечить природничому праву? Відповідь його категорична: треба підкорятися і таким приписам, оскільки збереження співжиття засновано на пануванні і підкоренні.

Інша справа коли свавілля правителя направляється проти церкви, її прав і привілеїв - правителю не можна підкорятися; в таких випадках церква може усунути тирана, а його піддані звільняються від присяги. Теза про верховенство божественних законів використовувалася Ф.Аквінським для обґрунтування домагань католицької церкви на владу, підкорення їй світських феодалів.

Погляди Ф.Аквінського в галузі цивільного права показують, що він враховував розвиток товарно-грошових відносин в той час. Він вважав, що приватна власність не суперечить природничому праву, хоч за цим же правом все належить Богові. Обґрунтовуючи існування рабства, Ф.Аквінський стверджував, що Бог створив людей вільними, але рабство існує як неминуче покарання за гріхи. Він поділяє думку римських юристів, які твердили, що рабство - породження загальнонародного права (*ius gentium*) і яке існувало у всіх народів. Крім цього, в захист рабства Ф.Аквінський повторює міркування Арістотеля про природню нерівність і приводить доводи економічного характеру - необхідність рабства для потреб домашнього господарства.

Отже, середньовічні мислителі встановили потрібний поділ права: право божественне, право природниче і право людське. Але оскільки вони часто стверджували, що природниче право не тільки виходить від Бога, але й безпосередньо розкривається ним в правилах релігії, в откровенних законах, то за таких поглядів право природниче у них зливається власне з правом божественним і розмежувати ці два види права їм, надивлячись на всі старання, так і не вдалося.

Засновник науки церковного права Граціан (XII ст.), визначаючи природниче право як право природи, в той же час трактує його як право, яке міститься в законі Мойсейовому і Євангельському. Те саме стверджували про природниче право і інші каноністи та богослови.

Відомо, що в IX-XI ст.ст. відбувалася рецепція римського права західноєвропейськими державами. З рецепцією римського права юристи цих країн, які схилялися перед ним, знаходили вираженими в принципах і положеннях цього права ті досконалі начала права, які вони шукали в природничому праві. Римське право - це "писаний розум", як вважали середньовічні юристи, було тією інстанцією, до якої зверталися вони і в ньому черпали матеріал для своїх вчень.

1) Див. История политических и правовых учений, М., 1968, с.125.

2) Див. История политических и правовых учений. Демократический период. М., 1991, с.109-110

ВЛАДА СУВЕРЕННА

(з історії політичних концепцій)

Назва повідомлення підкреслює, що мова йтиме про державну владу, яка є одним із трьох складових елементів (населення, територія, влада) держави. Відомо, що влада також є необхідною функцією будь-якої держави. Відомо, що влада також є необхідною функцією будь-якого колективу. Це і сім'я, і громадська організація і ін. Тут влада виступає загальносоціологічною категорією.

Влада, як загальносоціологічна категорія існувала і до утворення держави, ще у первісному суспільстві, де панування виявлялось не лише у реальному впливі на підлеглих, а й було владою авторитету. Влада авторитету ґрунтується на повазі, довірі; авторитет виступає моральною основою панування. Справді, носієм влади первісно був вождь-воїн - людина, вибрана серед найсильніших та наймудріших, перш за все, для охорони інтересів підлеглих, тобто, їх життя, власності і свободи. Народ віддає свій суверенітет в руки правителя, який з часом стає спадковим. Французький мислитель Ж.Боден виводить суверенітет від народу, що передає свій суверенітет монархові як подарунок, а звідси - обдарований не має ніякого обов'язку перед тим, хто зробив цей подарунок. І суверенітетом вже визначається абсолютна і вічна влада над громадянами, що не обмежується ні вищестоящою владою, ні законами, ні часом, влада єдина, невідчужувана і незмінна. Ж.Боден, розуміючи принцип єдності державної влади буквально, не допускає розподілу останньої на законодавчу, виконавчу і судову.

Зрозуміло, що "розподіл" влади не порушує принципу єдності політичної влади, оскільки три гілки єдиної влади діють в одному напрямі і з однією метою, маючи свої окремі функції і повноваження, а в результаті складають триєдиність, цілісність.

Цікавим в поглядах мислителя є те, що твердячи про необмеженість державної влади ніким і нічим, він, однак, наводить певні напрямки суспільного життя, куди державна влада не втручається. Це питання, що стосуються сім'ї, приватної власності, а також питання, врегульовані Божественними законами; сферою невтручання для державної влади є й природні права та звичаї народу. Такі "межі" обґрунтовуються тим, що названі сфери життя існували ще до виникнення держави.

На думку ж французького філософа Ж.-Ж.Руссо, який абсолютизував верховенство народу, необмеженість влади означає повну непов'язаність її будь-якими нормами.

В сучасній правовій науці прийнято вважати, що саме правові норми і є межею діяльності суверенної влади. Право та інші соціальні норми встановлюють межі функціонування суверенної державної влади, визначають рамки, напрямки діяльності влади (тобто, її суверенні

можливості), характер і суть державної влади. Право уповноважує державну владу. Діяльність кожної держави повинна відповідати нормам моралі, міжнародного права та політичним нормам - вимогам історичного прогресу людства. Державна влада - є владою, організованою законом і визначеною ним, інакше це не державна влада.

Джерелом права є суверенний народ. Правова ж робота держави полягає в узагальненні, вивченні, виданні норм, які склались в суспільстві як традиції, звичаї.

Людина психологічно підкоряється тому, до чого звикла. Тому важливим джерелом сили державної влади є традиції, звичаї, санкціоновані державою; звичка людей до порядку.

Влада в державі конструюється як право, як воля, як сила. Ці три фактори в єдності спрямовані до спільної мети держави, до загального блага.

Сила державної влади полягає в тому, що вона видає закони та інші нормативні акти, що обумовлюють її існування; з другого боку влада примушує підпорядковуватись відомим нормам. Звідси, сила державної влади визначена в законі, йде від закону.

Щоб зробити свою волю мотивом поведінки підлеглих державна влада застосовує серед інших, також і примусові заходи. Проте поняття державної влади не вичерпується примусом. Примус - це метод, один із методів здійснення завдань і функцій держави.

Почуття підлеглості, залежності від державної влади, яка діє на певній даній території творить силу державної влади. Отже, сила державної влади обумовлена і психологічним фактором, а саме - усвідомленням своєї психологічної залежності від державної влади.

Вольовий характер відрізняє державну владу від будь-якої іншої влади в суспільстві, створює її суверенність і незалежність. Бо в державній владі проявляється воля народу. Загально воля виражається людьми, що безпосередньо здійснюють владу, але не виходить за межі суверена. Воля, розум, душа вкладені в державу народом-сувереном.

В праці "Про суспільний договір" Ж.-Ж.Руссо визначає суверенітет як загальну волю громадян по управлінню державою. При цьому пояснюється, що "загальна воля" виражає інтереси загальні, в той час як "воля всіх" представляє інтереси приватні і є сумою воль окремих людей. Загальна воля завжди права і завжди прагне до суспільної користі. Цим твердженням обґрунтовується верховенство і необмеженість державної влади, яка, перебуваючи в руках народу, відстоює, отже, загальні інтереси.

Отже, держава функціонує через діяльність державної влади і, одночасно, держава ж забезпечує можливість підтримання таких характерних для державної влади властивостей як її єдність, верховенство і незалежність на території самої держави та за її межами.

Верховенство і незалежність є не лише важливими властивостями державної влади, а й її якісними ознаками. Бо суть державної влади і полягає в тому, що діяльність її не підлягає впливові ніякої іншої влади, вона не може бути відмінена за бажанням іншої влади. Таким чином, державна влада - верховна, єдина, незалежна, тобто, влада суверенна.

Т.Г.Андрус'як

РОЗВИТОК ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ В УКРАЇНСЬКОМУ ВІЛЬНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ

Розвиток української юридичної науки, зокрема в ХХ столітті, надзвичайно складний і багатогранний. Фактично, паралельно розвивалися дві українські юридичні науки. Одна в Радянській Україні, друга - поза її межами. Контакти між ними були зведені до мінімуму. Хоча є ряд випадків, коли той чи інший вчений розпочинав свою діяльність в одній, а продовжував у іншій. Але, як правило, такий перехід припиняв зв'язки такого вченого з попереднім науковим середовищем. Прикладом може бути переїзд в Радянську Україну професора Михайла Лозинського, або плідна робота таких українських радянських вчених, як Лев Окіншевич чи Олександр Юрченко вже в післявоєнний період поза межами України. Правда, те наукове середовище, в якому розпочинали свою наукову діяльність останні, тобто комісія по вивченню західно-руського та українського права ВУАН, було знищене ще задовго до війни. В післявоєнний період науковий доробок українських вчених у діаспорі розглядався в Радянській Україні виключно під ідеологічним кутом зору і весь без винятку був визнаний "буржуазно-націоналістичним", а отже, заборонений. Тільки зі здобуттям Україною державної незалежності для вчених в Україні стає можливим доступ до наукового доробку української діаспори, починається процес об'єднання і творення єдиною української юридичної науки. Проте включення творчого доробку українських вчених, що жили і працювали поза Україною, в науковий обіг в Україні відбувається, на жаль, надзвичайно повільно. А це, в свою чергу, негативно впливає на розвиток сучасної юридичної науки, зокрема історико-правових досліджень, в розвитку яких особливо багато було зроблено зарубіжними українськими вченими-правниками. Тому вивчення здобутків української юридичної науки в різних наукових та навчальних центрах, що були створені в діаспорі, самого процесу її розвитку є вкрай актуальним та необхідним.

В становленні та розвитку української юридичної науки та освіти поза межами України в ХХ столітті особлива роль належить Українському Вільному Університетові. Ця особлива роль пояснюється рядом факторів. Перш за все, це те, що створений в 1921 році УВУ, практично безперервно успішно функціонує вже скоро 75 років. Жодна інша українська наукова чи освітня інституція створена в діаспорі не має такої тривалої історії.

Другим важливим фактором є те, що починаючи від заснування і на протязі всього подальшого періду його функціонування в університеті працювали практично всі провідні українські вчені-правники, які жили поза межами України. І третім фактором є те, що незважаючи на всі складності суспільно-політичної ситуації, як в Україні, так і в діаспорі, УВУ залишався науковою інституцією, вільною від ідеологічної чи політичної заангажованості. Саме це було причиною того, що університет в його діяльності фінансово підтримували, і цим самим давали можливість розгорнути повноцінну наукову та навчальну діяльність, уряд Чехословацької Республіки в міжвоєнний період, коли УВУ знаходився в Празі, та німецький уряд після перенесення його до Мюнхену.

Створення Українського Вільного Університету, який вперше в історії європейської культури став втіленням ідеї незалежної вищої школи було відповіддю української наукової та культурної інтелегенції на нагальну потребу часу - зберегти та примножити наявний інтелектуальний потенціал нації в умовах бездержавності та відсутності можливостей для вільного розвитку науки на рідних землях. Ідею створення вільного українського вищого навчального закладу підтримали і сприяли її втіленню в життя такі світочі української науки, як М.Грушевський, В.Липинський, С.Дністрянський, О.Колесса. В УВУ від початків його функціонування було два відділи (факультети): філософічний та права і суспільних наук. Одразу ж після створення, правничий факультет стає уособленням соборності української науки об'єднавши представників юридичної науки, які до війни працювали в різних наукових центрах. Очолив факультет професор Львівського університету, пізніше академік ВУАН Станіслав Дністрянський. Серед професорсько-викладацького складу були: професор Київського університету Отто Ейхельман, професор Кам'янець-Подільського університету Володимир Старосольський, професор Варшавського університету Олександр Одарченко, ряд інших відомих українських вчених.

Починаючи з першого зимового семестру (1921-1922рр.в УВУ викладається цілий ряд юридичних дисциплін. Зокрема, теорія права, історія українського права, цивільне та кримінальне (кримінальне) право та деякі інші. Проблему з підручниками, яка одразу ж виникає, викладачі університету вирішують власними силами. І, як результат, на протязі короткого періоду часу з'являється цілий ряд підручників (скриптів) по різних юридичних дисциплінах, окремі з яких взагалі були першими україномовними навчальними посібниками з відповідних юридичних наук. Так, на протязі 1922-1925рр. з'являється "Загальна наука права і політики" та "Річеве право" С.Дністрянського, "Міжнародне право" М.Лозинського, "Лекції по історії українського права" в двох частинах Р.Лашенка, "Церковне право" О.Лотоцького, та деякі інші. Поруч з підготовкою та виданням навчальної літератури вченими-правниками УВУ тільки на протязі двадцятих років було підготовлено і видано цілий ряд наукових збірників, які містили статті з актуальних проблем різних юридичних наук. І не зважаючи на

складності економічної ситуації 30-х років, і навіть в період німецької окупації вчені-правники Українського Вільного Університету не припиняють ні викладацької, ні наукової діяльності. Новий етап в діяльності УВУ і, відповідно, юридичного факультету розпочинається в лютому 1946 року, коли зусиллями професорсько-викладацького складу діяльність університету відновлено в Мюнхені. Крім ряду професорів, які працювали на правничому факультеті в пражський період з'являється багато нових. Зокрема в УВУ починає працювати професор Краківського університету Юрій Панейко, вчені, що до війни працювали в Радянській Україні. Саме в УВУ розпочинають свою наукову та викладацьку діяльність такі визначні українські вчені, як Я. Падох, Б. Дюцюра, З. Соколюк, та ряд інших. За післявоєнний період університетом було видано цілий ряд наукових збірників, навчальних посібників, монографій, які і на сьогоднішній день зберігають свою наукову та навчальну вартість.

Сьогодні, коли українська юридична наука немає ідеологічних обмежень, і коли перед нею стоять надзвичайно важкі і складні завдання теоретичного осмислення та розробки шляхів дальшого розвитку української державності, науковий доробок вчених-правників УВУ може і повинен бути ефективно використаний при вирішенні цих завдань.

Л.І.Рябошанко

ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ ПРАВОСВІДОМОСТІ МОЛОДІ В УКРАЇНІ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

Серед численних проблем державоутвердження актуальним є формування правової культури громадян, в т.ч. молоді. Воно розглядається як один з напрямків політики держави. Саме такий підхід впливає з національної програми "Освіта". Україна XXI ст. "затвердженої постановою уряду 3 листопада 1993 року.

Провосвідомість молоді вимагає якісно нового рівня. Необхідно перенацілити правовиховний вплив з забезпечення поведінки, яка диктувалася, на розвиток громадянської самосвідомості. Складовою частиною цього процесу є законодавство про неповнолітніх. Воно має стати однією з реальних гарантій дотримання прав людини.

В українській історії вже була спроба комплексно розв'язати нагальні проблеми підлітків. Мова йде про складову частину системи освіти 1920-х років - соціальне виховання дітей. Своє правове закріплення вона отримала в Кодексі законів про народну освіту 1992р. Для оптимального врегулювання цих суспільних відносин передбачалося наступна структура дитячих установ в таких різновидах:

1. Приймальник і колектор розподільник. Тут утримувалися бездоглядні діти, які жебракували, неолітні правопорушники від 3 до 5

тижнів. Ретельно обстежив особистість дитини, в тому числі за допомогою педіатрів та невропатологів, приймаюся рішення про їх подальше місце перебування.

Це могли бути:

2. Дитячий будинок-інтернат, трудова школа, дитячий садок;

3. Основний та допоміжний будинки для правопорушників, трудова колонія для юнаків, трудовий будинок для дівчат. Над всіма підлітками, які покидали трудову колонію, встановлювався патронат, тобто їх влаштовували в чужу сім'ю (вона мала відповідати певним моральним і матеріальним вимогам);

4. Основний та допоміжний будинки для аномальних дітей, дослідно-педологічні станції у вигляді кабінетів нормальної та патологічної педології.

Головним державним органом щодо захисту підлітків визначався Головоцввос. Він наділявся широкими повноваженнями: сприяв прийняттю відповідних правових норм, розробляв і давав заключения з усіх законопроектів, які вносилися в Раднарком з питань прав дітей; слідкував за виконанням суб'єктами права нормативних актів, виданих для охорони інтересів неповнолітніх; порушував переслідування проти органів та осіб, які недотримувалися законодавства про підлітків; допомагав у здійсненні їх прав, організуючи надання юридичної допомоги через спеціально створений в його складі відділ соціально-правової охорони неповнолітніх тощо.

В своїй діяльності Головоцввос спирався на дитячу інспекцію та комісію в справах неповнолітніх. В обов'язки інспекції входило ознайомлення з умовами життя дітей, роз'яснювальна робота з батьками; охорона дитячої праці в установах, де вони працювали; порушення клопотання через Головоцввос про притягнення винних до відповідальності за знущання над неповнолітніми; надання їм матеріальної допомоги; чергування в місцях найбільшого скупчення населення з метою вивчення певної категорії підлітків і направлення їх у приймальники та колектори-розподільники.

Завдання комісії в справах неповнолітніх полягало у визначенні педагогічних шляхів для їх перевиховання та профілактиці дитячих правопорушень. Склад місцевих і Центральної Всеукраїнської комісії (педагоги, лікарі, юристи) підкреслював медично-педагогічну спрямованість їх діяльності. Суттєвою особливістю місцевих комісій була наявність інституту вихователів-обслідувачів, які проводили попереднє слідство й опікунський нагляд за неповнолітніми, а також надання індивідуальної юридичної допомоги дітям та дорослим з правових питань відповідного спрямування.

Характеризуючи тодішню систему соціального виховання, необхідно пам'ятати: вона була заснована на ідеології, яка планувала створити тип

нової людини в майбутньому комуністичному суспільстві. Практично це відбувалось в основному шляхом насильства, в тому числі у відношенні до дітей. Красномовним прикладом може служити циркуляр НКВС УРСР, опублікований 31 липня 1920 року, "Про порядок перебування в концентраційних таборах підлітків, які ув'язнені за вчинення злочину".

Такий короткий аналіз системи соціального виховання, створеної у 1920-х роках. Україна 1990-х років успадкувала проблему неповнолітніх від УСРР, яка її створила внаслідок громадянської війни та не змогла радикально вирішити протягом наступного періоду. Після припинення політики українізації не було розроблено державної концепції щодо прав і соціального статусу неповнолітніх, законів, які б чітко визначали роль владних структур і громадських організацій у розв'язанні цього питання. Переважав адміністративно-правовий вплив на молодь, діюча система запобігання правопорушень і захисту прав підлітків фактично вичерпала себе, розгляд справ не в спеціальних судах для неповнолітніх суперечив і продовжує суперечити Загальній декларації про права людини, Конвенції про права дитини та українській Конституції.

З метою виправити ситуацію на краще протягом 1992-1995 років дещо зроблено. Прийнято ряд нормативних і нормативно-правових актів: "Декларацію про загальні засади державної молодіжної політики в Україні" від 15 грудня 1992р., Закон від 5 лютого-1993р. "Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні", постанову Кабінету Міністрів України від 13 серпня 1993р. "Про соціальні служби для молоді", Закон від 24 січня 1995р. "Про органи і служби у справах неповнолітніх і спеціальні установи для неповнолітніх". Доцільно відмітити зміну редакції статей в Кримінальному Кодексі та Кодексі України про адміністративні правопорушення щодо відповідальності неповнолітніх, зупинення усиновлення українських дітей іноземними громадянами, створення Комісії у справах неповнолітніх при уряді, пропозицію прийняти національну програму "Діти України".

Проте слід визнати: істотних змін в цьому законодавстві не відбулося. Насамперед це пов'язано з тим, що права неповнолітніх тільки закріплені в законодавчому порядку. Однак вони можуть стати справжньою цінністю лише при наявності механізму реалізації. По-друге, необхідно припинити зволікання і змінити підходи до організації роботи у підлітковому середовищі від адміністрування до комплексних соціаль-педагогічних заходів. Без таких передумов буде важко розв'язати цю проблему.

СЕКЦІЯ НАУК ЦИВІЛЬНОГО, ТРУДОВОГО АГРАРНОГО
ТА ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА

Проблеми законодавчого та нормативного забезпечення приватизації в Україні.

Радикальним напрямком здійснення реформ в економіці України є зміна відносин власності на засоби виробництва з метою їх якісного відтворення та ефективного використання. Складовою і необхідною частиною економічної реформи є Концепція роздержавлення і приватизації підприємств, землі та житлового фонду. Поряд з тим, сьогодні проглядається така ситуація, що для такого фундаментального процесу реформування суспільства, який здійснюється через роздержавлення залежить від політичного протистояння, а не від глибокого всебічного аналізу конкретної практики. Так, у звіті Фонду державного майна України про хід приватизації в 1993 році та перше півріччя 1994 року стверджується, що сьогодні бракує політичної волі керівництва у втіленні економічних реформ у життя. Ми начебто і хочемо кращого життя, змін у виробництві, змін форм власності, реформування економіки, але й боїмося наслідків цього, не прогнозуємо їх, через що фактично тушимо на місці.

В той же час Постановою Верховної Ради України від 29 липня 1994 року у зв'язку з тим, що не виконуються завдання Державної програми приватизації, не забезпечуються підготовка необхідної законодавчої бази і належний контроль за процесом приватизації, допускаються порушення принципів і пріоритетів приватизації, та враховуючи, що на місцях не забезпечується економічне обґрунтування планів приватизації, проявляється недосконалість оцінки вартості об'єктів, що приватизуються, недостатньо аналізується ефективність використання приватизованого майна, неефективно проводиться інформаційно-роз'яснювальна робота щодо реформування власності і недостатньо забезпечується захист інтересів всіх громадян України хід приватизації в Україні визнається незадовільним. По суті названою постановою Верховної Ради України проведення приватизації зупинено. В той же час аналіз змісту Постанови Верховної Ради України від 29 липня 1994 року показує, що вона скерована проти оренди з викупом для об'єктів загальнодержавної власності. Що ж стосується інших положень Постанови, то вони на жаль носять декларативний характер.

Так, початок п.3 - про пріоритети приватизації - в тій чи іншій формі повторює преамбули законів про приватизацію і державних програм. Крім того, чи варто було декларувати доручення передбачати "відповідальність за порушення законодавства з питань приватизації", коли таке доручення вже є в п.4 Постанові ВРУ від 26 січня 1994 року, якою була схвалена Державна програма приватизації на 1994 рік у самій програмі (част.4, розд.1, абз.3 і 5)? Так само декларація про "захист інтересів

сільгоспвиробників” давно реалізована у спеціальному на цю тему Декреті Кабінету Міністрів від 17.05.93. №51-93 і вимога щодо законодавчого регулювання “декларування доходів покупців (...) в процесі приватизації” теж давно реалізована у статті 6 Закону “Про приватизацію майна державних підприємств” в редакції змін від 7.07.92. А які ще проекти змін до чинного законодавства про “заборону використання коштів від приватизації на покриття дефіциту державного та місцевих бюджетів” доручено розробляти 3 місяці, коли ця норма слово-у-слово вже міститься у Статті 23 Закону “Про приватизацію майна державних підприємств” з дня його прийняття 4 березня 1992 року?

Вимога п.5 Постанови від 29.07.94 щодо одночасності індексації вартості приватизаційного сертифіката і основних фондів теж не відкриття. Ця норма впливає зі змісту п.3 Статті 4 Закону “Про приватизаційні папери” від 6 березня 1992 року, а також передбачена п.6.5 розд.1 державної програми приватизації на 1994 рік.

Доручення щодо введення у готівковий обіг іменних приватизаційних сертифікатів (п.7 Постанови) вже давалося у 1992 році Постановою ВРУ про введення в дію Закону “Про приватизаційні папери”. А доручень щодо взаємної конвертованості приватизаційних паперів різних видів (той же п.7) взагалі вже було безліч: це і згадана вище Постанова від 6.03.92, і Державна програма приватизації на 1992 рік (част.3, п.1.9, і Державна програма приватизації на 1994 рік час.1, п.6.6 і част.4, розд.1 абз.6.

Несподіваним є і доручення п.8 розробити “концепцію приватизації об’єктів соціально-культурного призначення”. Це теж вже було - п.3, розд.1, част.3 державної програми приватизації на 1992 рік.

Пункт 9 Постанови від 29.07.94 за своєю суттю - доручення Кабінету Міністрів щодо удосконалення механізмів приватизації - повторює п.3 Постанови ВРУ від 24.06.93 “Про виконання Державної програми приватизації на 1992 рік...”.

Зовні вражаючим і переконливим виглядає доручення у п.10 Постанови від 29.07.94 Генеральній прокуратурі, Службі безпеки України провести перевірки дотримання законодавства при приватизації. Але і це вже було - п.4 тієї ж Постанови від 24.06.93.

І доручення щодо індексації вкладів громадян за станом на 1 січня 1992 року питання надзвичайного соціального звучання! теж вперше виникло ще у Державній програмі приватизації на 1994 рік (част.4, розд.1, абз.11, - доручення Мінфіну, Нацбанку, Ощадбанку, Фонду держмайна, Мінекономіки розробити проект законодавчого акту ще аж у лютому 1994 року. Нічого нового до цього доручення у лмпні не додано.

Тому перш за все потрібно було б суворо запитати відповідні органи державної влади і управління: чому систематично не виконується рішення Верховної Ради з питань приватизації? Одже очевидно, що втрачають будь-який сенс нові плідотворні починання Верховної Ради, якщо не буде зламана

практика зухвалої зневаги до її рішень. Авторитет діючого парламенту як інституту, як органу влади, безперечно, цінність вища, ніж постійне заперечення досвіду попередників.

Видається, що одним із основних чинників, котрі гальмують приватизаційні проекти в Україні, є не лише неналежне законодавче та нормативне забезпечення приватизації, але і неналежне виконання чинних правових приписів. А це є ні що інше, як правовий нігілізм.

В.М.Коссак

ТОВАРИСТВО З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ В АВСТРІЙСЬКОМУ ПРАВІ (ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ З УКРАЇНСЬКИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ)

Становлення України як незалежної держави неможливе без її інтеграції в світову співдружність. Цей процес супроводжується налагодженням економічних і соціальних зв'язків і дістав своє відображення в нових законодавчих актах. Разом з тим, підприємницька діяльність не обмежується рамками однієї країни. В зв'язку з тим представляє інтерес законодавство розвинутих країн в сфері бізнесового права.

З прийняттям закону України "Про господарські товариства" в 1991 році урізноманітнилося коло суб'єктів підприємницької діяльності. Підприємці одержали більшу можливість у виборі різних організаційно-правових форм господарської діяльності. Одним із суб'єктів господарської діяльності у відповідності із законом "Про господарські товариства" є товариства з обмеженою відповідальністю.

Аналогічна господарська структура передбачена в законодавстві Австрії. Але на відміну від вітчизняного законодавства, в якому одним нормативним актом регулюється діяльність крім названого ще й акціонерного, командитного, а також товариств з повною і додатковою відповідальністю в австрійському праві статус товариств з обмеженою відповідальністю закріплений в однойменному законі (Закон про товариства з обмеженою відповідальністю). Останній не розповсюджується на діяльність підприємств в сфері страхування, а також політичних об'єднань.

В українському і австрійському законодавстві міститься однаковий підхід до визначення природи товариств з обмеженою відповідальністю. Це підприємства, створені на засадах угоди особами шляхом об'єднання їх майна та підприємницької діяльності з метою одержання прибутку.

Австрійським законодавством встановлюються вимоги щодо змісту установчої угоди. Остання повинна містити назви і місце знаходження товариства, предмет діяльності, розмір статутного фонду, частку кожного засновника в статутному фонді.

Положення установчого договору, які суперечать закону "Про товариства з обмеженою відповідальністю" не мають юридичної сили. Установчий договір як і в Україні повинен бути нотаріально посвідчений.

На відміну від України, де державна реєстрація підприємницьких структур здійснюється виконавчими комітетами міської, районної Ради народних депутатів в Австрії суб'єкти господарської діяльності реєструються у фірмовій книзі, яка знаходиться в торговельному суді. Лише після внесення товариства з обмеженою відповідальністю у фірмову книгу воно вважається створеним.

Для занесення у фірмову книгу необхідно представити заяву, підписану всіма без винятку засновниками; нотаріально посвідчений установчий договір, разом з заявою подається перелік всіх засновників, представників, їх найменування, для фізичних осіб дату їх народження, реєстраційні номери, адреси, розмір переданих статутних часток і порядок їх внесення; перелік керівників з вказанням їх прізвищ, дати народження, адреси; у разі створення спостережної Ради перелік її членів з вказанням їх прізвищ і дати народження. Одночасно з заявою представляють зразки підписів керівників.

Таким чином, австрійське законодавство детально регламентує процедуру представлення необхідних даних для реєстрації.

Державна реєстрація в Україні проводиться у виконавчому комітеті міської, районної в місті Ради народних депутатів за місцем знаходження або проживання суб'єкта підприємницької діяльності. Для державної реєстрації необхідно представити установчий договір і статут, якщо це необхідно для створюваної організаційної форми підприємництва (для товариств з обмеженою відповідальністю потрібно представити установчий договір і статут); реєстраційну картку встановленого зразка; документи про сплату коштів за державну реєстрацію.

Засновники суб'єкта підприємництва або уповноважені ними особи повідомляють реєструючий орган про місцезнаходження цього суб'єкта. При зміні вказаних даних суб'єкт підприємництва повинен в семиденний термін повідомити реєструючий орган. Невиконання цієї вимоги дає право реєстраційному органу звернутися до суду, арбітражного суду з позовом про скасування державної реєстрації.

Як в австрійському так тепер і українському законодавстві відповідальність за відповідність чинному законодавству установчих документів, що подаються для проведення реєстрації, несе власник (власники) або уповноважені ним органи, які подають документи для реєстрації суб'єкта підприємництва. Товариство з обмеженою відповідальністю згідно законодавства обох країн вважається створеним з дня його реєстрації.

Крім цього, для державної реєстрації суб'єкта підприємницької діяльності в Україні іноземна юридична особа подає документ, що свідчить

про її реєстрацію в країні, місцезнаходження (витяг з торговельного, банківського або судового реєстру тощо). Цей документ має бути нотаріально посвідчений за місцем його видачі перекладений на українську мову та легалізований у консульській установі України, якщо міжнародними договорами, у яких бере участь Україна не передбачено інше. Зазначений документ може бути також завірено в посольстві відповідної держави в Україні та легалізовано в МЗС України.

Певні вимоги в австрійському законодавстві ставляться до найменування товариства з обмеженою відповідальністю. Назва повинна вказувати на предмет підприємницької діяльності або містити прізвища засновників. У всіх випадках назва товариства повинна містити позначення: "Товариство з обмеженою відповідальністю". Останнє може бути відповідно скорочено. Юридична адреса товариства може бути визначена лише на території країни.

Як і в Україні австрійське законодавство ставить вимоги щодо розміру статутного капіталу. В Австрії статутний фонд і статутні внески визначаються в національній валюті. Розмір статутного фонду повинен бути не менше 500000 шилінгів і складається із статутних внесків окремих засновників. Розмір останніх повинен складати не менше 1000 шилінгів. В Україні розмір окремих внесків засновників не обмежується. Як і в Україні розмір часток засновників може бути неодинаковий. В такому випадку розмір відповідальності по боргах товариства обмежується часткою в статутному фонді. Питання про правове значення частки дуже важливе і стосується всіх учасників товариства. Частка учасника в статутному капіталі визначає в дальнішому його частку у всьому майні товариства.

В Україні не регламентується співвідношення натуральної і грошової частки в статутному фонді товариства. Вкладами засновників можуть бути будинки, споруди, обладнання та інші матеріальні цінності, цінні папери, право на користування землею, водою та іншими природними ресурсами, будинками, спорудами, обладнанням, а також інші майнові права (в тому числі на інтелектуальну власність), грошові кошти, в тому числі в іноземній валюті. Австрійський закон установлює, що не менше четвертої частини статутних внесків повинні складати грошові кошти.

Закон України "Про господарські товариства" не ставить обов'язкової вимоги щодо створення спостережної Ради в товаристві з обмеженою відповідальністю. Хоча засновники вправі передбачити в установчому договорі і статуті створення такого органу.

Австрійський закон зобов'язує в ряді випадків створити спостережну Раду. Остання повинна бути в товариствах з обмеженою відповідальністю при наявності статутного фонду в розмірі 1000000 шилінгів і якщо кількість засновників перевищує 50 чоловік. Спостережна Рада може бути і в інших випадках, якщо це передбачено установчим договором.

Спостережна Рада складається з 3 чоловік. Вона може складатися з більшої кількості членів якщо це не суперечить кількості визначеній в

установчому договорі. Встановлені обмеження щодо членства в спостережній раді. Не можуть бути членами спостережної Ради юридичні особи або фізичні особи, які займають аналогічні пости в інших (не менш десяти) товариствах з обмеженою відповідальністю або акціонерних товариствах.

Для австрійського законодавства характерна детальна регламентація повноважень керівних органів товариства. Зокрема, товариство може мати одного або декілька керівників. До керівництва допускаються лише дієздатні фізичні особи. Повноваження виконавчих органів товариства визначаються в установчому договорі. Вищим органом товариства є збори засновників. Замість себе засновник може призначити представника. Представники можуть бути постійними (на весь строк існування товариства) і на певний строк. Засновник вправі в будь-який час відкликати повноваження свого представника або передати їх іншому.

Товариство несе зобов'язання по всіх укладених керівництвом в межах своїх повноважень договорах. Керівництво товариства зобов'язано дотримуватися всіх обмежень, викладених в установчому договорі, рішеннях засновників або спостережної Ради.

Кожний учасник після закінчення фінансово-господарського року одержує по списку звіт. Він затверджується протягом 14 днів після закінчення господарського року повноважними зборами товариства або перед збігом цього строку письмовою згодою кожного учасника.

Встановлені певні обмеження для осіб, які займають керівні посади в товаристві з обмеженою відповідальністю. Зокрема, вони не мають права займати аналогічні посади без згоди засновників в інших аналогічних господарських структурах.

Засновники можуть в будь-який час відкликати повноваження керівників. Керівники несуть майнову відповідальність за шкоду заподіяну товариству своїми неправомірними діями. Уповноважені представляти товариство учасники несуть майнову відповідальність за укладені угоди, в результаті яких заподіяно шкоду товариству, якщо ці угоди були укладені з перевищенням повноважень без попередньої згоди спостережної Ради (якщо така згода вимагається) або коли спостережної Ради немає, згоди решти учасників. Разом з тим учасники можуть і схвалити угоду укладену без належних повноважень.

Законодавство Австрії і України в цілому однаково підходить до можливості передачі частки в статутному фонді. Учасник товариства з обмеженою відповідальністю може за згодою решти учасників свою частку (її частину) уступити одному чи кільком учасникам цього товариства, а якщо інше не передбачене установчими документами, то і третім особам. Учасники товариства користуються переважним правом придбання частки (її частини) учасника, який її уступив, пропорційно їх часткам у статутному фонді товариства або іншому погодженому між ними розмірі. Передача частки третім особам можлива тільки після повного внесення вкладу учасником, який її уступає.

При передачі частки третій особі відбувається одночасний перехід до неї всіх прав та обов'язків, що належали учаснику, який її уступив. Частка учасника товариства з обмеженою відповідальністю може бути придбана самим товариством. У цьому випадку воно зобов'язане передати її іншим учасникам або третім особам.

Припинення товариства може мати місце за рішенням суду або самих засновників. Порядок ліквідації схожий. Призначається ліквідаційна комісія. Після задоволення претензій всіх кредиторів майно, що залишилося, розподіляється між учасниками відповідно розміру їх частки в статутному фонді.

О.С.Яворська

ПРАВОВИЙ СТАТУС ПРИВАТНОГО ВЛАСНИКА

Створення соціально орієнтованої економічної системи, яка б працювала для задоволення потреб людини, - основне завдання держави. Одним із шляхів його вирішення є кардинальний перегляд діючого законодавства, в т.ч. і цивільного. Без сумніву, ядром сучасних перетворень в цивільному законодавстві є Закон "Про власність", прийнятий Верховною Радою України 07.02.91.

Законодавче закріплення принципу рівноправності і рівності захисту всіх форм власності: приватної, колективної і державної, суттєво вплинуло на формування статусу приватного власника в сучасних умовах. Соціальна орієнтованість економіки, орієнтація на людську індивідуальність — ідеї не нові в історії філософської думки, економіки, права.

Декларація прав людини і громадянина (Франція, 1789р.) віднесла власність, вслід за свободою, до природних прав людини.

Гегель, виходячи з поняття вільної волі вказував, що право власності є основою свободи особи.

Найвищою соціальною вартістю є індивідуальність. Метою суспільності може бути тільки розвиток індивідуальної енергії людського життя. Відповідно до того і держава має найвищий обов'язок зберегти повну свободу одиниці. Держава повинна тому обмежитися виключно до правної охорони, залишаючи одиниці повну свободу в усіх справах культури і економіки. Держава не повинна зупиняти приватної ініціативи та в чім-небудь обмежувати індивідуальні змагання на придбання культурних та економічних дібр, - таким вбачав завдання держави С.Дністрянський.

Російський філософ кінця XIX ст. В.Чичерін висловив тезу про походження власності із самої природи людини "як вільної істоти". Власність існує всюди, де людина вийшла із первісного стану. Людина, як вільна істота, накладає свою волю на зовнішній світ. В цьому основа власності. А отже, закон нікому не дає права власності на що б то не було

і не визначає змісту цього права. Він визнає тільки за особою во ім'я належної їй свободи, право набувати власність і вільно розпоряджатися надбаним. Межі цієї свободи визначаються такою ж свободою інших.

Цивільний кодекс України, 1922р. визнавав поряд з державною і кооперативною формами власності власність приватну. Але від "основи свободи особи" в такому законодавчому оформленні нічого не залишалось. Обмеження приватного інтересу, ініціативи, власності - стали основними тенденціями законодавства радянських часів. Цікаво зазначити, що вчення про форми власності є породженням радянської системи права. Звичайно, що така правова конструкція - розмежування форм власності залежно від суб'єктів, їх фактичної і юридичної рівності - відповідала ідеологічній системі того часу. Книги загальних цивільних законів Австрії 1811р., які діяли на території Західних областей України, не встановлювали будь-якого розмежування власності залежно від суб'єктів і кола їх повноважень.

Пріоритети державної форми власності оправдовувалися її значимістю в господарстві. Кожна форма власності відрізняється від ін. по-перше, колом предметів, що на них її розповсюджено; по-друге, обсягом повноважень, що входять у склад права власності. Чим більше значення має в господарстві та чи ін. власність, тим, очевидно, першим буде коло об'єктів, що на них цю власність розповсюджено. Коло об'єктів приватної власності може бути ще вузьчим (коло об'єктів визначалося ст.54 ЦК 1922р.) за випадків, коли цього вимагають інтереси цілого народного господарства, що його організовує робітничо-селянська держава. Натурально, що державна власність користується більшою охороною, аніж приватна.

Такий підхід не міг не позначитися на правовому статусі приватного власника. Чітко визначилася тенденція законодавця до звуження повноважень приватного власника, обмеження кола об'єктів, що можуть належати на праві приватної власності. Цивільне право 20-30р.р. знало навіть обмеження виндикації приватного майна за класовою ознакою. Згідно ст.59 ЦК 1922р. - колишні власники, майно яких було експропрійоване не підставі революційного права або взагалі перейшло у володіння трудящих, не мають права вимагати повернення цього майна.

ЦК 1922р. встановлював, що на праві приватної власності особі може належати націоналізовані і денационалізовані будинки - не більше 3-х в одній родині, без обмежень площі. Указом Президії Верховної Ради СРСР 26.08.48(в ред.18.07.58) встановлювалася гранична норма живої площі у новоспоруджуваних громадянами СРСР будинках 60 кв.м. Це могли бути будинки в один або два поверхи з числом кімнат від однієї до п'яти включно. Ст.101 ЦК 1963р. встановлювала, що на праві особистої власності громадянину може належати лише один жилий будинок (або частина його).

Лист Міністерства юстиції СРСР від 05.05.52 прямо приписує: "Не допускати відкриття магазинів і крамниць приватними торговцями".

Сучасні економічні системи побудовані таким чином, що чистої приватної власності як такої не існує. Держава прагне поєднати приватний інтерес з державним регулюванням для досягнення найбільшої суспільної ефективності. Але право приватної власності приймається як вихідне, як база, основа, на якій будується економічна система в цілому.

На сучасному етапі немає необхідності перекозувати в праві на існування приватної власності, розвитку приватного інтересу в поєднанні з ефективним державним регулюванням.

Законодавче проголошення рівноправності всіх 3-х форм власності, в т.ч. приватної не знімає гостроти проблеми. В теперішній ситуації, коли об'єкти державної власності становлять близько 90% загального обсягу, говорити про рівноправність усіх форм власності, звичайно, рано. На цей момент звертає увагу В.Шкредов, зазначаючи, що всі форми власності не можуть бути рівноправними, оскільки підстави виникнення, зміст і т.д. різні.

Однак, прагнення на законодавчому рівні визнати рівноправність і рівність захисту всіх форм власності - явище позитивне.

Правовий статус приватного власника визначається колом його прав і обов'язків.

В цивілістичній літературі ставиться питання про віднесення права власності до так званих абсолютних правовідносин, суть яких полягає в тому, що власнику протистоїть невизначене коло зобов'язаних суб'єктів, які повинні утримуватися від дій, що так чи інакше перешкоджають здійсненню правомочностей власника. Останнім часом звучить критика вказаної конструкції. Думку про те, що абсолютне право взагалі і право власності, зокрема, знаходиться за межами правовідношення і є самостійним утворенням, висловив ще Генкін Д.

Правовідношення -це конкретні права і обов'язки, які виникають з певних юридичних фактів. Право власності може бути певним становищем, суб'єктивним правом, але не "відношенням". Право власності як повноваження до речей не може тлумачитися як відношення між людьми. Право усувати від реалізації власних прав власника всіх третіх осіб - не правовідношення, а в кращому випадку суб'єктивне право до певного втручання в це право,- таку думку висловлює проф. Я.Шевченко.

Суб'єктами права приватної власності в Україні є громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства. Тобто, суб'єктами права приватної власності в Україні є громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства. Тобто, суб'єктами права приватної власності є особи фізичні.

Іноземні громадяни та особи без громадянства користуються щодо належного їм на території України майна рівними правами і несуть рівні обов'язки з громадянами України. Окремими нормативними актами

встановлені певні обмеження. Земельний кодекс встановлює заборону на передачу у власність земельних ділянок іноземним громадянам та особам без громадянства.

Разом з тим Указ Президента України "Про приватизацію автозаправних станцій, що реалізують паливно-мастильні матеріали виключно населенню" від 29.12.93 дозволяє приватизацію таких об'єктів разом із земельною ділянкою і іноземним громадянам та особам без громадянства.

Іноземні громадяни та особи без громадянства не можуть приватизувати квартиру державного житлового фонду.

Важливим для характеристики правового статусу приватного власника є проголошення законодавцем презумпції володіння (ст.49 Закону "Про власність"). Володіння майном вважається правомірним, якщо інше не буде встановлено судом, арбітражним судом, третейським судом.

Вказане положення закону не нове в історії права. Так Австрійське законодавство проголошувало: "Той, хто заявив, що особі, яка хоче щось набути, протриває якась законна перешкода, чи з огляду на її особисту здатність, чи з огляду на цю річ, котру вона має набути, той має те доказати".

Законодавець надає власнику право вчиняти щодо свого майна будь-які дії, що не суперечать закону. Власне майно може використовуватися для здійснення господарської та ін., не забороненої законом, діяльності, вчиняти щодо цього майна будь-які угоди (правочини).

До прийняття Закону "Про власність" цивільне законодавство не покладало на власника ніяких обов'язків, окрім загальної вимоги ст.5 Цивільного кодексу - здійснювати цивільні права у відповідності з їх призначенням. Вимоги ст.101-104, 106, 108 Цивільного кодексу (втратили чинність з 16.12.93) вказували на конкретні межі здійснення прав власника.

Очевидно, що бути власником - це не лише мати права щодо належного майна, а й певні обов'язки, пов'язані із реалізацією прав. Закон "Про власність" визначає такі обов'язки для всіх суб'єктів права власності: не завдавати шкоди навколишньому середовищу, дотримуватися моральних засад суспільства, не порушувати права і інтереси інших осіб. Покладаючи певні обов'язки, логічно і закономірно передбачати відповідальність за їх невиконання. Однак Закон "Про власність" таких норм не містить. Норма про позбавлення права власності, як санкція при правопорушенні, носить відсилючий характер. Заподіючи шкоду навколишньому середовищу, власник може бути притягнутий до відповідальності за закон "Про охорону навколишнього середовища". Однак норми цього Закону відсилають до "діючого законодавства" (ст.68).

Певні труднощі становитиме застосування норми, яка містить обов'язок власника додержувати моральних засад суспільства. Хто оцінюватиме ступінь порушення моральних засад і чи об'єктивно буде

така оцінка, адже сприйняття норм моралі чисто індивідуальне? Чи може наступати юридична відповідальність за порушення моральних засад взагалі, а якщо може, то на яких підставах? Невизначеність застосування механізму норми, а точніше повна його відсутність зводить нанівець спробу законодавця покласти на власника певні обов'язки і добитися їх дотримання.

Норми такого фундаментального закону, як Закон "Про власність" повинні бути нормами прямої дії. Сам Закон повинен встановлювати конкретні випадки правопорушень зі сторони власника і відповідальність за них, а не відсилати до інших законодавчих актів, які або ще не прийняті, або ще не розроблялися взагалі.

Отже, Закон "Про власність" потребує глибокого опрацювання. Його прийняття зіграло позитивну роль для перебудови структури власності, але існування розпливчастих формулювань, норм-декларацій зараз виступають одним із гальмівних факторів в дальшому переході до ринкової економіки.

Формування статусу приватного власника в сучасних умовах вимагає не тільки нового законодавчого підходу, а й зрушень суспільної свідомості, економічних перетворень.

Законодавче регулювання - один з чинних факторів, але не єдиний. В цьому плані Закон "Про власність" сприяє формуванню певного рівня суспільної свідомості щодо приватного власника і дає простір для зрушень в економіці.

П.Д.Пилипенко

ЮРИДИЧНІ ФАКТИ В ТРУДОВОМУ ПРАВІ

Юридичні факти в правничій науці досліджуються, як правило, при характеристиці правовідносин. Загальна теорія права визначає їх як "передбачені гіпотезою правової норми конкретні обставини, з настанням яких виникають, змінюються або припиняються правові відносини" (див. П.Рабінович "Основи загальної теорії права та держави", Бородянка, 1993р. с.103). Галузеві правові науки здебільшого розглядають юридичні факти стосовно окремих галузей права, визначаючи їх при цьому як обставини, що породжують, змінюють чи припиняють відносини, врегульовані нормами певної галузі права: цивільного, трудового, адміністративного і т.п.

Складність дослідження юридичних фактів в трудовому праві обумовлена в першу чергу відсутністю в науці трудового права єдиного поняття предмету правового регулювання, а разом з тим і поняття трудових правовідносин. Предмет трудового права іноді виводять через правідносини, хоч загально доведено, що відповідні суспільні відносини набувають характеру правовідносин лише завдяки правовому опосередкуванню. Отже правовідносини не можуть складати предмет окремої галузі. Навпаки, лише

завдяки врегулюванню певних суспільних відносин нормами тієї чи іншої галузі права вони стають правовими відносинами.

Трудовими правовідносинами слід вважати всі суспільні відносини, що врегульовані нормами трудового права, а отже юридичні факти, що їх породжують, змінюють чи припиняють, можна назвати фактами в трудовому праві.

Найбільш характерним юридичним фактом для трудового права є трудовий договір. І, хоч договір як юридичний факт властивий не лише трудовому праву, а й багатьом іншим галузям права, для трудового права він має особливе значення.

Трудовий договір не просто породжує трудові правовідносини, він по-суті визначає сферу дії всієї галузі. Трудове право регулює лише ті трудові відносини, які виникають внаслідок укладення трудового договору між власником або уповноваженим ним органом і працівником. Трудові відносини, що виникають на підставі інших юридичних фактів (вступу в члени кооперативу, створення підприємства) не регулюються трудовим правом.

Законодавець в ст.24 Кодексу законів про працю України визначає, що трудовий договір вважається укладеним при наявності хоча б одного з наступних юридичних фактів: 1) видання наказу чи розпорядження про зарахування на роботу; 2) фактичного допуску працівника до роботи.

Якщо розглядати "видання наказу", то напевно не слід тлумачити буквально цей факт, тобто, власне дату видання наказу вважати датою виникнення трудових правовідносин. В трудовому договорі, як і в будь-якому іншому договорі сторони вправі обумовити дату виникнення трудових правовідносин. А отже "видання наказу чи розпорядження" є лише оформленням юридичного факту укладення трудового договору, який породжує трудові правовідносини.

Фактичний допуск працівника до роботи породжує трудові правовідносини лише за умови, якщо такий допуск було зроблено службовою особою, яка має право прийому і звільнення або уповноваженою на це нею іншою особою і з її відома. А це означає, що допуск до роботи громадянина без відома уповноваженої особи не розглядається як укладення трудового договору, а тим самим факт виникнення трудових правовідносин відсутній. І не дивлячись на те, що трудові відносини при цьому виникають, адже є факт виконання живої праці, дотримання правил внутрішнього трудового розпорядку при цьому та інше, ці трудові відносини трудовим правом не регламентуються.

Якщо брати в часовому вимірі, то ідеальною слід вважати ситуацію, коли видання наказу чи розпорядження передують фактичному допуску працівника до роботи і після того здійснюється його юридичне оформлення.

Юридичне значення наказу чи розпорядження про зарахування на роботу настільки важливе з точки зору законодавства для виникнення

трудоуведних правувідносин, що нувть в тих випадках, коли трудовий доуовір укладається у письмовій формі, в т.ч. і контракт, оформлення прийому на роботу повинно бути проведено шляхом видання наказу.

Трудовий доуовір, як юридичний факт, що уособлює в собі волевиявлення двох сторін - наймодавця і працівника являє собою найбільш поширене загальне правило породження трудових правувідносин. В практиці відомі випадки виникнення трудових правувідносин на підставі складних юридичних фактів. Такими є, наприклад, факт обрання на посаду і факт видання наказу про зарахування на роботу, факт призначення на посаду і факт погодження такого призначення з відповідним органом. Такий складний юридичний факт виникнення трудових правувідносин визнається самостійною підставою, яка породжує права і обов'язки сторін трудового доуовору. Наявність лише одного з названих юридичних фактів недостатньо для виникнення трудових правувідносин. В цій сукупності юридичних фактів найбільш вразливою є та частина, що вимагає "погодження" з певним органом. Через те, що такий орган частіше всього є колегіальним (виконком, правління тощо) поєднання юридичних фактів в одне ціле може не відбуватися. В результаті того порушуються права в першу чергу працівника, а це явно не в користь трудового права, яке зобов'язане захищати законні права і інтереси найманих працівників. Було б бажано передбачити можливість органу, який призначає на посаду, в разі відхилення його двох пропозицій щодо укладення трудового доуовору, безумовного призначення працівника на посаду.

Законодавством передбачаються й деякі інші обставини, які мають юридичне значення при укладенні трудового доуовору. Але враховуючи вищенаведене можемо зробити висновок, що для виникнення трудових правувідносин юридичним фактом виступає трудовий доуовір. Обставини, з якими закон пов'язує укладення трудового доуовору можуть розглядатися як юридичні факти в трудовому праві.

Н.Б.Болотіна

ДО ПИТАННЯ ПРО СТРУКТУРУ СИСТЕМИ ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УКРАЇНИ

Однією із важливіших функцій суверенної правової Української держави в гуманітарній сфері є ефективна соціальна політика. За період з 1991 року в Україні прийнято визначальні у цій галузі закони і підзаконні акти: біля 15 законів і більше 300 нормативно-правових актів. Законотворчий процес триває. Ведеться робота над удосконаленням пенсійного законодавства, про реформу соціального страхування тощо.

Таким чином утворилася самостійна галузь українського національного права - право соціального забезпечення, яка знаходиться у стадії

становлення.

Важливим стабілізуючим фактором в ефективності права соціального забезпечення є досконала система цієї галузі права.

Система права соціального забезпечення це система всіх чинних юридичних норм у цій галузі.

Структура системи права соціального забезпечення полягає в об'єктивно зумовленій внутрішній організації галузі права, в єдності і погодженості всіх юридичних норм та їх розподілі по відповідних підрозділах (правових інститутах, підгалузях) і нормах права соціального забезпечення.

Як вірно підкреслює проф. Рабінович П.М., системність - закономірна, неодмінна властивість об'єктивного права, її деформація, руйнування - це хвороба, аномалія права, яка може звести нанівець його регулятивні можливості, перешкодити досягненню очікуваного законодавцем соціального результату.

На даний момент структура системи права соціального забезпечення ще не є чітко визначеною. На мою думку норми права соціального забезпечення поділяються на три групи. Перша складається з норм, котрі містять загальні, принципові положення, які стосуються усього комплексу суспільних відносин у цій галузі. Ця група норм утворює загальну частину. До її складу входять норми про межі дії - сферу дії законодавства про соціальне забезпечення, про принципи, суб'єкти, випадки соціальної потреби, про форми і види соціального забезпечення, принципи фінансування соціального забезпечення, загальні положення соціального страхування.

Друга частина норм утворює спеціальну частину права соціального забезпечення. До складу її входять норми, які регулюють окремі види соціального забезпечення: пенсійне забезпечення, забезпечення соціальними допомогамі і компенсаціями, забезпечення права громадян на охорону здоров'я, соціальне обслуговування, забезпечення і утримання престарілих, непрацездатних, інвалідів, дітей.

Третя частина - особлива - складається з правових норм, які передбачають соціальний захист окремих категорій суб'єктів: дітей; осіб, котрі постраждали від Чорнобильської катастрофи; інвалідів; осіб, що були піддані необґрунтованим політичним репресіям; ветеранів війни і праці; осіб похилого віку; військовослужбовців та інших осіб, яких держава вважає за потрібне захищати у соціальному плані, тобто надавати підвищене, понад встановлені загальні норми соціальне забезпечення.

Особливістю структури системи права соціального забезпечення є поділ її норм не тільки на окремі правові інститути, але й на більш великі структуровані угруповання - підгалузі права соціального забезпечення - пенсійне право, допомогове право, медичне право. Кожна з цих підгалузей має свої принципи і форми, притаманні саме для цієї обособленої частини системи права.

Складність полягає в тому, що на даний час структура системи даної галузі права перебуває у стадії активного творення. При чому цей процес не є рівномірним і однозначним. В той час як деякі правові інститути остаточно не сформовані, а це в першу чергу стосується інститутів загальної частини, сфера дії законодавства про соціальне забезпечення, принципи соціального страхування тощо, - інші структурні частини мають досить сталу організацію (пенсійне право). Разом з тим це не означає їх досконалості, оскільки досконалість пов'язана з ефективністю правового регулювання, з відповідністю його сучасним потребам суспільства.

Загально відомо, що побудова системи повинна починатись з визначення принципів. Принципи соціального забезпечення в цілому, а також принципи окремих правових інститутів і підгалузей викладені у Концепції соціального забезпечення України. Видається, що цього недостатньо для ефективної правотворчості у цій галузі. Принципи повинні бути закріплені на рівні закону. Актуальним є питання порядку прийняття визначальних положень. Очевидно, спочатку ці положення мають бути закріплені у новій Конституції України. Подальша їх конкретизація, на мою думку, має бути зроблена в Основах соціального забезпечення України. І лише після їх прийняття можна обговорювати і приймати нормативні акти, які би регулювали окремі сторони соціально-забезпечувальних відносин, зокрема, соціальне сатракування, а не навпаки, як на жаль робиться у нашій державі.

В.Я.Бурак

РОЛЬ СОЦІАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА В РЕГУЛЮВАННІ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН

Основною метою реформи трудового права в країнах, які переходять до ринкової економіки є створення вільних демократичних інститутів, які б сприяли захисту прав і інтересів працівників і розширення компетенції учасників трудових відносин і посилення ролі договірного регулювання на всіх рівнях.

В країнах з розвиненою ринковою економікою договірне регулювання трудових відносин здійснюється за допомогою соціального партнерства.

Під соціальним партнерством треба розуміти співробітництво соціальних партнерів (профспілок, або інших представників працівників, підприємців і уряду) на різних рівнях (виробничому, галузевому і регіональному) по регулюванню трудових і пов'язаних з ними відносин, а також по соціальному захисту населення з метою попередження соціальних конфліктів.

Метою соціального партнерства є забезпечення взаємної зацікавленості найманих працівників і підприємців у підвищенні конкурентоздатності виробництва; зниження рівня і пом'якшення гостроти соціальних

конфліктів, переведення вирішення суперечностей від страйкових методів до переговорних; покращення умов праці і життя працівників.

Зміст соціального партнерства становлять:

- переважно переговорний характер вирішення суперечностей;
- погодження соціально-економічної політики і в першу чергу політики прибутків, як підприємців так і працівників;
- встановлення гарантій захисту інтересів всіх суб'єктів соціального партнерства;
- участь найманих працівників в управлінні.

Як впливає із запропонованого визначення соціального партнерства воно повинно охоплювати три рівні, на яких укладаються тарифні угоди:

- національний;
- галузевий і регіональний;
- виробничий.

В Україні, як і в більшості країн, що переходять до ринкової економіки, починає формуватись система соціального партнерства - трипартизм. Дана система характерна для тих країн, де роль держави в регулюванні трудових відносин велика і відповідно досить розвинене законодавство про працю.

Першим актом, який започаткував формування даної системи, став Указ Президента України "Про національну раду соціального партнерства", яким було утворено національну раду соціального партнерства, накреслено її завдання, а також визначено принципи соціального партнерства. Такими принципами згідно Указу Президента є:

- а) взаємна повага і довіра соціальних партнерів;
- б) рівність сторін соціального партнерства;
- в) всеохоплюючий характер соціального партнерства;
- г) відповідальність соціальних партнерів за виконання ними прийнятих рішень і досягнутих домовленостей.

На жаль відсутність демократичних традицій, економічна криза і хаос в законодавстві не дозволяють до кінця реалізувати положення Указу.

Наступними кроками до формування системи соціального партнерства стало прийняття Закону України "Про колективні договори і угоди" і Закону України "Про оплату праці".

У відповідності з названими нормативними актами, угоди повинні укладатись на національному, галузевому, регіональному і виробничому рівнях.

На національному рівні укладається генеральна угода, яка повинна регулювати мінімальні гарантії в оплаті праці і в інших сферах. Генеральну угоду можна визначити як правовий акт, який приймається за домовленістю

між соціальними партнерами, які встановлює загальні принципи узгодженого проведення соціально-економічної політики і визначає основні напрямки співробітництва і взаємні зобов'язання в галузі зайнятості населення.

На жаль, чинне законодавство містить суперечливі норми стосовно сторін генеральної угоди. Так, у відповідності із Законом "Про оплату праці" генеральна тарифна угода укладається між об'єднаннями профспілок і об'єднаннями власників за участю органів державної виконавчої влади, які мають повноваження Кабінету Міністрів. У відповідності із Законом "Про колективні договори і угоди" генеральна угода укладається між об'єднаннями профспілок і об'єднаннями власників або уповноважених ними органів, на підприємствах яких зайняті більшість працівників держави.

А на практиці Генеральна тарифна угода на 1993р. укладена між Кабінетом Міністрів України і Федерацією профспілок України (на 1994р. генеральна угода не укладалась).

Крім того в законодавстві не визначено коло осіб, на яких поширюється дія генеральної угоди. Так, Закон "Про колективні договори і угоди", у відповідності з рекомендаціями Міжнародної організації праці передбачає, що норми тарифних угод повинні поширюватись на всіх працівників незалежно від форми власності. Однак Генеральна тарифна угода на 1993р. поширювалась лише на працівників державних підприємств.

Генеральна угода регулює основні принципи і норми в реалізації соціально-економічної політики і трудових відносин в оплаті праці, оподаткування доходів режиму праці і відпочинку, в охороні праці, гарантії життєвого рівня населення, гарантії зайнятості та захисту незайнятого населення, соціального забезпечення, охорона здоров'я, житлово-побутові гарантії.

Сторони, дотримуючись принципів соціального партнерства, зобов'язались спільно вирішувати всі питання економіки України. Профспілки зобов'язались утриматись від страйків з питань, вирішення яких передбачене генеральною угодою, за умови їх виконання.

На галузевому рівні укладаються галузеві угоди. Вони в більшій мірі, ніж генеральна угода, враховують конкретні умови виробництва і виконують не лише соціальну, але і стимулюючу роль. В галузевих угодах з врахуванням специфіки галузей народного господарства визначаються зобов'язання сторін, які регулюють на галузевому рівні соціально-трудова відносини в галузі організації, оплати і умов праці, режиму праці і відпочинку, соціального обслуговування, найму і звільнення працівників, підвищення ефективності виробництва і зміцнення дисципліни праці, попередження трудових конфліктів.

На жаль законодавство і практика розходяться при визначенні сторін переговорів на галузевому рівні. Закон "Про колективні договори і угоди" передбачає укладення угод між галузевими об'єднаннями профспілок і

галузевими об'єднаннями підприємців. А галузеві угоди на 1993 та 1994рр. укладались між галузевими об'єднаннями профспілок і відповідними органами управління галузей.

В системі соціального партнерства певне місце займають і регіональні угоди, які фінансуються виключно за рахунок коштів місцевих бюджетів. Угоди на цьому рівні покликані захищати соціальні інтереси в першу чергу соціально незахищених груп населення, а також працівників комунальних підприємств.

На виробничому рівні укладаються колективні договори, які регулюють трудові та соціально-економічні відносини між власником або уповноваженим ним органом і працівниками.

Наведена система соціального партнерства ще далека від досконалості. Так одним із принципів соціального партнерства є взаємний контроль і відповідальність соціальних партнерів за виконанням прийнятих ними рішень та досягнутих домовленостей. Якщо стосовно сторін колективного договору законодавство передбачає систему покарань за невиконання умов колективного договору у вигляді штрафів і дисциплінарних стягнень аж до звільнення з роботи, то на галузевому і національному рівнях така відповідальність не передбачена. Очевидно, що це стало однією з причин невиконання Генеральної тарифної угоди за 1993р. та більшості галузевих угод. У зв'язку з цим на 1994р. Генеральна угода і більшість галузевих угод не укладались, через відмову профспілок від переговорів. Кабінет Міністрів своєю постановою продовжив дію окремих положень Генеральної тарифної угоди 1993р. на 1994р., хоча, на нашу думку, це суперечить принципам соціального партнерства.

Зараз на пропозицію Федерації профспілок України ведеться робота по укладенню Генеральної угоди на 1995р.

Як бачимо система соціального партнерства в Україні знаходиться лише на стадії формування. Однак її формування є складовою частиною реформи трудового права, яка зараз проводиться в Україні.

Н.І.Тимова

АГРАРНЕ ЗАКОНОДАВСТВО США

Правове забезпечення аграрної реформи в Україні значною мірою залежить від стану аграрного законодавства. У зв'язку з цим викликає інтерес становище з аграрним законодавством у США - країні розвиненого і ефективного сільського господарства та всього агропромислового комплексу, наймасштабнішого аграрного продуценту світу.

Загальна законодавча ситуація в США характеризується універсальністю її законодавчої системи. Це, зокрема, означає, що на основі

Конституції США, діє стабільне універсальне законодавство, яке покликане забезпечувати на єдиних правових принципах інтереси всіх громадян та юридичних осіб, створюючи їм рівні права та обов'язки у всіх сферах життя та праці. До таких крупних нормативно-правових актів належить, зокрема, Єдиний Комерційний кодекс США, який створює "однакові правові можливості" для всіх господарюючих суб'єктів. Універсальністю характеризується федеральне законодавство США та законодавство штатів, хоч це не означає відсутності його певної диференціації залежно від змісту регульованих суспільних відносин.

Винятком із загально-універсальної законодавчої доктрини США є аграрне законодавство.

Аграрне законодавство у США виступає у відносно автономно самостійній правовій формі і ототожнюється з поняттям "фермерське законодавство". Воно виділяється із загального комплексу американського законодавства і, базуючись на теорії аграрного права, створює специфічну галузь законодавства.

Це неординарне суспільне явище юристи-аграрники США пов'язують, перш за все, з унікальним характером сільськогосподарської (фермерської) діяльності, а певною мірою і всього потужного агропромислового комплексу. Сільське господарство США (як і в Україні) було і залишається специфічною галуззю господарювання, яка має свої неповторні особливості. Вони зумовлені факторами "природного характеру", органічним зв'язком праці людини на землі з дією законів природи, коли, на відміну від інших сфер людської діяльності, сільськогосподарські землі використовуються як основний і незамінний засіб виробництва сільськогосподарської продукції. Все це, як стверджують американські юристи-аграрники (М.Шодграсс, З.Валлан, Е.Давідсон та інші) вимагає "єдиного юридичного підходу" щодо правової регламентації сільського господарства і з цим не можна не погодитись. Наукові висновки такого роду давно існують і в аграрній науці України (Н.Титова, В.Шелестов, В.Янчук та інші).

Слід відзначити, що і американська, і українська наукова аграрна доктрина виходить з трьохступеневої структури аграрного законодавства: 1) "загальне законодавство", яке має універсальний характер, принципи якого поширюються на всіх (у т.ч. і аграрних) суб'єктів; 2) спеціалізовані норми загального законодавства щодо аграрних відносин (або пряма їх заборона); 3) "особливе" або "спеціальне" аграрне законодавство, яке приймається і застосовується виключно до суб'єктів аграрних відносин. Останній підрозділ є найбільш характерним саме для аграрного законодавства. Щодо ж його суб'єктів, то тривалий час у США, в силу маломонополізованості сільського господарства, вони були представлені переважно фермерами, а тому "сільськогосподарська діяльність" отожднювалась з "фермерською діяльністю".

З розширенням товарності цієї діяльності і пов'язаною з цим потребою посилення її індустріалізації в аграрному законодавстві США розширюється

і зміст поняття самого сільського господарства: воно починає охоплювати не лише “фермерську виробничу діяльність”, а також аграрну освіту, кредитну систему, діяльність сільськогосподарських органів тощо. “Розширене розуміння сільського господарства” (яке чітко зафіксовано в законодавстві) призвело і до розширеного змісту та поняття аграрного законодавства. Воно, по-суті, “поглинуло” відносини у всьому агропромисловому комплексі США (аналогічна тенденція існує і в аграрному законодавстві України).

Характерною рисою всього цього обширного масиву аграрного законодавства США є ідея про те, що земля є “унікальною бізнесовою, екологічною і соціально-національною цінністю”, а тому повинна бути “особлива стратегія правотворчості щодо неї” (Е.Давідсон). Це створює особливий статус для суб'єктів аграрних відносин, основними серед яких продовжують залишатись фермери. Вони, наприклад, не підпадають під дію загальних федеральних законів про працю; існує спеціальне законодавство про компенсаційні виплати фермерам. Кооперативи фермерів звільнені від антитрестових обмежень, які діють в промисловості. Уся “фермерська продукція” має особливий правовий режим.

До змісту аграрного законодавства США входить регламентація виробництва усіх видів сільськогосподарської продукції, її переробки, транспортування, збуту, кредитування, аграрного сервісу, маркетингу. Важливою його складовою є визначення “аграрних повноважень” федеральних і штатних державних органів, Міністерства сільського господарства США, його чисельних спеціалізованих структур тощо.

Позитивною рисою аграрного законодавства США є наявність в ньому чітких визначень чисельних аграрноправових понять, зокрема, таких як: “сільське господарство”, “сільськогосподарська праця”, “фермер”, “фермерська діяльність”, “фермерська продукція”, “фермер-комерсант” і т.і. Цього явно бракує аграрному законодавству України.

Проте, аграрне законодавство США, що визнають і самі американські вчені (І.Даша, Х.Такспаурс та інші), є надзвичайно обширним і громіздким. Воно обтяжено чисельним “додатковим матеріалом”, великою кількістю судових рішень (які в США мають значення судового прецеденту). Воно має понад 2000 статей (нормативних приписів) і викладено переважно в систематизованому Зібранні Законів США у титулі 7 під спеціальною назвою: “Сільське господарство”. Крім федерального кожен штат має свої консолідовані збірники аграрного законодавства. Підзаконні акти виконавчих органів зібрані до Зводу федеральних правил. Крім того, Міністерство сільського господарства США публікує свої правові акти в спеціальному виданні. Предметний перелік аграрного законодавства штатів публікується також у систематизованому збірнику бібліотеки Конгресу США. Існує також місцеве законодавство департаментів сільського господарства штатів, муніципальних органів округів, влади міст і селищ.

При конфлікті (колізії) федерального і внутрішнього аграрного регулювання діє принцип пріоритету першого.

Як доводить досвід, аграрне законодавство США активно "сприяє підвищенню виробництва сільського господарства США" (Б.Клюкін). З огляду на це воно являє значний інтерес і для розвитку аграрного (особливо фермерського) законодавства України.

Н.Кобецька

ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ЗЕМЕЛЬ

1. Одним з найбільш актуальних питань земельного права України, особливо в сьогоденні час, є питання зв'язані із охороною земель. Земельний Кодекс України від 13 березня 1993р. містить окремий розділ (розділ III. Охорона земель), присвячений цим проблемам. Даний розділ регулює положення про завдання, зміст і порядок охорони земель. Згідно ст.82 охорона земель включає систему правових, організаційних, економічних та інших заходів, спрямованих на їх раціональне використання; запобігання необгрунтованому вилученню земель із сільськогосподарського обороту, захист від шкідливих антропогенних впливів, а також на відтворення і підвищення родючості ґрунтів, продуктивності земель лісового фонду, забезпечення режиму земель природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення.

2. Даючи визначення поняття правової охорони земель треба, насамперед, говорити про те, що об'єктом цієї охорони є земля (її верхній родючий шар), як природний об'єкт з певними біологічними, хімічними, фізичними властивостями. І в такому розумінні правова охорона земель являє собою врегульовану нормами права діяльність (систему передбачених законом заходів), спрямовану на раціональне використання, збереження, відтворення, підвищення родючості земель. Разом з тим земля є об'єктом власності (державної, колективної, приватної) чи об'єктом права користування і в певних випадках завдання шкоди землі, як природному об'єкту, є порушенням прав землевласників і землекористувачів. А звідси можливе і більш широке тлумачення поняття правової охорони, об'єктом якої є не лише земля, як природний ресурс, а й права землевласників і землекористувачів.

3. Змістом правової охорони земель є система заходів організаційного, економічного, чисто юридичного характеру. Це і санітарно-гігієнічні вимоги, що пред'являються до будівництва і реконструкції об'єктів, і обов'язки власників та землекористувачів по захисту земель від водної, вітрової ерозії, селів, підтоплення, заболочування, висушування та інших процесів руйнування; проведення рекультивції порушених земель; знімання, використання і збереження родючого шару ґрунту при проведенні робіт.

пов'язаних з порушенням земель; тимчасової консервації державних сільськогосподарських угідь і т.п.

Правова охорона земель включає і відшкодування збитків власникам землі і землекористувачам, що заподіяні вилученням (викупом) або тимчасовим зайняттям земельних ділянок. Це відшкодування необхідно відрізнити від відшкодування збитків, завданих неправомірними діями, що являє собою юридичну відповідальність (в першому випадку збитки спричинені правомірними діями).

Відшкодування збитків землевласникам чи землекористувачам - це насамперед спосіб захисту їх майнових інтересів. Більш дієвим економічним бар'єром на шляху охорони, зокрема, сільськогосподарських угідь, є встановлення поряд із відшкодуванням збитків обов'язку відшкодування втрат сільськогосподарського виробництва.

У зміст правової охорони земель входять і реалізація компетентними органами встановлених нормами права заходів державного примусу у випадку вчинення правопорушень у сфері охорони земель, а також економічне стимулювання раціонального використання та охорони земель.

4. Необхідно мати на увазі, що при ринковій економіці, побудови якої прагне наша держава, важливе значення має матеріальна зацікавленість суб'єктів у суворому дотриманні екологічних вимог. Адже заходи по раціональному природокористуванню і охороні земель вимагають значних грошових затрат і тому невігідні господарюючим суб'єктам, тим більше що позитивні наслідки цих затрат настають не відразу. Для покращення стану в сфері охорони земель, як і оточуючого середовища в цілому, потрібно намагатися правовими засобами забезпечити створення нового механізму господарювання, зорієнтованого на економічну зацікавленість товаровиробників у екологічно правильному веденні виробництва. І в цьому контексті дуже важливою є ст.87 Земельного Кодексу України, яка визначає основи економічного стимулювання охорони земель, включаючи сюди виділення коштів державного, республіканського, місцевого бюджету для відновлення земель, порушених не з вини власників чи землекористувачів; звільнення від плати за земельні ділянки, що перебувають у стадії сільськогосподарського освоєння та ін. Введення в Кодекс цієї статті є вже саме по собі позитивним моментом, хоча цей перелік може бути розширений і більш конкретизований. В законодавстві треба розробити реальний механізм застосування цих заходів, адже Кодекс містить тільки розпливчату вказівку на те, що порядок економічного стимулювання охорони земель встановлюється законодавством України.

ПОРЯДОК СТВОРЕННЯ СЕЛЯНСЬКИХ (ФЕРМЕРСЬКИХ) ГОСПОДАРСТВ УКРАЇНИ

Селянське (фермерське) господарство (СФГ) - новий суб'єкт аграрного законодавства та нова форма підприємництва громадян України. СФГ - це добровільне сімейно-родинне утворення, яке не вимагає ніякого спеціального дозволу на його створення. Для СФГ, як і для інших суб'єктів сільськогосподарської діяльності, земля виступає головним засобом існування, основою його функціонування.

Перший правоустановлюючий документ, необхідний для створення фермерського господарства - заява про передачу земельної ділянки у власність або надання у користування. Згідно Закону України "Про селянське (фермерське) господарство", в редакції від 22 червня 1993 року питання про виділення земельної ділянки вирішує районна, міська, в адміністративному підпорядкуванні якої є район, Рада народних депутатів, за погодженням сільської, селищної Ради народних депутатів, не території якої виділяється земельна ділянка та в разі проходження конкурсного відбору, який проводить районна (міська) конкурсна комісія.

Існує додаткова умова створення цих господарств - необхідність документально підтвердити здатність займатися сільським господарством.

Особливість створення СФГ членами колективних сільськогосподарських підприємств, сільськогосподарських кооперативів, сільськогосподарських акціонерних товариств полягає в тому, що спочатку необхідно вийти з колективу, отримати середню земельну частку та належний пай, а тоді вже створювати фермерське господарство.

Заява громадянина розглядається у місячний термін, і в разі проходження ним конкурсного відбору та згоди відповідної Ради народних депутатів (Сільської або селищної), на території якої виділяється земельна ділянка, районна (міська) Рада народних депутатів замовляє за рахунок Українського державного фонду підтримки селянських (фермерських) господарств державній землевпорядній організації проект відведення земельної ділянки. Цей проект погоджується з власником землі або землекористувачем, землевпорядними, природоохоронними і санітарними органами та органом архітектури. На мою думку, було б доцільним, щоб спочатку було погодження проекту, а потім уже йшло замовлення його. Рішення щодо передачі і питання надання земельних ділянок, відповідні Ради народних депутатів приймають на найближчій сесії.

Юридичний факт одержання права на певну земельну ділянку для створення фермерського господарства є визначальним для виникнення цього господарства, як суб'єкта правовідносин, юридичної особи.

Після одержання Державного акту на право приватної власності на землю, Державного акту на право постійного користування землею або укладення договору на тимчасове користування землею, в тому числі на

умовах оренди, СФГ підлягає у 30-денний строк державній реєстрації у Раді народних депутатів, що передала у власність або надала в користування земельну ділянку. Для державної реєстрації подаються: заява, статут, список осіб, які виявили бажання створити його (із зазначенням прізвища, імені, по батькові голови), і документ про внесення плати про державну реєстрацію. Якщо майно осіб, що бажають створити СФГ, належатиме їм не на праві спільної сумісної власності, а наприклад, на праві часткової власності, то на мою думку, крім вищезгаданих документів для реєстрації господарства необхідно подати нотаріально посвідчену угоду між членами. Також було б доцільним, на мою думку, щоб в списку членів господарства був власноручний підпис кожного з членів.

Лише після відведення земельної ділянки в натурі (на місцевості) і одержання Державного акта на право приватної власності на землю, Державного акта на право постійного користування землею (видаються на ім'я голови господарства) або укладення договору на тимчасове користування землею, у тому числі на умовах оренди та державної реєстрації СФГ набуває статусу юридичної особи. Але СФГ - це не зовсім звична юридична особа. Оскільки це не підприємство, а сімейно-родинне селянське утворення, яке не є підприємством в традиційному змісті слова. У нього немає відокремленого майна, оскільки в Законі ніде не сказано, що майно належить самому господарству, як юридичній особі, а належить його членам на праві спільної сумісної власності. Але при здійсненні виробничо-господарської діяльності фермерське господарство має ті ж права юридичної особи, що і підприємство.

З метою одержання печатки з своїм найменуванням і адресою та штампів засновник господарства повинен отримати дозвіл на виготовлення їх у відділі внутрішніх справ по місцю реєстрації господарства. Лише отримавши такий дозвіл, фермер замовляє їх відповідно до ескізів на будь-якому підприємстві, яке займається цим видом діяльності (маючи на це ліцензію).

Сільська, селищна, міська, районна Рада народних депутатів заносить до спеціальної погосподарської книги дані про склад господарства, передану у власність чи надану у користування господарству земельну ділянку.

Закон України "Про систему оподаткування" від 2 лютого 1994 року вніс зміни в чинне законодавство відносно того, що банк вправі відкрити рахунок на підставі документа податкової інспекції про взяття на облік платника, а не на підставі свідоцтва про державну реєстрацію, як суб'єкта підприємницької діяльності. Це стосується також і фермерських господарств, оскільки вони теж є суб'єктами підприємницької діяльності.

Фермерське господарство необхідно також зареєструвати в органах державної статистики.

СФГ відкриває рахунки в установах банку і вступає у відносини з підприємствами, установами і організаціями, визнається державними органами та органами самоврядування як самостійний товаровиробник при плануванні економічного і соціального розвитку регіону.

ПРО ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ КООПЕРАТИВІВ

В ході здійснення аграрної реформи як ніколи гостро постало питання про розвиток сільськогосподарських кооперативів, проявилась недооцінка ролі і місця кооперації для структурної перебудови сільського господарства.

Історичний досвід розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні свідчить про те, що саме кооператив, основна мета якого - полегшити приватним сільськогосподарським товаровиробникам їх основну діяльність, може забезпечити своїм членам реальний доступ до фінансових та матеріальних засобів, надавати їм необхідні послуги за низькими цінами. Кооператив може і повинен стати зв'язуючою ланкою між приватним товаровиробником (фермером) і ринком, забезпечуючи його послугами в сфері збуту продукції, матеріально-технічного забезпечення, кредитування, агропоміного та зоотехнічного обслуговування та іншими послугами.

На сьогоднішній день є наявною економічна основа розвитку сільськогосподарських кооперативів - велика кількість селянських (фермерських) господарств. Розрахунок на те, що роль обслуговуючих кооперативів виконуватимуть колгоспи і радгоспи, з яких вийшли майбутні фермери, не виправдався.

Однією з причин повільного, незадовільного розвитку кооперативів у сільському господарстві став і психологічний фактор. Фермери, вийшовши в основному з колективних підприємств, психологічно не були готові знову до "колективізації". Проте зараз вони все більше усвідомлюють необхідність створення та діяльності сільськогосподарських кооперативів, які б обслуговували їх основну діяльність і допомагали вижити в умовах ринку.

Проте виявилось, що серйозним гальмом у вказаній сфері є практично відсутність необхідної законодавчої бази.

Діючі закони України "Про підприємства в Україні" та "Про підприємництво" взагалі не згадують такої організаційної форми господарської діяльності як кооперативи. Закон України "Про колективне сільськогосподарське підприємство" якщо й регулює діяльність сільськогосподарських кооперативів, то тільки виробничих, а не обслуговуючих, які повинні бути домінуючими.

Діючий Закон України "Про споживчу кооперацію" також не може стати правовою основою для розвитку сільськогосподарської кооперації. Споживчі кооперативи, як правило, мають зовсім інші функції, - вони створюються переважно споживачами товарів невиробничого призначення у сільській місцевості.

Закон СРСР "Про кооперацію в СРСР", який формально продовжує діяти в частині, що не суперечить законодавству України, приймався в зовсім інших соціально-економічних умовах (1988р.), коли про селянські (фермерські) господарства ще й не згадувалося, тому більшість його положень є непридатними для сучасних умов, морально застарілими. Крім того, закон в основному був орієнтований на виробничі кооперативи, не приділяючи ніякої уваги обслуговуючим (фермерським) кооперативам. Та й на практиці досить часто вважають, що вказаний союзний закон не діє в Україні, у зв'язку з чим виникають проблеми з реєстрацією кооперативів.

У зв'язку із вищевказаним необхідність прийняття нового кооперативного законодавства України є більш ніж очевидною. Щодо цього можливими є два варіанти:

1) прийняття загального закону "Про кооперацію", який би встановлював загальні положення про організацію та діяльність кооперативів (загальна частина закону) і особливості правового положення окремих їх видів (в т.ч. і сільськогосподарських). За своєю структурою цей закон може бути подібним до Закону "Про кооперацію в СРСР" 1988 року;

2) прийняття окремих галузевих законів про кооперативи (виробничі, сільськогосподарські, споживчі, кредитні і т.п.).

Видається, що наш законодавець, прийнявши Закон "Про споживчу кооперацію", пішов другим шляхом. Таким чином для регулювання діяльності сільськогосподарських кооперативів також потрібний самостійний закон, який би став правовою основою для розвитку сільськогосподарських кооперативів.

У законі обов'язково повинно знайти відображення розмежування правового статусу обслуговуючих і виробничих кооперативів. Основну увагу необхідно приділити першим, оскільки саме вони покликані обслуговувати приватний (фермерський) сектор сільського господарства, стати своєрідним буфером між ним і ринком. Практика показує, що в сучасних економічних умовах фермеру самостійно вижити дуже важко.

Враховуючи істотні відмінності у завданнях і правовому положенні окремих видів сільськогосподарських кооперативів, у майбутньому доцільно було б прийняти і окремі закони по основних видах сільськогосподарських кооперативів (обслуговуючих і виробничих). А поки що на основі новопринятого закону можна було б прийняти типові статuti окремих видів сільськогосподарських кооперативів. Така практика є поширеною в багатьох державах, наприклад, у Франції. Це значно полегшило б процес масового створення кооперативів у сільському господарстві, сприяючи його структурній перебудові.

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРІОРИТЕТНОСТІ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА В США

Стабільність і продуктивність сільськогосподарського виробництва США значною мірою зумовлене дією принципу пріоритетності сільського господарства стосовно інших галузей економіки. Його правове забезпечення (знову ж таки, на відміну від інших економічних галузей) здійснюється, поряд з загальною державною регламентацією, в юридично самостійній формі аграрного права. Це обґрунтовується унікальними природними особливостями праці в сільському господарстві, які всебічно враховуються державою.

Пріоритетність, тобто першість за значенням (переважаюче значення) сільського господарства США носить характер системної державної підтримки цієї галузі як в цілому, так і діяльності окремих індивідів-фермерів, що уособлюють в собі суб'єктний склад працівників аграрної сфери.

Державна аграрна політика США через систему законодавчих актів федерального рівня та на рівні штатів покликана створювати рівні можливості для всіх фермерів у всіх сферах; приймати державні програми їх підтримки; забезпечувати зонування територій, контроль за якістю сільськогосподарських продуктів тощо (Р.Шикел). Саме це забезпечує вільне аграрне підприємництво фермерів.

В США існує досить чітка система державного регулювання фермерської (сільськогосподарської) діяльності. Але вона носить характер не втручання в їх господарські інтереси, не обмеження прав фермерів, а виходить з доктрини забезпечення державою соціальної рівноваги в сільському господарстві.

Враховуючи об'єктивні (природні) фактори збитковості сільськогосподарського виробництва, високий рівень його "виробничого ризику" державна система в США не лише виступає гарантом проти можливого, в силу цього, його банкрутства, але і активно допомагає ліквідувати диспропорцію цін між промисловістю і сільським господарством, надає пільгові кредити фермерам, приймає спеціальні державні програми їх підтримки, і це є постійно діючою державною доктриною, причому, стосовно лише сільського господарства.

У зв'язку з тим, що в США існує процес перевиробництва сільськогосподарської продукції з метою забезпечення відповідного рівня цін на неї, держава там значною мірою регулює сам обсяг сільськогосподарського виробництва та розподілу національного доходу. Проте, Конституцією США встановлені чіткі межі державного втручання в аграрний сектор економіки.

В 1933, а згодом у 1938 році в США було прийнято спеціальний Закон про сільськогосподарське регулювання, який заклав основи забезпечення пріоритетності сільськогосподарської виробничої та іншої діяльності.

У 1985 році в США прийнято Закон про харчове забезпечення, який дав можливість скласти основу для чисельних традиційних програм державної підтримки сільського господарства. Ці програми забезпечуються Міністерством сільського господарства США (створене Актом Конгресу від 15 травня 1862р.).

Міністерство сільського господарства США має широкі повноваження в сфері організації виробництва, реалізації сільськогосподарської продукції, аграрного кредитування, професійної підготовки фермерів, організації фермерської кооперації тощо.

Сільське господарство в США - сфера найбільшого і спеціалізованого державного регулювання; тут воно значно ширше, ніж у будь-якій іншій галузі економіки.

Державна підтримка фермерства є домінуючою державною політикою в сфері сільського господарства США.

Глобальна американська доктрина пріоритетності і специфіки сільського господарства, а отже і його державної підтримки реалізується переважно через урядові федеральні програми. Вони є чисельними і мають загальну скерованість на допомогу фермерам, створення для них пільг. Це торкається не лише виробництва, але і збуту сільськогосподарської продукції. Всі ці програми виходять з Міністерства сільського господарства США, яке має спеціалізовані підрозділи відповідного характеру. Однією з центральних є Програма підтримки цін і доходів. Її мета - підняти фермерські прибутки і в той же час зробити споживачам доступність продуктів харчування та стабілізувати (за рахунок держави) аграрний сектор економіки.

Важливе практичне значення мають позичкові програми (т.зв. "регулярної позики" і "резервної позики"). Їх реалізація означає, що фермери не зазнають втрат внаслідок падіння ринкових цін нижче позичкової ставки.

Програма "виплати дефіциту" передбачає державну компенсацію фермерам втрат у зв'язку зі скороченням посівних площ, що є обов'язковим відповідно до програми консервації земель. Отже, плановане державою обмеження виробництва сільськогосподарської продукції і скорочення посівних площ усуває можливості здешевлення фермерської продукції, сприяє охороні ґрунтів і не завдає збитків фермерам. Аналогічно проводиться і програма скорочення матеріально-виробничих ресурсів. Надзвичайне значення має спеціальна "Програма охорони земельних ресурсів". При цьому корпорація Товарного кредитування бере на себе 50% фактичних витрат на природо-охоронну діяльність, яку реалізує фермер.

Існує також декілька конкретних страхових програм, за якими фермер одержує страхову допомогу.

За належне виконання всіх Програм фермери одержують державні винагороди (переважно в формі товарних сертифікатів або натуральної винагороди).

Досвід правового регулювання пріоритетності сільського господарства в США значною мірою може бути використаний в Україні.

Пріоритетність і державна підтримка сільського господарства повинні бути закріплені в Конституції України. Цей конституційний принцип повинен знайти конкретне закріплення в різноманітних нормативно-правових актах аграрного законодавства України. Перший крок у цьому напрямку зроблений Законом України "Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві", який діє в редакції цього Закону від 15 травня 1992 року. Але цей закон не забезпечений гарантіями його реалізації та відповідальністю за невиконання його норм. Проте, і за цих умов реальність принципу пріоритетності сільського господарства в Україні не зможе стати домінуючим фактором. Для цього потрібна система державно-правових заходів. Вони тим важливіші, що доля всіх економічних перетворень зумовлена насамперед станом у сільському господарстві. Саме тому відродження України, як зазначає Президент України Л.Д.Кучма, "повинно початися з села".

С.Ф.Василюк

ДО ПИТАННЯ ПРО ІСТОРІЮ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО КООПЕРАТИВНОГО РУХУ (СПІЛЧАНСТВА)

Серед дослідників історії кооперативного руху є два погляди на те, від чого цю історію слід починати. Одні вважають, що кооперація обумовлена виникненням капіталізму, соціальними перемінами індустріалізації, інші шукають традиції спілчанства далеко в віках і первісних-суспільно-господарських організаціях. Один з прихильників другого напрямку, відомий історик українського кооперативного руху проф.Тотоміянц, вважав кооперативну організацію "такою давньою, як саме людство". І з цим слід погодитися. З початком людського життя люди, як відомо, змушені були спільно боротися проти природної стихії, звіра, нападів сусідів і т.п. щоб здобути собі їжу вони спільно йшли на полювання, виконували різні роботи. Тобто первісні люди і жили і робили все гуртом.

Спілки і об'єднання для ведення сільськогосподарської праці появились давно. На селі завжди існували добрі звичаї допомагати один одному при оранці, косовиці, жнивях та інших роботах. Тому в українській мові давно вживалися слова "спільництво" або "спільчанство", які згодом були замінені міжнародним терміном кооперація". Слово "кооперація" латинського

походження, яке складається з двох частин: “ко” - значить спільно, “операція” - це діяльність, що означає співпрацю, спільну діяльність.

Видатний діяч німецького кооперативного руху Гайнріх Кауфман термін “кооперація” замінив більш влучним словом “Jenossenschaft”, що означає “товариська спілка”.

Слово “кооперація” виникло вперше в Англії, коли підприємець Роберт Овен в 1824р. почав видавати журнал “Кооперативний магазин”. Для визначення кооперативного руху в той час вживали ще й термін “асоціація”, що означає згуртування.

Перші кооперативні товариства були утворені англійськими ткачами. В 1844р. з їх ініціативи виникає товариство “Справедливі радельські піонери”. Вони не тільки створили споживче товариство, але й виробили основні принципи його діяльності.

Історичним феноменом вільних спілок українського народу є Запорізька Січ, яка була товариством січовим (федерацією) військових та господарських спілок. Кожний курінь (спілка) жив, воював і працював спільно, спільно використовував набуте майно.

Запорізькі спілки займалися рибальством, полюванням, добуванням солі, підготовлею великої рогатої худоби, коней, які потрібні були у великій кількості для війська Запорізького. Січовики були талановитими хліборобами.

На Україні також існували спілки-товариства в формі церковних парафіяльних, приходських братств, які дбали не лише про релігійні справи парафіян, але й надавали їм матеріальну допомогу при хворобах, смерті та в інших скрутних випадках.

Найдавнішим є Львівське Успенське братство, яке відомо вже в 1463р. А в кінці XVI на початку XVII століть існували братства в багатьох містах України: у Києві, Луцьку, Острозі, Володимирі, Бресті, Перемишлі, Рогатині, Тернополі, Тисмениці й ін.

Крім церковних “братств” були тоді також на Україні й “цехові” ремісничі товариства, які надавали матеріальну допомогу членам цих товариств у випадку хвороби, смерті та ін.

Колоритними товариствами в ті часи були чумацькі “спілки”, що ходили по сіль у Крим, Донецьк, Маріуполь.

З прадавніх часів відомий в Україні такий добрий звичай гуртової праці як “толоки”.

Українську школу кооперативного руху представляє ціла плеяда талановитих вчених-проповідників кооперативної ідеї. Це перш за все, Микола Баллін і Микола Зібер, які ще в 60-х роках минулого століття заснували перші споживчі кооперативи у Харкові і Києві та написали перші в нас роботи про кооперацію.

Палкими прихильниками і пропагандистами ідеї вільного спілчанства був відомий вчений Михайло Драгоманов і “артільний батько” М.В.Левитський, якого називають українським Овеном.

Україну гідно представляють цілий ряд таких талановитих ідеологів і практиків кооперативного руху як Василь Доманицький, Христофор Барановський, Василь Нагірний, Остап Нижанковський та ін. Серед них особливо виділяється професор Київського університету, вчений європейського рівня М.І.Туган-Барановський, теоретик кооперативного руху. Він перший зробив вдалу спробу дати загальну теорію кооперативного руху в усіх його багатоскладних проявах.

Туган-Барановський підкреслив, що характерна особливість кооперативного руху в Росії полягала в тому, що він розвивався в суттєво нових умовах ніж аналогічний рух на Заході. А саме, на Заході кооперація була рухом народних мас в якому участь інтелегенції була порівняно невелика.

В Росії, в тому числі й на Україні, кооперація хоча й охоплювала мільони населення однак все ж знаходилась під впливом міркувань ідейного характеру, бажаючи служити інтересам трудящих класів.

Відзначаючи, що кооперація виникла в безпосередньому зв'язку з соціалістичним рухом М.І.Туган-Барановський в той же час застерігає про помилковість змішувати кооперацію з соціалізмом. Відмінність кооперативів і соціалістичних общин полягає в тому, що перші є господарськими підприємствами, другі ж не є такими. При цьому кооператив не є капіталістичним підприємством, а сутність кооперативного руху полягає саме в боротьбі з капіталізмом. Кооперативи служать не інтересам капіталізму, а тим хто страждає від капіталізму.

Довгі роки на чолі кооперативного руху стояв “артільний батько” М.Левитський під керівництвом якого було засновано чимало хліборобських спілок. В кооперації він бачив “єдиний шлях до більш-менш нормального і здорового розвитку народного господарства”. Об'єднуючи свої господарства селяни мали більшу змогу застосовувати сільськогосподарські машини та іншу техніку, запроваджувати сівозміни, ефективно використовувати робочу чилу і т.п.

Порядок і умови утворення хліборобських спілок (артілей) були викладені в “Спілковій умові”. В ній показано, яку майнову користь буде мати селянин від такої спілки і які порядки слід в ній завести.

Утворюючи спілку, її засновники визначали яку суму необхідно вкласти у Спілку. При цьому крім грошових внесків приймалися і майнові: робоча і продуктивна худоба, будівлі, знаряддя праці, насіння та ін. Якщо хтось з вступаючих у спілку давав грошей або майна більше встановленої норми, то Спілка сплачувала йому надлишок відразу ж, або, по можливості, пізніше.

Рекомендувалось утворювати Спілку не менше як з п'яти членів.

Селяни, які ою'єднувались в спілку, з'єднували всю свою землю, в тому числі і орендовану, разом, як правило на 5 років і нероздільно володіли та користувалися нею. В цей період ніхто не міг забрати своєї землі, навіть якщо він виходив зі спілки. Вся земля ділилася на число членів спілки і таким чином визначалася середня частка землі, яка припадала на одного члена спілки. Якщо кількість землі у вступаючого до спілки була меншою від середньої частки, то він змушений був доплачувати спілці, якщо землі було більше, то доплачувала спілка. Всі державні податки і повинності члени спілки платили спільно.

Майно спілки знаходилось у одного або кількох членів спілки. А в разі потреби зводилися спільні будівлі, в яких зберігався увесь інвентар спілки, робоча і продуктивна худоба, вирощений урожай.

При розпаді спілки спільні будівлі міг купити один з членів спілки, чи інша особа, або вони розбиралися і ділилися.

Після сплати спілкою спільних податків і боргів, формування посівного фонду і т.п. вироблена продукція ділилася порівну. Тобто ділився чистий прибуток диференційовано від віку по кількості робочих рук. Так, діти віком від 12 до 14 років отримували третину дорослого робітника, а у віці від 14 до 16р. - половину.

Коли в спілці не вистачало роботи, то з дозволу спілки, частина її членів, могла працювати десь поза спілкою, але заробіток цей йшов до спільної каси.

У вільний від спілкових робіт час кожний з членів спілки міг при своєму бажанні заробляти для себе окремо. Якщо хтось з членів спілки хворів, або з іншої причини не міг якийсь час працювати - це не впливало на його розмір врожаю.

Крім вирощування сільськогосподарських культур Спілка також розвивала різні ремесла і промисли, займалася лісництвом, рибальством, гончарством, виготовленням виробів з каменю, бджільництвом, садівництвом та ін.

Коли хтось з членів чинив щось на шкоду спілці, поведився не достойно з товаришами, крав, або вчиняв який інший антигромадський проступок, такого члена негайно виключали зі спілки. При цьому спілка розраховувалась грошима або збіжжям з особами, які виходили з спілки або яких виключали з неї. Інвентар розподілу не підлягав.

Майнова шкода, заподіяна спілці її членом чи його родиною підлягала повному відшкодуванню. Якщо особа, яка вчинила шкоду Спілці не могла її відшкодувати через нестачу коштів, то відшкодування здійснювалось шляхом утримання при поділі врожаю. Член спілки, який виходив з неї, або якого виключили зі Спілки і який не міг розраховуватися за заподіяну шкоду, видавав Спілці зобов'язання відшкодувати її пізніше. Сторонні особи також повинні були відшкодувати шкоду завдану Спілці.

Суворі заходи впливу застосовувались до порушників трудової дисципліни. Ледарям, хуліганам та іншим порушникам трудової дисципліни від імені спілки двічі оголошувалася догана, а за невихід на роботу чи небале її виконання винна особа повинна була сплатити за перший раз подвійну, а за другий раз - потрійну ціну робочого дня. Якщо ж особа не ставала на шлях виправлення, то вона тоді виключалася зі Спілки.

На думку І.Витановича М.Левитський хотів зробити з артілі не тільки господарську організацію, а й зародок нового "морального життя".

І.В.Тустановська

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ УЧАСТІ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВА ГРОМАДЯН НА ЕКОЛОГІЧНО БЕЗПЕЧНЕ НАВКОЛИШНЕ ПРИРОДНЕ СЕРЕДОВИЩЕ В УКРАЇНІ ТА США (ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ)

Реалізація права громадян на екологічно безпечне навколишнє середовище передбачає активну діяльність багатьох суб'єктів. Громадськість - це той потенціал, за допомогою якого норми діючого законодавства більш ефективно впроваджуються у практику. Тому загальноновизнаним у всьому світі є факт величезної ролі громадських організацій у всіх сферах людського життя, зокрема і у сфері захисту права громадян на екологічно безпечне навколишнє середовище.

Правовий статус екологічних громадських організацій в Україні визначається Законом України "Про об'єднання громадян" від 16 червня 1992 року. Правовою основою створення і діяльності громадських організацій США є прийнята у 1871 році перша поправка до Конституції, яка проголошує "класичні" свободи - слова, друку, зборів, а також інші нормативно-правові акти, які діють на федеральному та місцевому рівнях. Спільними для України та США характерними ознаками даних організацій є добровільність об'єднання, законність та гласність.

Правовий механізм діяльності екологічних громадських організацій в Україні передбачений Законом України "Про охорону навколишнього природного середовища", який надає цим об'єднанням чимало повноважень. Одне з основних - це одержувати у встановленому порядку інформацію про стан навколишнього природного середовища, джерела його забруднення, програми та заходи щодо охорони навколишнього природного середовища. Слід підкреслити, що в останні роки з'явилась тенденція розуміння ролі екологічної інформації для вирішення складних природоохоронних проблем, що знайшло відображення як у вищезгаданому Законі, так і в Законі "Про інформацію" від 2 жовтня 1992р. Право отримання екологічної інформації передбачає як вимоги громадян та громадських об'єднань про надання повної та об'єктивної екологічної інформації, так і вимоги про захист цього права

у встановленому порядку у разі відмови у такій інформації. На основі аналізу законодавства є підстави говорити про його недосконалість щодо питань правоздатності суб'єктів екологічної інформації, форми здійснення права на її отримання, правових засобів захисту цього права та ін.

Збір, узагальнення та розповсюдження інформації екологічного спрямування - це один із основних напрямків діяльності багатьох громадських організацій у США. Правове регулювання питань інформації здійснюється Законом США "Про свободу інформації" від 1966р., Законом США "Про планування робіт та право громадськості на отримання повної інформації" від 1986р. Деякі закони, наприклад, Закон США "Про контроль за забрудненням води" від 1988р. вимагає від підприємств-забруднювачів навколишнього середовища регулярно подавати "Доповіді по контролю за викидами", які обов'язково друкуються у пресі. У даний момент інститутом права навколишнього середовища підготований документ про доступ громадськості до інформації про стан навколишнього середовища, де широко передбачена можливість застоскування даної інформації громадянами та громадськими об'єднаннями у системі охорони навколишнього природного середовища.

Суть права громадських організацій на отримання екологічної інформації у США аналогічна передбаченому українським законодавством, але його реалізація, у зв'язку з більш широкою регламентацією в американській системі, набагато ефективніша. Це можливо прослідкувати, розглянувши інші повноваження громадських організацій у сфері захисту права громадян на екологічно безпечне навколишнє природне середовище.

Законом України "Про охорону навколишнього природного середовища" передбачений механізм судового захисту права громадян на екологічно безпечне навколишнє природне середовище. Але практики реалізації громадськими організаціями положення закону щодо подання до суду позовів про відшкодування шкоди, заподіяної порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища, зокрема, здоров'ю громадян та майну громадських об'єднань, немає. Це пояснюється новизною цього положення, низьким рівнем еколого-правової культури громадян, відсутністю будь-яких положень про нього в галузевих екологічних законах та кодексах і роз'яснень уповноважених органів щодо його застосування. У даному випадку мова не йде про позови прокурора та інших уповноважених органів щодо порушень у сфері охорони навколишнього природного середовища, що досить широко регламентується як екологічним, так і цивільним законодавством (див. Руденко М. Позови прокурора про відшкодування шкоди навколишньому природному середовищу. // Право України, № 11-12, 1994р.).

Використання судів у США для захисту права громадян на екологічно безпечне навколишнє середовище - це суттєвий механізм впливу громадських організацій на політику в цій сфері. Підставою для подання позовів до суду щодо порушень екологічних прав є звичаєве або прецедентне право, основними доктринами якого є право усунення перешкод (Nuisance Law),

пріоритет публичного права (Public Trust doctrine), недопущення порушення меж власності (Trespass Law), а також норми екологічного законодавства США, в основі якого лежить 9 федеральних законів (найбільш відомий з них - Закон "Про національну екологічну політику" від 1970р., який був першим із "сучасної серії" про охорону навколишнього природного середовища.)

Основними формами звернення громадських організацій США до суду є: втручання у судову справу, яка була порушена органами виконавчої влади чи спеціальної компетенції (Environmental L. Inst., Public Participation in Environmental Regulation. EU Working Paper, Jan. 1991); переговори з відповідачем щодо мирного врегулювання спору (sattlement); подання позову до суду на виконавчі органи чи Агентство по охороні навколишнього природного середовища, які на думку громадських організацій неналежним чином виконують обов'язки по захисту права громадян на екологічно безпечне навколишнє середовище (Environmental Defence Fund v. Thomas, 870F. 3d 892 (2d Cir 1989)); подання позову до суб'єкта екологічного правопорушення. Дані позови можна класифікувати як позови про примусове застосування положень законодавчих актів з метою припинення правопорушення або з метою стягнення штрафу на користь держави. Останні є унікальними по своїй сутності, так як стягнення штрафів завжди було прерогативою виконавчої влади, але багато екологічних законів США надають право вимагати накладення штрафів громадським організаціям (напр., Clean Water Act para 505 (a); RCRA para 7002(a); Clean Air Act para 304(a); Toxic Substances Control Act para 16(a)).

Як бачимо, повноважень щодо судового захисту права громадян на екологічно безпечне навколишнє середовище у громадських організацій США набагато більше, що обумовлює більш розповсюджену практику їх використання.

Закон України "Про охорону навколишнього природного середовища" передбачає чимало заходів, за допомогою яких громадські організації можуть активно діяти з метою захисту права громадян на екологічно безпечне навколишнє середовище. Це, зокрема, проведення громадської екологічної експертизи, обнародування її результатів і передача її органам, уповноваженим приймати рішення; участь у проведенні спеціально уповноваженими органами управління в галузі охорони навколишнього природного середовища перевірок виконання підприємствами, установами та організаціями природоохоронних планів та заходів, виступати з ініціативою проведення республіканського та місцевих референдумів з питань, пов'язаних з охороною навколишнього середовища. Кожне з цих повноважень може бути предметом детального розгляду. Ми ж спробували дати порівняльний аналіз правової регламентації тих форм участі громадськості у сфері захисту права громадян на екологічно безпечне навколишнє середовище, які, на наш погляд, є більш врегульованими та розповсюдженими у США з метою використання даного позитивного досвіду із врахуванням особливостей власної правової системи в Україні.

**ПРОБЛЕМА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО
ЕКСПЕРИМЕНТУ**

Пропозиції про встановлення кримінальної відповідальності за ті чи інші посягання, про внесення змін та доповнень до норм чинного кримінального законодавства базуються виключно на інтуїції авторів законопроектів. На сьогодні в кримінально-правовій літературі не запропоновано жодного об'єктивного критерія, керуючись яким можна було б обґрунтувати доцільність введення, відміни чи зміни змісту і форми кримінально-правової заборони.

Не відіграє роль такого критерію і рівень рецидиву, оскільки він не характеризує посягання, за які вперше встановлюється кримінальна відповідальність, в умовах величезної латентності та низького рівня розкриття злочинів показники рецидиву долеко не відображають справжній стан боротьби з тими чи іншими суспільно небезпечними діяннями. Разом із тим, питання кримінальної відповідальності є надто серйозним, щоб можна було опиратися лише на суб'єктивну оцінку тих, хто виступає *de lege ferenda*.

Слід запроваджувати також інші прийоми та підходи до встановлення кола діянь, які повинні тягти кримінальну відповідальність, визначення засобів описання кримінально-правових норм.

Вихід вбачається в поширенні на кримінальне право методів та прийомів, що віддавна застосовуються в природничих науках, техніці, медицині, зокрема, такого, як експеримент. Ідея правового експерименту не нова (хоча стосовно кримінального права і не дебатувалася). Вона має як своїх прихильників, так і противників. Аргументи тих і других давно відомі, однак це зовсім не означає, що на користь проведення експерименту в кримінальному праві не можуть бути наведені додаткові докази.

Формально досі експерименти з кримінально-правовими нормами не проводилися, тому оцінка їх доцільності та ефективності чисто гіпотетична, фактично ж такі експерименти ведуться десятки років, причому в масштабах усієї держави, без обмежень в термінах здійснення, встановлення правил проведення, передбачення наслідків і головне, без жодного врахування результатів. Чим, як не експериментом, є неодноразові зміни, які вносяться до одних і тих же норм Особливої частини Кримінального кодексу України? Так, лише щодо кримінальної відповідальності за дрібне розкрадання державного майна позиція законодавця з 1961р.— часу введення КК в дію — мінялася щонайменше півтора десятка разів. Нова редакція глави "Злочини проти держави" прийнята лише 17 червня 1992р., а зміни до цієї глави відтоді вносилися вже не один раз, торкнулися семи статей.

Тому цілком логічною є постановка питання про узаконення експерименту, проведення його в певних рамках. Видається, що він має проводитися на таких засадах.

Перш за все, експеримент має бути обмежений в часі і в просторі. Він має тривати не більше одного-двох років, причому на період його проведення неодмінно слід встановити, як вирішувати питання колізії між нормами існуючого законодавства і "експериментальними". Не викликає сумніву, що пріоритет має бути за останніми. Територіально експеримент доцільно обмежити одною чи кількома адміністративними областями. Причому проводити його можна лише там, де можна підібрати еталонний регіон для порівняння, який співставимий не лише за територією, кількістю населення, але й за факторами, які визначають криміногенну ситуацію.

Далі, видається, що закінчення строку дії "експериментальних" норм не повинно оцінюватися як декриміналізація відповідних посягань й тягти за собою наслідки, передбачені ч.2 ст.6 КК.

Ще однією з важливих засад проведення експерименту є забезпечення авторського нагляду. Задум авторів експерименту повинен бути втілений у життя цілком - запропонована ними редакція кримінально-правових норм не повинна спотворюватися поправками, доповненнями, змінами депутатів Верховної Ради України, а в ході застосування норм бути обмежена сваволя працівників органів дізнання, слідчих, прокурорів, суддів.

Нарешті, ще до початку проведення експерименту слід визначити критерії, за якими буде проводитися оцінка його результатів, а також забезпечена гласність, особливо на етапі визначення результатів експерименту. Лише це дозволить запобігти повторенню помилок в правотворчій діяльності, забезпечить перетворення успішного експерименту в постійну практику.

Ще один аспект порушеної проблеми полягає у визначенні кола питань, які підлягають вивченню шляхом проведення експерименту з кримінально-правовими нормами. Видається, що до них мають відноситися такі:

- визначення кола посягань, боротьба з якими повинна вестися засобами кримінально-правового характеру;
- техніко-юридичні проблеми, пов'язані з формулюванням диспозицій норм, зокрема, співвідношення в нормах Особливої частини кримінального законодавства оціночних і формально-визначених понять, загальних і спеціальних норм, бланкетних і описових диспозицій, тощо;
- встановлення можливостей процесуальної реалізації кримінально-правової норми в ході проведення дізнання, попереднього слідства та судового розгляду кримінальної справи;
- оцінка фінансових, матеріальних, трудових та інших затрат, необхідних для реалізації певної норми;

- встановлення характеру факторів, які перешкоджають криміналізації того чи іншого посягання;

- порівняння ефективності кримінально-правових та інших заходів впливу на поведінку людей.

Остання група питань, пов'язаних з правовим експериментом, стосуються порядку прийняття рішення про його проведення, змісту (кола питань, що виносяться на експериментальну перевірку), масштабу експерименту й т.ін. Поза сумнівом, що бажаючих експериментально перевірити свої теоретичні викладки та оцінки виявиться більше, ніж існуватиме відповідних можливостей. Разом із тим, масштаби експерименту в галузі кримінального права не можуть бути надто широкими, стосуватися одночасно кількох правових інститутів. Інакше, а обставинці одночасної дії кількох факторів, затушується суть законодавчих новел, зникне база для порівняння. Тому виникне проблема вибору пріоритетів для експерименту. Видається, що розподіл права на проведення експерименту слід проводити на основі гласного конкурсу, аналогічно тому, як розподіляються гранти на наукові дослідження.

Підводячи підсумки викладеному, можна відзначити, що кримінально-правовий експеримент - це один із засобів визначення оптимальних меж і способів регламентації суспільних відносин. Він полягає у встановленні кримінальної відповідальності за певні посягання не у всій державі, а в одній чи кількох областях, причому на строго визначений термін, введення в дію кримінально-правових норм в кількох альтернативних редакціях, тощо.

В.Т.Нор, А.М. Бойко

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ОБОВ'ЯЗКУ ВІДШКОДУВАННЯ ЗАПОДІЯНОЇ ЗЛОЧИНОМ ШКОДИ В СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ

Впровадження обов'язку відшкодування заподіяної злочинном шкоди в кримінальне законодавство України, в якості пробаційної умови, мало місце разом з впровадженням інституту відстрочки виконання вироку у 1977 році. До того часу обов'язок відшкодування заподіяної злочинном шкоди в кримінальному праві України не використовувався. Проте, його використання в кримінальному законодавстві України не набуло широкого застосування в судовій практиці.

Цьому, як видається, є ряд пояснень. Перше, за законодавство України на момент запровадження кримінально-правового обов'язку відшкодування заподіяної злочинном шкоди вже давало можливість захисту майнових прав та інтересів потерпілого внаслідок заподіяння йому матеріальних збитків як в порядку цивільного судочинства, так і шляхом пред'явлення і розгляду

цивільного позову в кримінальному процесі. Запровадження ж обов'язку усунення заподіяної злочином шкоди як пробаційної умови в кримінальне законодавство України не змінило правового становища потерпілого щодо задоволення його матеріальних інтересів і суттєво не змінило можливостей їх захисту. Але це не входило і не могло входити в "функціональне навантаження" цього обов'язку. Обов'язок відшкодування (усунення) завданої злочином матеріальної шкоди як пробаційна умова був скерований першочергово на виконання пенальних функцій - на досягнення цілей ресоціалізації засудженого та попередження вчинення ним нових злочинів без ізоляції його від суспільства. Проте "тягар" здійснення ним компенсаційної функції для судів ніби поставив в тінь його можливості щодо виконання пенальних функцій. Цьому в значній мірі сприяла і позиція Пленуму Верховного Суду України, який з часу введення обов'язку відшкодування (усунення) завданої злочином шкоди в кримінальне законодавство України не дав роз'яснення судам щодо його застосування. Більше того, Пленум Верховного Суду України завжди орієнтував суди на здійснення відшкодування заподіяної злочином шкоди шляхом використання цивільного позову або, принаймні, винесення рішень про її відшкодування за власною ініціативою на підставі норм цивільно-правових галузей права.

До цього можна додати і те, що покладення на засудженого обов'язку усунення заподіяної злочином шкоди при відстрочці виконання вироку на підставі ст.46 прим КК України та порядок його здійснення засудженим на сьогодні не достатньо вдало врегульовано в Кримінальному кодексі. Так, законодавець визначив, що при відстрочці виконання вироку на засудженого може покладатись обов'язок відшкодувати заподіяну злочином шкоду тільки шляхом її усунення (виправлення пошкодженої речі, надання потерпілому речі такого ж роду та якості і інше, тобто йдеться фактично тільки про відшкодування заподіяної злочином шкоди в натурі), що значно обмежує можливості його застосування через залежність від фактичної можливості засудженого здійснити усунення заподіяної злочином шкоди (фізичні дані, фах, тощо). Проте, вивчення судової практики по застосуванню обов'язку усунення заподіяної злочином шкоди при відстрочці виконання вироку також показано, що судді не завжди під "усуненням" заподіяної злочином шкоди розуміють відшкодування її в натурі, а включають в неї і відшкодування завданих збитків.

Друге, що знижує ефективність застосування судами розглядуваного обов'язку при відстрочці виконання вироку, це те, що у разі невиконання засудженим покладеного на нього обов'язку усунути заподіяну злочином шкоду у визначений судом строк він (обов'язок) після спливу цього строку не підлягає примусовому виконанню. Правда, можна б вказати на те, що цей обов'язок можна використовувати паралельно з вирішенням питання про примусове виконання цивільно-правового обов'язку відшкодування заподіяної шкоди (задоволення цивільного позову), що в певній мірі не погіршувало б майнових прав та інтересів потерпілого. Більше того, в

такому випадку відшкодування заподіяної злочином шкоди отримує фактично подвійне забезпечення: з одного боку, примусове виконання вироку в частині цивільного позову, а з другого - загроза, в разі невиконання цього обов'язку, приведення вироку до реального виконання, тобто направлення засудженого для відбування позбавлення волі, призначеного вироком.

Проте судова практика, з проведеного нами аналізу, свідчить, що і в цьому випадку суди розширюють розуміння поняття "усунення" заподіяної злочином шкоди за ст.46(прім) КК України, аж до відшкодування заподіяної злочином шкоди в натурі і відшкодування заподіяних злочином збитків. Але в такому випадку при поєднанні покладення обов'язку усунути заподіяну шкоду при відстрочці виконання вироку з задоволенням цивільного позову, закладається певне протиріччя. Це протиріччя полягає в тому, що задоволення цивільного позову в кримінальному процесі передбачає примусове стягнення коштів у розмірі заподіяних збитків в порядку виконавчого провадження, а здійснення обов'язку усунути заподіяну злочином шкоду на підставі ст.46(прім) КК України - виконання засудженим цього обов'язку за власною волею (без примусового виконання в порядку виконавчого провадження, але під загрозою відміни відстрочки виконання вироку). А за умови одночасного поєднання задоволення цивільного позову та покладення обов'язку усунути заподіяну шкоду на підставі ст.46(прім) КК України може бути ситуація, коли примусове виконання цивільного позову про відшкодування матеріальних збитків випередить здійснення засудженим обов'язку у визначений строк усунути заподіяну шкоду. То ж, в такому випадку, пенальне спрямування цього кримінально-правового обов'язку просто втратить сенс, оскільки, за суттю цей обов'язок покладається на засудженого, щоб він проявив власну волю здійснити відшкодування, що власне і сприяло б його виправленню та перевихованню.

У цьому зв'язку вважаємо доцільним рекомендувати Пленуму Верховного Суду України доповнити постанову № 6 від 29 червня 1990р. із змінами внесеними постановою № 3 від 4 червня 1993р. "Про практику призначення судами України мір кримінального покарання" та постанову № 3 від 31 березня 1989р. із змінами внесеними постановою № 13 від 25 грудня 1992р. "Про практику застосування судами України законодавства про відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної злочином, і стягнення безпідставно нажитого майна" положенням (пунктом) такого змісту: "п... Приймаючи рішення про відстрочку виконання вироку, суд зобов'язаний розглянути питання про покладення на засудженого зобов'язання в певний строк усунути заподіяну шкоду, якщо остання на час постановлення вироку залишалась невідшкодованою. Повне чи часткове задоволення заявленого у цій справі цивільного позову про відшкодування завданої злочином матеріальної шкоди не є перешкодою для покладення на засудженого обов'язку усунути завдану шкоду повністю або у визначеній судом частині у випадку присудження відшкодувати її в натурі."

Висловлені вище міркування підводять до висновку про необхідність внесення змін і в ст.46(прім) КК України, якою передбачається покладення на засудженого обов'язку усунення заподіяної злочином шкоди. Видається, що основними напрямками покращення ефективності використання розглядуваного обов'язку в кримінальному законодавстві можуть бути наступні положення: а) об'єктом відшкодування може бути як майнова шкода, так і шкода завдана життю та здоров'ю потерпілого в частині майнових наслідків, при цьому, способи здійснення відшкодування вказуються в самій статті або застосовуються ті, що передбачені цивільним законодавством; б) вказівка, що при визначенні розміру відшкодування суд обов'язково враховує реальну можливість засудженого здійснити відшкодування; в) вказівка на те, що суд покладаючи на засудженого обов'язок здійснити відшкодування заподіяної злочином шкоди встановлює розмір, спосіб та строк його виконання; г) вказівка, що суд може також визначити, що здійснення відшкодування заподіяної злочином шкоди в строк, обумовлений судом, може бути підставою для звільнення засудженого від покарання призначеного судом до закінчення іспитового строку. У випадку коли засуджений з поважних причин не здійснив відшкодування заподіяної злочином шкоди повністю чи частково у визначений строк, суд може призначити до закінчення іспитового строку додатковий строк для здійснення відшкодування.

А.Г.Прохоренко

ДО ПИТАННЯ ПРО СКЛАДНУ (ПОДВІЙНУ) ФОРМУ ВИНИ

До цього часу залишається невиясненим в теорії кримінального права питання про складну (подвійну) форму вини. Навіть у визначенні цього поняття є різні думки. Так, Рашковська М.С. стверджує, що при змішаній (подвійній) формі вини можливе різне сполучення форм вини відносно суспільно-небезпечного діяння і його наслідків.

Філановський І.Г. так визначає складну форму вини: "Це сполучення в одному складі двох різних форм вини, в котрих одна характеризує психічне ставлення до прямого (безпосереднього), а друга - до іншого (похідного) результату злочину"/2).

Ворошилін Е.Г. пов'язує існування складної (подвійної) форми вини з наявністю складів злочинів зі складною об'єктивною стороною. Тоді і суб'єктивна сторона в них ускладнена і в ній поєднуються різні форми вини, утворюючи неоднорідне психічне відношення винного до вчинюваного ним діяння. Це буває: а) коли поряд із складними наслідками настають і похідні, більш тяжкі наслідки, які не охоплювалися умислом винного. Яковлев О.М. зауважує, що в деяких складах злочинів вина відносно суспільно-небезпечного діяння проявляється в формі умислу, а відносно

до наслідків, які настали - у формі необережності. Тоді є підстави, на думку автора, говорити про складну або змішану форму вини (3).

Як бачимо, низка різних позицій, визначень не сприймається однозначно, бо не відображає в повній мірі специфічність складних злочинів, які обтяжені суспільно-небезпечними наслідками, що не охоплювалися умислом винної особи.

Верховний Суд України в своїх постановах торкається питання про складну форму вини вкрай рідко, тільки по окремих категоріях справ (умисне вбивство, автотранспортні злочини), що не сприяє розумінню цього поняття, не виключає відмінностей в позиціях вчених, їх спроб обґрунтування складної форми вини.

На жаль, не знайшла свого місця ця проблема і в запропонованих для обговорення проєктах кримінального кодексу України. Про те, проблема складної форми вини має не тільки теоретичний інтерес, вона важлива в плані подальшого удосконалення кримінального законодавства в питаннях вчення про вини, для вирішення практичних завдань правозастосовчої практики. Від того, яким визнається злочин - умисним чи необережним, залежать і правові наслідки, які настають після притягнення винної особи до кримінальної відповідальності (це питання і умовного та умовно-дострокового звільнення від покарання, і визнання винної особи особливо-небезпечним рецидивістом, і призначення покарання та інше) існуюче ж до цього часу теоретичне обґрунтування складної вини не сприяє єдиному розумінню цього поняття, породжує дискусії, неправильне тлумачення суб'єктивної сторони складних злочинів, що спричинили тяжкі наслідки.

Отже, видається, що законодавче вирішення актуального питання про складну форму вини зараз, під час нової кодифікації кримінального законодавства, є необхідним. Поняття про складну форму вини необхідно визначити і закріпити в нормі кримінального закону.

Б.О.Кирись

ПОГАШЕННЯ СУДИМОСТІ ПРИ ВІДБУТТІ ПОКАРАННЯ, ПРИЗНАЧЕНОГО ЗА СУКУПНІСТЮ ЗЛОЧИНІВ І ВИРОКІВ

Відповідно до чинного законодавства судимість припиняється внаслідок її погашення, зняття і дострокового зняття. Названі способи припинення судимості юридично рівнозначні. Вони відрізняються між собою лише за порядком і умовами визнання особи несудимою.

Погашення судимості - це такий спосіб її припинення, коли особа визнається несудимою безпосередньо в силу самого кримінального закону без прийняття з цього приводу будь-якого спеціального рішення. За наявності необхідних для її погашення умов, судимість автоматично анулюється, і ніякого документа для засвідчення цього факту не потрібно.

Встановлені ст.55 КК України правила погашення судимості розраховані на випадки засудження особи за вчинення одного злочину. При відбутті ж покарання, призначеного за сукупністю злочинів і вироків, її погашення характеризується певними особливостями.

При засудженні особи за вчинення кількох злочинів виникає одна судимість. Строк її погашення обчислюється виходячи з відбутого виду і розміру остаточного основного покарання, призначеного за правилами ст.42 КК України. До спливу цього строку особа вважається судимою за кожний злочин, що входить у сукупність. У осіб, остаточно засуджених на підставі ст.42 КК України умовно, умовно з обов'язковим залученням засудженого до праці чи з відстрочкою виконання вироку, судимість за вчинені ними злочини погашається згідно з п.п.3 - 3² ч.1 ст.55 КК України. Якщо ж за сукупністю вчинених злочинів призначене покарання у вигляді позбавлення волі на строк більше десяти років, то особа визнається такою, що має судимість за всі злочини до зняття її відповідно до вимог п.8 ч.1 ст.55 КК України.

Це загальне правило потребує, однак, двох уточнень. Перше з них стосується порядку обчислення строку погашення судимості при призначенні за сукупністю злочинів остаточно кількох основних покарань. Така ситуація складається тоді, коли за окремі злочини, що входять у сукупність були призначені різновидні покарання, які не підлягають заміні, і суд не знайшов підстав для застосування принципу поглинення менш суворого покарання більш суворим. За таких умов призначені покарання виконуються самостійно. У цьому випадку строк погашення судимості належить обчислювати виходячи з усіх відбутих покарань, призначених за сукупністю. Його тривалість складатиметься з суми строків погашення судимості за кожне відбуте покарання. Перебіг обчисленого таким чином строку погашення судимості починається після фактичного відбуття усіх призначених покарань (основних і додаткових).

Наступне уточнення стосується порядку погашення судимості при призначенні на підставі ч.3 ст.42 КК України остаточно кількох основних покарань, одне з яких належить відбувати реально, а щодо іншого застосоване умовне засудження. Відповідно до роз'яснення, що міститься в п.11 постанови Пленуму Верховного суду України від 29 червня 1990р. № 6 "Про практику призначення судами України мір кримінального покарання", така ситуація складається тоді, коли особа за першим вироком була засуджена до позбавлення волі або виправних робіт умовно, а за новим вироком за злочин, вчинений до винесення вироку по першій справі, до покарання, яке належить відбувати реально. За таких умов, вказує далі Пленум Верховного Суду України, застосування принципів повного чи часткового складання або поглинення призначених покарань виключається, в зв'язку з чим вони виконуються самостійно. У цьому випадку строк погашення судимості повинен обчислюватися виходячи з фактично відбутого

виду і розміру основного покарання, призначеного за злочин, вчинений до винесення вироку у першій справі. Його перебіг починається після спливу іспитового строку, встановленого вироком при умовному засудженні в першій справі, і відбуття покарання (основного і додаткового), призначеного за злочин, розкритий останнім. До спливу цього строку особа вважається судимою за всі злочини, що входять у сукупність.

Хоча при сукупності, передбаченій ч.3 ст.42 КК України, і визнається кілька обвинувальних вироків, особа все ж визнається такою, що має одну судимість, а не декілька. Вона вважається судимою лише за останнім вироком, яким призначено остаточне покарання за всі вчинені нею злочини. Тому судимість за вироком, яким покарання призначено за правилами ч.3 ст.42 КК України, повинна розглядатися і враховуватися при вирішенні усіх кримінально-правових питань як одна за всі злочини, що входять у сукупність (п.3 постанови Пленуму Верховного Суду України від 28 березня 1986р. № 3 "Про практику застосування судами України законодавства у справах про порушення правил адміністративного нагляду").

З приводу обчислення строку погашення судимості при відбутті покарання, призначеного за сукупністю вироків, в літературі висловлені різні міркування. На думку одних авторів у цьому випадку до строку покарання, "враховуваного при обчисленні строку погашення судимості, входить лише покарання, призначене за останнім вироком" (Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. К., 1994, с.189). Інша позиція зводиться до того, що при відбутті засудженням покарання, призначеного за кількома вироками, фактично відбуте покарання, з якого необхідно виходити при обчисленні строку погашення судимості, складається з суми строків фактично відбутих покарань за вироками, що ввійшли у сукупність при призначенні остаточної міри покарання (Коментарій к Уголовному кодексу РСФСР/ Под ред. Ю.Д.Северина. М.: Юрид. лит., 1985, с.136). В.В.Голіна також вважає, що при відбутті покарання, призначеного за правилами ст.43 КК України, строк погашення судимості належить обчислювати виходячи з суми фактично відбутого покарання за двома чи більше вироками. Однак, вказує він, при цьому сума фактично відбутих покарань не повинна перевищувати десятирічного строку, якщо максимальні санкції статей, за якими засуджений винний, не допускають обрання покарання за сукупністю вироків строком більше десяти років позбавлення волі. Інакше кажучи, при складанні сума фактично відбутих покарань може виявитися більше десяти років, але до уваги приймається тільки строк, що не перевищує десяти років. Коли ж за законом можливе призначення покарання у вигляді позбавлення волі на строк більше десяти років, то сума фактично відбутих покарань за двома чи більше вироками може перевищувати (якщо вона в дійсності перевищує) десять років, але судимість у таких осіб вже не погашається, а знімається (Голіна В.В. Погашение и снятие судимости по советскому уголовному праву. Харьков: Вища школа, 1979, с.88).

Приведені рекомендації не можуть бути визнані бездоганними. За змістом закону строк погашення судимості обчислюється виходячи з відбутого виду і розміру основного покарання. Це правило застосовується як тоді, коли особа засуджена за вчинення одного делікту, так і у випадку відбуття покарання, призначеного за сукупністю злочинів або вироків. Тому питання про порядок обчислення строку погашення судимості в розглядуваній ситуації повинно вирішуватися залежно від того, відбувала чи не відбувала особа, якій призначено покарання на підставі ст.43 КК України, покарання за попереднім вироком. Якщо засуджений не відбував покарання, призначеного попереднім вироком (новий злочин був вчинений до моменту звернення цього вироку до виконання або особою, засудженою умовно, умовно з обов'язковим залученням до праці чи з відстрочкою виконання вироку), то строк погашення судимості повинен обчислюватися виходячи з фактично відбутого основного покарання, остаточно призначеного за сукупністю вироків. У випадку, коли особа відбула частину покарання, призначеного за попереднім вироком, то строк погашення судимості належить обчислювати виходячи з суми фактично відбутих основних покарань за двома чи більше вироками (при відбутті однакових за видом покарань) або з суми строків погашення судимості відбутих основних покарань за двома чи більше вироками (при відбутті різновидових покарань). Перебіг обчисленого таким чином строку погашення судимості починається після відбуття покарання (основного і додаткового), призначеного за останнім вироком.

Я.О.Береський

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ВРАХУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЯКОСТЕЙ ОБВИНУВАЧЕНОГО ПРИ ВИЗНАЧЕННІ ТАКТИКИ ЙОГО ДОПИТУ

Питання про використання в процесі допиту обвинуваченого (підозрюваного) даних, які характеризують останнього у площині притаманних йому психологічних якостей і властивостей, неодноразово було предметом дослідження на сторінках юридичної і, в першу чергу, криміналістичної літератури. В цілому всі автори, які звертались до даної проблематики (В.Г.Гончаренко, А.В.Дулов, В.О.Коновалова, В.Г.Лукашевич, М.І.Порубов та ін.) сходились на тому, що знання психічних властивостей особи дає можливість передбачити, як вона буде себе вести у такій конфліктній ситуації, якою є допит, як вона буде реагувати на запитання і які тактичні прийоми та методи до неї слід застосовувати. Саме в цьому полягає і прогностична діяльність слідчого, яка в ряді випадків може стати запорукою успішного розслідування справи. Базою для прогнозування поведінки обвинуваченого в процесі допиту виступає сукупність даних про нього, отримана шляхом всестороннього вивчення його особи та діагностування її психологічних параметрів.

Очевидно, що в залежності від індивідуальних психологічних рис обвинуваченого, він адекватно буде вести себе у ситуації, що склалась на певному етапі допиту і визначається, перш за все, масивом доказової інформації, яким оперує слідчий. Якщо ж слідчий заздалегідь зуміє передбачити цю поведінку, то він отримує можливість не лише визначити стратегію своєї власної діяльності, але й, застосовуючи метод рефлексії та багатий арсенал тактичних прийомів, розроблених криміналістичною наукою, вміло керувати поведінкою допитуваного, підводити його до усвідомлення необхідності давати правдиві показання.

Коротко розглянемо деякі тактичні особливості допиту обвинуваченого в залежності від того, до якого психологічного типу особи його можна віднести. Тип особи - це досить складне структурне утворення, яке виступає як синтез деяких психологічних властивостей особи, в першу чергу, окремих рис характеру та темпераменту.

Істеричний тип - характеризується домінуючою потребою у всезагальному визнанні, прагне завжди бути в центрі уваги, хоче підкреслити винятково важливе значення своєї особи у з'ясуванні обставин справи. Якщо обвинувачений, який належить до істеричного типу, визнавав себе винним, а потім прийде до висновку, що слідчий володіє достатньою сукупністю доказової інформації і може встановити істину по справі не лише з допомогою його показань, то вразливе самолюбство такої особи може привести до перегляду зайнятої позиції і відмови від визнання своєї вини. В применшенні значення і цінності своїх показань такі люди бачать перш за все посягання на свою винятковість, на своє "Я" і сприймають це дуже болісно. Тому в процесі їхнього допиту маневрувати зібраними доказами потрібно надзвичайно вміло і обережно. Доцільно дати допитуваному можливість максимально повно охарактеризувати всі обставини розслідуваної події, а до пред'явлення доказів вдаватися лише в тих випадках, коли його показання явно суперечать іншим матеріалам, зібраним по справі. Крім того зміні позиції в значній мірі сприяє і капризна нестійкість емоційної сфери істериків. Під впливом емоцій вони дуже легко змінюють напрямок своїх думок і лінію поведінки, тому слідчий повинен будувати допит таким чином, щоб уникнути емоційних спалахів істеричних осіб наслідки яких часто непередбачувані. Враховуючи це, слідчому бажано вести себе спокійно, врівноважено, підкреслювати важливість отримання показань обвинуваченого для встановлення істини по справі.

Якщо слідчому доводиться мати справу з параноїчним типом особи, який характеризується емоційною стійкістю, надмірним зосередженням на своїх емоціях, почуттях і переживаннях, то він повинен враховувати, що такі люди, як правило, неухильно дотримуються обраної лінії поведінки. Коли така особа визнає свою вину у вчиненому злочині, то наявність переконливих доказів лише зміцнить таку позицію. У випадку відмови давати показання, або ж заперечення своєї вини, похитнути, а потім і змінити цю позицію може лише пред'явлення неспростовних доказів. Якщо

ж таких доказів на даному етапі розслідування зібрано недостатньо, краще відкласти їх пред'явлення до наступних допитів. Слідчий також повинен враховувати, що параноїчний тип відзначається злопам'ятністю і мстивою натурою, тому потрібно намагатись не "образити" чимось таких допитуваних, проявити максимум стриманості і такту, бути доброзичливим і уважним.

Депресивний тип обвинуваченого відзначається постійно поганим настроєм, станом загальної пригніченості, що часто переходить у апатію. Такі люди легко впадають у відчай, вони дуже нерішучі. Ці риси в певній мірі проявляються в процесі допиту. Обстановка, в якій він проводиться, підкреслено офіційна поведінка слідчого виступають своєрідним каталізатором розвитку депресивних процесів, тому від таких допитуваних слід очікувати покірності. Якщо вони й дають неправдиві показання, то роблять це дуже невпевнено, нерішуче. Вибір слідчим правильної тактики допиту, застосування прийомів психологічного впливу, які базуються на методи переконання, пред'явлення вагомих доказів, спонукає, як правило, таких обвинувачених до зміни займаної позиції і вони починають давати правдиві показання.

Астенічний тип особи характеризується збудливістю, подразливістю, з одного боку, і втомлюваністю, слабкістю, з другого. Все це породжує у астеніка почуття власної неповноцінності, невпевненості у собі. Тому наявність у розпорядженні слідчого доказової інформації, яка підтверджує показання астеніка, може роздратувати його (спробуй спокійно сприймати те, що твої показання потребують підтвердження, перепроверки, що вказує на їх неповноцінність). В таких випадках астенік може взагалі відмовитись давати показання або ж зайняти позицію, яка суперечить версії слідчого. Однак спалах роздратування, як правило, нетривалий, після його закінчення настає різкий спад психічної активності, обумовлений властивістю астеніків до втомлюваності, виснаження. Вони стають інертними і цілком ймовірним є перегляд ними та зміна раніше займаної позиції. З врахуванням цього допит доцільно організувати таким чином, щоб не розкривати, наскільки це можливо, обізнаність слідчого в конкретних обставинах справи на початковому його етапі, а найбільш переконливі докази прибрати до того моменту, коли в астеніків починається спад психічної активності.

При допиті обвинуваченого, який належить до психастенічного типу особи слід враховувати, що такі люди дуже розважливі, вони скурпульозно обдумують будь-яку свою дію та рішення, постійно контролюють кожний свій крок шляхом прискіпливого самоаналізу. В той же час вони постійно знаходяться в колі якихось обов'язків, у них добре розвинуте почуття вини, іноді спостерігається вагання, нерішучість. Тому, як правило, такі допитувані намагаються до останнього відстоювати зайняту позицію. Її може похитнути лише вміле застосування слідчим переконання, прийомів емоційного впливу у поєднанні з пред'явленням неспростовних доказів, які руйнують логічну побудову допитуваного. Тверезо оцінивши та зваживши нову ситуацію і

впевнившись, що вона складається не на їх користь, психастеніки можуть змінити лінію своєї поведінки.

Таким чином, вже навіть з цього коротенького огляду ми бачимо важливість врахування слідчим психологічних якостей обвинуваченого при визначенні тактики його допиту. На жаль, у слідчій практиці подібні рекомендації не знаходять широкого застосування, що обумовлено рядом причин. До них слід віднести слабку підготовку слідчих у галузі загальної та судової психології, обмежені можливості щодо використання в процесі розслідування спеціальних психологічних знань, відсутність надійних і доступних методик діагностики слідчим психологічних властивостей допитуваного. Розв'язання даних проблем дало б можливість у значній мірі підвищити якість попереднього розслідування, сприяло б забезпеченню його оптимальності та ефективності.

С.С.Сливка

ПРАВОВІ І МОРАЛЬНІ УМОВИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ У ПОПЕРЕДЖЕННІ ЗЛОЧИННОСТІ

Для організації і здійснення ефективного попередження злочинів необхідно в більшій степені, ніж при інших видах діяльності правоохоронних органів, враховувати об'єктивні закономірності розвитку суспільного життя і зміни у всіх його сферах (економічній, соціальній, ідеологічній та інш.), спиратися на пізнані закономірності і фактори формування суспільної індивідуальної свідомості, використовувати науково обгрунтовані форми і методи впливу на переконання і поведінку людей.

Відір мети і вироблення науково обгрунтованих рішень залежить в даному випадку не тільки від ступеня підготовленості і досвіду працівників, які застосовують закон, але і від якості та повноти необхідної інформації, інформаційної культури, від достовірності кримінологічних та інших прогнозів, які знаходяться в їх розпорядженні.

Реформа правової системи в Україні зобов'язує правоохоронні органи стати опорою в реалізації завдань, пов'язаних з попередженням злочинності в Україні, послідовно і ефективно використовувати спеціальні кримінологічні заходи у зміцненні державної дисципліни, викоріненні причин та умов, які сприяють скоєнню правопорушень, захисту прав громадян, утвердженні соціальної справедливості. В ході реформи повинен бути сучасний механізм правоохоронної, в тому числі попереджувальної діяльності юридичних органів; необхідно впровадити в нього більш досконалі організаційні засади, які спираються на науково-технічні засоби, виключити формально-бюрократичний стиль роботи, покласти на наукову основу інформаційну культуру.

Обгрунтовані висновки про те, наскільки ефективна діяльність органу внутрішніх справ у боротьбі зі злочинністю можна зробити лише на основі більш широкого аналізу, який спирається на сукупність кількісних і якісних

даних, достовірності інформації. У найбільшій мірі кількісним оцінкам піддається встановлення ступеню виконання завдання по забезпеченню високої якості розкриття і розслідування кримінальних справ. Матеріали правоохоронної практики свідчать про багаторазовість різних помилок у правозастосовчому процесі, про їх важність і непоправність. Вони є основою для висновків про дотримання законності у здійсненні правоохоронної діяльності.

Однак достовірні висновки, як відомо, неможливі без додаткової інформації, додаткових досліджень і якісного аналізу. Необхідно враховувати також немаловажні, а інколи вирішальні дані про характер допущених помилок, порушень з точки зору їх важкості і шкідливих наслідків правового і морального характеру для держави і особи.

У попереджувальній діяльності правоохоронних органів основними критеріями оцінки їх роботи є їхній конкретний внесок у покращення громадського порядку і скорочення правопорушень на території, рівень професійної індивідуальної профілактичної роботи, професійно грамотні дії по попередженню і розкриттю злочинів, громадська думка про їх роботу, володіння інформацією про криміногенну обстановку.

Розглянемо взаємодію між собою правоохоронних органів з іншими державними органами в процесі попередження правопорушень у відношенні державного майна.

Форми взаємодії, їх види дуже різноманітні. Серед них слід виділити: взаємну інформацію про стан збереження державного майна; спільний аналіз обстановки в цій сфері діяльності; погоджене чи сумісне планування окремих найбільш важливих напрямків попереджувальної діяльності служб і підрозділів правоохоронних органів, а також взаємодія з іншими державними органами та громадськими організаціями; здійснення попереджувальних заходів спільними зусиллями; спільна підготовка і проведення нарад та інших організаційних заходів; спільне внесення пропозицій в державні органи, керівникам галузей та відомств, а також адміністрації підприємств та організацій; надання допомоги один одному відповідними силами та засобами і інш.

Взаємне інформування між апаратами правоохоронних органів і різними службами зачіпляє такі сторони забезпечення ефективності попереджувальної діяльності: вивчення особистості злочинця; виявлення причин та умов, які сприяють скоєнню злочинів; конкретні кримінологічно-попереджувальні заходи по скоєних злочинах.

Для підвищення ефективності кримінологічного попередження важливою умовою підвищення ефективності цього виду діяльності є вмiле здійснення індивідуальної кримінологічно-профілактичної діяльності, в основі якої лежить перш за все виховна функція, пов'язана з втіленням у конкретні відносини вимог норм права і моралі. Від професійних умінь працівника правоохоронних органів, його рівня інформаційної культури, знайти підхід до кожного профілактованого, виявити мотиви його поведінки, визначити

сильні і слабкі сторони його особистості, особливості поведінки залежить вибір адекватних заходів впливу, а слідом, ефект профілактичної роботи.

Як бачимо, в ефективності попередження злочинності важливу роль відіграє інформаційна культура юриста, яка формується в межах правових і моральних норм. Це вагома підстава для формування українського юриста-професіонала, в тому числі і працівника міліції, котрий виконує значні державні функції.

Одне із головних завдань юриста - уміння отримати інформацію та володіти нею. При цьому важливим є кількісний склад інформації. Якщо її замало, то настає інформаційний голод, якщо забагато - інформаційне перевантаження.

Суттєву роль відіграє також інформаційний підхід. Зокрема, малозначуща, на перший погляд, інформація може знадобитися або стати вирішальною при розкритті тяжкого злочину. В процесі правоохоронної діяльності, зокрема, у профілактичній роботі, накопичується значна кількість різноманітної інформації. Тому правильно оцінити, а також раціонально дозувати її покликана інформаційна культура.

Вважатимемо, що інформаційна культура юриста - це ступінь володіння належним обсягом інформації з метою забезпечення прав і свобод громадян, уміння отримувати й ефективно реалізувати її у правоохоронній діяльності згідно з Законом України про інформацію.

Зауважимо, що отримуючи інформацію з обмеженим доступом, юристи (особливо працівники міліції) повинні дотримуватися основних принципів інформаційних відносин та обов'язків їх учасників.

Отже, у сфері попередження злочинності інформаційна культура юриста має певні правові і моральні умови. До них, зокрема, належать як загальновідомі, так і спеціальні умови. Перші з них характеризуються об'єктивними закономірностями розвитку народного господарства, діяльність громадських формувань по попередженню злочинності, прогнозуванням подальшого правопорядку тощо. Другі умови накладаються безпосередньо на тих осіб, які призначені здійснювати охорону громадського порядку. Тому інформація про особистість правопорушника, криміногенну обстановку на території, "географію" злочинів, способи скоєння злочинів та інш. повинна характеризуватись надзвичайними принципами культури. Ці питання регламентуються як моральними, так і правовими нормами. Ці норми ґрунтуються на закономірностях суспільного розвитку, вони встановлюють методи примусу, тому викликають великий резонанс серед населення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України "Про інформацію" (Голос України 1992р., 13 листопада).
2. Соколов Н.Я. Профессиональное сознание юристов М., 1988г.
3. Лихолоб В.Г. Правовые и нравственные вопросы предупреждения преступности органами внутренних дел. Учеб. пособие К., 1992г.

ПРОБЛЕМА ВІДШКОДУВАННЯ ЗАВДАНОЇ ЗЛОЧИНОМ ШКОДИ ЗА ІНІЦІАТИВОЮ СУДУ В КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

Становлення України як правової держави вимагає реального забезпечення захисту прав громадян, особливо, у випадку найбільш небезпечного посягання на ці права - злочину. Тому, реальний захист державою порушених злочином прав громадян є одним з основних завдань правової держави, яка проводить свою правоохоронну діяльність через здійснення кримінального судочинства. Такий захист прав реалізується, насамперед, за ініціативою суду.

Навколо проблеми ініціативи суду в відшкодуванні завданої злочином шкоди потерпілому існує чимало суперечок серед вчених-процесуалістів. Одні характеризують таке присудження за ініціативою суду як одну з особливостей позовного провадження в кримінальній справі, тобто, право на заявлення цивільного позову реалізується судом з власної ініціативи. На думку ж інших вчених присудження судом до відшкодування завданих злочином збитків є самостійним інститутом захисту в кримінальному судочинстві.

Правильний підхід до цієї проблеми зумовлює необхідність з'ясувати правову природу відшкодування спричиненої злочином шкоди за ініціативою суду в кримінальному судочинстві.

Для позовного способу захисту характерною є наявність цивільного позову, який породжує виникнення процесуальних відносин, учасниками яких є, насамперед, потерпілий (цивільний позивач) і підсудній (цивільний відповідач). У випадку ж присудження до відшкодування спричиненої злочином шкоди судом з власної ініціативи позовна заява відсутня, що, в свою чергу, зумовлює відсутність окремих процесуальних сторін. Суд, дослідивши всі докази, що підтверджують факт заподіяння злочином шкоди потерпілому, самостійно вирішує питання про відшкодування шкоди останньому. Причому, рішення суду за характером - процесуальне, і не складає нового матеріально-правового відношення. Це відношення вже існує до початку процесу - з моменту вчинення злочину і спричинення шкоди, а рішення суду з власної ініціативи про присудження до відшкодування спричиненої злочином шкоди лише передбачає процесуальний результат розгляду питання про існування такого відношення і вказує на необхідність його врегулювання.

Кримінально-процесуальний закон в певних випадках покладає на суд обов'язок з власної ініціативи вирішити питання про відшкодування шкоди, спричиненої внаслідок вчинення злочину. Зокрема, ч.2 і 3 статті 29 КПК України вказує, що у випадку незаявлення потерпілим (його представником чи прокурором) цивільного позову суд зобов'язаний при

ухваленні вироку з власної ініціативи вирішити питання про відшкодування матеріальних збитків, завданих злочином, щоб майнові права і інтереси потерпілого не залишилися незахищеними. Як бачимо, закон допускає відшкодування з ініціативи суду виключно реальних матеріальних збитків. Зміст вказаної норми процесуального закону полягає в існуванні права і обов'язку суду, щоб при вирішенні ним питання про кримінальну відповідальність одночасно була реалізована і відповідальність цивільно-правова.

Законодавець закріпив можливість покладення на суд обов'язку з власної ініціативи присудити до відшкодування спричинених злочином збитків з розрахунку на випадки, коли потерпіла від злочину особа в силу певних поважних причин не змогла заявити позов на захист своїх порушених злочином прав, або ж коли питання про відшкодування шкоди, спричиненої злочином, виникло після початку судового слідства. Поважними причинами, внаслідок яких потерпілий не заявив цивільний позов, можуть бути, насамперед, безпомічний стан, залежність від підсудного тощо. Можливо, слід вважати поважною причиною незнання потерпілим свого права заявити цивільний позов (обмежена участь прокурора в кримінальному судочинстві), або ж неможливість реалізації захисту порушених злочином прав через представника (наприклад, тяжке матеріальне становище потерпілого).

Незначне законодавче закріплення положень аналізованого інституту зумовлене недостатністю вивчення наукової проблеми відшкодування шкоди за ініціативою суду в кримінальному судочинстві. Насамперед, законодавством не передбачено процесуального механізму вирішення цього питання на практиці. Як наслідок, в практичній діяльності судів цей інститут не знаходить широкого застосування, перш за все, з-за відсутності належного законодавчого регулювання та необхідних роз'яснень Пленуму Верховного Суду України з приводу механізму реалізації вказаного інституту. В переважній більшості кримінальних справ, по яких в силу певних причин цивільний позов не був заявлений, питання про розмір майнової шкоди та й взагалі про її відшкодування в кримінальному процесі не вирішувалось зовсім, хоч, згідно ч.3 статті 29 КПК України, - це обов'язок суду. Тому, необхідним є вироблення і законодавче закріплення дієвого механізму реалізації судом вказаного процесуального обов'язку.

Отже, відшкодування завданої злочинним діянням шкоди за ініціативою суду за своєю правовою природою є самостійним інститутом кримінального судочинства, який, будучи рівноправним з інститутом цивільного позову в кримінальному судочинстві, покликаний забезпечити всебічний захист прав громадян, яким злочином спричинені матеріальні збитки.

ЧЕРГОВА КОДИФІКАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ: ОРГАНІЗАЦІЙНО- МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ

Так сталося, що нинішнє покоління вчених-юристів є свідками, а окремі вчені-криміналісти учасниками, чергової кодифікації кримінального законодавства України.

Кодифікація будь-якої галузі законодавства є історичною віхою в розвитку законодавства. Вона завершує процес приведення правових норм до назрілих проблем і інтересів суспільного розвитку, надає їм, в міру можливого, якості дійового інструменту регулювання суспільних відносин на певну відчутну історичну перспективу. Отже, кодифікація законодавства, якщо входить з її наукових засад, є надзвичайно складною, важкою і відповідальною справою державної ваги. Це покладає як на компетентні державні органи так і на всіх учасників кодифікаційного процесу величезну відповідальність.

Науковий підхід завжди був запорукою успіху кожного виду людської діяльності. Започаткована І.Бентамом, наука кодифікації законодавства має нині в своїй скарбниці великий арсенал наукових принципів, засобів удосконалення законодавства. Не дивлячись на те, що один із класиків марксизму-ленінізму назвав І.Бентама "уособленням буржуазної глупоти", радянська держава з перших років свого існування стала прихильницею кодифікованого законодавства. Така ситуація була зумовлена, в першу чергу, не лише тим, що вона успадкувала значний досвід кодифікації, а явним і безспірними практичними перевагами кодифікованого законодавства перед партикулярним. Ця історична традиція сприйнята незалежною Українською державою, що зобов'язує компетентні державні органи підпорядковуватися в своїй діяльності науковим засадам кодифікації. З огляду на це, належить вирішити блок загальних проблем першочегового порядку, що стосується стратегії і тактики чергової кодифікації законодавства України. Загальновідомо, що без попереднього вирішення загальних проблем, важко вирішувати конкретні проблеми. Коротко розглянемо окремі з них.

Однією з найважливіших наукових засад кодифікації є упорядкованість, цілеспрямованість, керованість кодифікаційного процесу. Історичний досвід кодифікації свідчить, що наведені властивості досягаються при допомозі двох чинників: а) утворення спеціальних органів управління кодифікацією; б) планування кодифікаційних робіт. Щодо першого чинника, то, на наш погляд, необхідно затвердити Державну Комісію з питань проведення чергової кодифікації законодавства України. До складу Комісії доцільно включити представників законодавця, провідних вчених-юристів з усіх галузей правових знань, представників правоохоронних органів. Крім

цього, мають бути затверджені робочі кодифікаційні Комісії для кожної галузі законодавства до складу яких включити не лише названих вище осіб, а й представників інших наук. Зокрема, економістів, психологів, філологів, представників технічних наук.

Неодмінною умовою тут є те, що всі без виключення члени Комісії, на термін їх діяльності, мають зараховуватися на посаду за контрактом, з визначенням посадової оплати праці, з збереженням попереднього місця праці. Досвід кодифікації свідчить, що робота членів таких Комісій на громадських засадах мало ефективна.

Державна Комісія кодифікації законодавства України має керуватися в своїй роботі Конституцією України, діючим законодавством і Державною Програмою кодифікації законодавства України, затвердженою Верховною Радою України. В цій програмі, як видається, доцільно передбачити такі складові: 1) науково-обґрунтований перелік кодифікаційних актів, які необхідно підготувати; 2) склад робочих Кодифікаційних Комісій по кожному кодифікаційному актові; 3) послідовність в часі підготовки, наукової експертизи, обговорення і подання на розгляд Постійних Комісій Верховної Ради України кодифікаційних актів; 4) фінансово-матеріальне забезпечення кодифікації.

Робочі Кодифікаційні Комісії підпорядковуються в своїй діяльності Державній Комісії Кодифікації законодавства України, керуються Конституцією України, діючим законодавством, Державною Програмою кодифікації законодавства.

Виходячи з цього, кожна робоча Кодифікаційна Комісія складає план проведення кодифікаційних робіт з чітким переліком цих робіт, конкретних строків їх здійснення та визначення персонально осіб, на яких покладається та чи інша робота.

Реалізація окреслених вище підходів не допустить "хуторянства" і "партизанщини" в кодифікації, дозволить консолідувати зусилля як вчених так і практиків, підвищить ефективність кодифікаційного процесу. Це зовсім не означає, що можливість розробки альтернативних кодифікаційних актів виключається. Однак, аж ніяк не може бути допустимим такий підхід, який спостерігається тепер - відсутній проект кримінального кодексу, який розробляється урядовою комісією, а альтернативний уже обговорюється. Не виключається і інший варіант вирішення проблеми організації чергової кодифікації законодавства - утворення лише державних Комісій по галузях законодавства. При цьому координація роботи Комісій здійснювалася б Комісією Верховної Ради України з питань законодавства.

Особливо важливим є питання про строки проведення чергової кодифікації. Загальновідомою науковою вимогою тут є наявність необхідних соціальних передумов. Кодифікація лише тоді дає бажаний ефект, коли наділена властивостями соціального замовлення. Нині України перебуває

на початковій стадії перехідного періоду, коли іде корінна ломка старих суспільних відносин та зароджуються і бурхливими темпами розвиваються якісно нові суспільні відносини, продуктивні сили, законодавство. Тобто, більшість соціальних реформ лише розпочато. Мало імовірний прогноз їх реалізації на найближчу, а тим більше на відносно віддалену перспективу. Немає ясності про те, яку державу ми маємо будувати, якими методами. Лише в загальних рисах відомо, що поставлена мета - йти до ринкової економіки. Знову ж не зрозуміло до якого конкретного типу, яка стратегія і тактика суспільних реформ. Неодмінною реформою проведення комплексної кодифікації законодавства є те, що розвиток продуктивних сил, суспільних відносин, а відтак і розвиток поточного законодавства повинен бути стабільним, рівномірним, керованим і прогнозованим. В даний час такі характерні риси їм не властиві. Крім цього, загальновідомо, що правовою основою кодифікації законодавства є Конституція. Нова Конституція України лише в стадії проекту. Отже, спочатку кодифікація конституційного законодавства, а далі, в науково обгрунтованій послідовності, кодифікація галузевого законодавства. В цивілізованих державах, на відміну від тоталітарних, кодифікація кримінального законодавства завершує умовну п'яміду правових засобів регулювання суспільних відносин. Відсутність професійного парламенту, нехтування науковими основами кодифікації привели до того, що кодифікація законодавства України розпочата із кодифікацій кримінального законодавства. Проголошення Україною своєї прихильності до загальнолюдських принципів гуманізму, зобов'язує враховувати необхідність зваженої комплексної взаємодії всіх правових (державно-правових, адміністративно-правових, цивільно-правових і т.д.) економічних, соціально-політичних, моральних, культурно-просвітніх засобів. Тому не слід фетишизувати роль кримінального законодавства у регулюванні суспільних відносин. Воно є крайнім засобом в суспільному арсеналі регулювання і тому має кодифікуватися в останню чергу з врахуванням результатів кодифікації інших галузей законодавства. В протилежному випадку, як відомо, після завершення кодифікації галузей законодавства, знову прийдеться повертатися до кодифікації кримінального законодавства.

Викладені аргументи дозволяють також прийти до висновку про передчасність проведення широкомасштабних робіт по кодифікації, всіх інших галузей законодавства України. Доцільно оперативнo "латати" нині діючі кодекси шляхом внесення до них тих змін, які продиктовані інтересами суспільного розвитку. В той же час є раціональним проведення комплексних наукових досліджень проблем кожної галузі законодавства, розроблення наукових концепцій його кодифікації. Сама ж кодифікація можлива лише в найближчій перспективі, коли визріють необхідні соціальні передумови: економічні, політичні, соціально-психологічні, техніко-юридичні.

СПИСОК АВТОРІВ

Т. Андрусак	Л. Присташ
М. Антонович	А. Прохоренко
Я. Береський	П. Рабінович
Н. Болотіна	Л. Рябошапко
А. Бойко	М. Саласька
Л. Бориславський	Г. Світа
В. Бурак	С. Сливка
С. Василюк	П. Стецюк
О. Вівчаренко	Р. Таратура
А. Вощепинець	Б. Тищик
З. Гладун	Н. Титова
В. Гришук	Г. Ткач
І. Грущинський	І. Тустановська
М. Гузела	Г. Федорович
П. Гураль	В. Чушенко
М. Долинська	О. Яворська
В. Кирись	Н. Янюк
Н. Кобецька	
С. Коваленко	
А. Кольбенко	
В. Косович	
В. Коссак	
С. Кравченко	
В. Кульчицький	
Л. Логуш	
В. Луць	
В. Навроцький	
В. Нор	
В. Онишкевич	
Є. Орач	
О. Павлова	
А. Паславська	
П. Пилипенко	

Зміст

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ 3

В.І. Чушенко

ДО ПИТАННЯ ПРО ФОРМУ ПРАВЛІННЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ. 3

П.М. Рабінович

ОСНОВНІ ПРАВА ЛЮДИНИ: СТАДІЇ ТА ЮРИДИЧНІ
ЗАСОБИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ У ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ. 6

В.В. Луць

ДО ПИТАННЯ ПРО КОДИФІКАЦІЮ ДОГОВІРНОГО
ПРАВА УКРАЇНИ 9

С.М. Кравченко

СУДОВИЙ ЗАХИСТ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ ГРОМАДЯН:
ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА 11

СЕКЦІЯ ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИХ, КОНСТИТУЦІЙНИХ ТА ІСТОРИКО- ПРАВОВИХ НАУК 14

ДЕЯКІ МІРКУВАННЯ З ПРИВОДУ ДЕРЖАВОТВОРЧОГО
ПРОЦЕСУ. 14

М.М. Антонович

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ МІЖНАРОДНИХ НОРМ З ПРАВ ЛЮДИНИ
В ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ 16

С.П. Коваленко

ДО ПРОБЛЕМИ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ПРАВА ЛЮДИНИ
НА СВОБОДУ СОВІСТІ (СВОБОДУ ВІРОВИЗНАННЯ) 18

А.І. Воцешинець

ДО ПРОБЛЕМИ РОЗМЕЖУВАННЯ СФЕР ПУБЛІЧНОГО І
ПРИВАТНОГО ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
В ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИНАХ 21

В.М. Косович

ДЕЯКІ АКСІОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ
ЮРИДИЧНИХ НОРМ (загальнотеоретичний аспект). 24

Г.М. Світа, О.Є. Павлова

ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ: СУТЬ, ОСНОВНІ
ЧИННИКИ І РІВНІ 26

П.Ф. Гураль

ПОЛІТИКО—ПРАВОВА СУТНІСТЬ ДЕРЖАВНОГО
СУВЕРЕНІТЕТУ УКРАЇНИ 29

П.Б. Стецюк

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ СУЧАСНОГО
УКРАЇНСЬКОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ (до поставки проблеми) 31

✓ <i>Р.С.Таритура</i>	ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ В УКРАЇНІ	33
✓ <i>Г.Й.Ткач</i>	НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ АДМІНІСТРАТИВНОГО ТА АДМІНІСТРАТИВНО- ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА В УКРАЇНІ	35
<i>З.С.Гладун</i>	АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ПОЛОЖЕННЯ ПРО МІНІСТЕРСТВО ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ	38
✓ <i>Н.Я.Юк</i>	АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ДЕРЖАВНОГО СЛУЖБОВЦЯ	40
<i>В.А.Онишневич</i>	ДЕЯКІ МІРКУВАННЯ З ПРИВОДУ МИТНОЇ ПОЛІТИКИ	41
<i>А.В.Кольбенко</i>	МИТНІ ВІДНОСИНИ У ЗАПОРІЗЬКИХ КОЗАКІВ	43
<i>М.В.Саласька</i>	КОДИФІКАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВА В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХVІІІ ст.	45
<i>В.С.Кульчицький</i>	ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ ЗАКАРПАТТЯ У СКЛАДІ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ	47
<i>Л.Т.Присташ</i>	ОКУПАЦІЯ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ ПОЛЬЩЕЮ ПІСЛЯ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	49
✓ <i>Б.Й.Тяцки</i>	РОЛЬ М.ГРУШЕВСЬКОГО У СТВОРЕННІ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ 1918Р.	51
✓ <i>О.А.Вівчаренко</i>	РОЛЬ М.ГРУШЕВСЬКОГО У НОРМОТВОРЧІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ	53
<i>Е.М.Оряч</i>	ПРИРОДНИЧЕ ПРАВО В СЕРЕДНІ ВІКИ	55
<i>Г.М.Паславська</i>	ВЛАДА СУВЕРЕННА (з історії політичних концепцій)	58
<i>Т.Г.Андрусик</i>	РОЗВИТОК ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ В УКРАЇНСЬКОМУ ВІЛЬНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ	60
✓ <i>Л.І.Рябошанко</i>	ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ ПРАВОСВІДОМОСТІ МОЛОДІ В УКРАЇНІ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ	62
<i>І.М.Грущинський</i>	СЕКЦІЯ НАУК ЦИВІЛЬНОГО, ТРУДОВОГО АГРАРНОГО ТА ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА	65

В.М.Коссаи

ТОВАРИСТВО З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ
В АВСТРІЙСЬКОМУ ПРАВІ (ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ
З УКРАЇНСЬКИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ) 67

О.С.Яворська

ПРАВОВИЙ СТАТУС ПРИВАТНОГО ВЛАСНИКА 71

П.Д.Пилипенко

ЮРИДИЧНІ ФАКТИ В ТРУДОВОМУ ПРАВІ 75

Н.Б.Болотіна

ДО ПИТАННЯ ПРО СТРУКТУРУ СИСТЕМИ ПРАВА
СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УКРАЇНИ 77

В.Я.Бурак

РОЛЬ СОЦІАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА В РЕГУЛЮВАННІ
ТРУДОВИХ ВІДНОСИН 79

Н.І.Титова

АГРАРНЕ ЗАКОНОДАВСТВО США 82

Н.Кобецька

ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ЗЕМЕЛЬ 85

М.Долінська

ПОРЯДОК СТВОРЕННЯ СЕЛЯНСЬКИХ
(ФЕРМЕРСЬКИХ) ГОСПОДАРСТВ УКРАЇНИ 87

В.Федорович

ПРО ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВЧОГО
РЕГУЛЮВАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ КООПЕРАТИВІВ 89

Л.Логуш

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРІОРИТЕТНОСТІ
СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА В США 91

С.Ф.Василіон

ДО ПИТАННЯ ПРО ІСТОРІЮ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО
КООПЕРАТИВНОГО РУХУ (СПІЛЧАНСТВА) 93

І.В.Тустановська

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ УЧАСТІ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ
У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВА ГРОМАДЯН НА ЕКОЛОГІЧНО
БЕЗПЕЧНЕ НАВКОЛИШНЄ ПРИРОДНЕ СЕРЕДОВИЩЕ
В УКРАЇНІ ТА США (ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ) 97

СЕКЦІЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ НАУК..... 100

В.О.Навроцький

ПРОБЛЕМА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ 100

В.Т.Нор, А.М.Бойко

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ КРИМІНАЛЬНО-
ПРАВОВОГО ОБОВ'ЯЗКУ ВІДШКОДУВАННЯ ЗАПОДІЯНОЇ
ЗЛОЧИНОМ ШКОДИ В СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ 102

А.Г.Прохоренко

ДО ПИТАННЯ ПРО СКЛАДНУ (ПОДВІЙНУ) ФОРМУ ВИНИ 105

✓ Б.О.Кирись	
ПОГАШЕННЯ СУДИМОСТІ ПРИ ВІДБУТТІ ПОКАРАННЯ, ПРИЗНАЧЕНОГО ЗА СУКУПНІСТЮ ЗЛОЧИНІВ І ВИРОКІВ	106
✓ Я.О.Береський	
ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ВРАХУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЯКОСТЕЙ ОБВИНУВАЧЕНОГО ПРИ ВИЗНАЧЕННІ ТАКТИКИ ЙОГО ДОПИТУ	109
✓ С.С.Сливка	
ПРАВОВІ І МОРАЛЬНІ УМОВИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ У ПОПЕРЕДЖЕННІ ЗЛОЧИННОСТІ	112
✓ М.Гузела	
ПРОБЛЕМА ВІДШКОДУВАННЯ ЗАВДАНОЇ ЗЛОЧИНОМ ШКОДИ ЗА ІНІЦІАТИВОЮ СУДУ В КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ	115
✓ В.К.Грищук	
ЧЕРГОВА КОДИФІКАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ: ОРГАНІЗАЦІЙНО- МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ	117
Список авторів	120

**ВИДАНО БЛАГОДІЙНИМ КОШТОМ КАЛУСЬКОЇ
МІСЬКОЇ РАДИ НАРОДНИХ ДЕПУТАТІВ**

Здано до складання 28.01.95. Підписано до друку 25.01.96.

Формат 60x84/₁₆. Папір друкарський. Гарнітура Таймс..

Офсетний друк.

Папер. арк. фіз. 7,75. Папер. арк. 3,38. друк. Арк. прив. 7,2.

Тираж 300. Зам. 2938.

Друкарня Івано-Франківського Комітету у справах преси та інформації.

285100, Галич, майдан Різдва, 31.